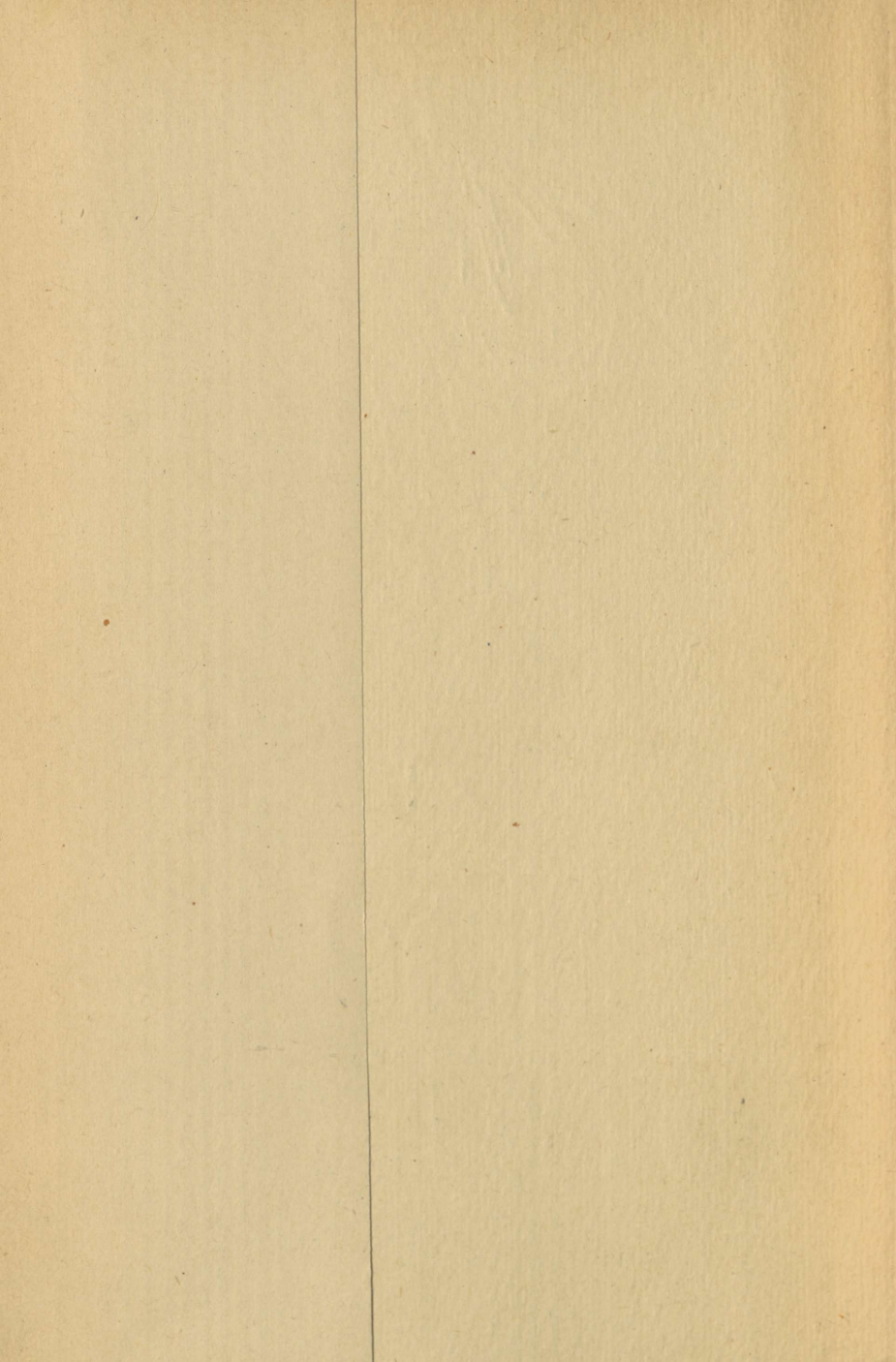




I. GASPL

**Tõesti-
sündinud
lood**



17-25-10 IV
I. GASPL

TÕESTISÜNDINUD LOOD

3
62012

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1960

9 (E)
G 13

Kunstiliselt kujundanud V. Tõnisson

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
51096

Iga päev ilmuvad ajakirjanduses teated suurtest võitudest seitseaastaku töörinnetel. Need valmistavad meile rõõmu, täidavad nõukogude inimeste südamed uhkustundega oma kodumaa üle, kes läheneb järjekindlalt oma ülevale eesmärgile. Kommunistliku Partei juhtimisel sammub meie rahvas mööda avarat ja sirget teed edasi.

Meie kuulsad tšekistid — riikliku julgeoleku organite töötajad — kaitsevad valvsalt meie saavutusi ja hoolitsevad pidevalt nõukogude ühiskonna puhtuse eest. Võideldes vaenlaste agentuuriga, kes poetab meie kodumaa piiridesse imperialistlike riikide luurajaid, suhtuvad julgeolekutöötajad hoole ja armastusega iga inimese saatusse, kes ühel või teisel põhjusel on õigelt teelt kõrvale kaldunud ja sattunud kõverale, tumedale ning võõrale rajale. Pidades meeles esimese tšekisti, leegitseva südamega inimese — Feliks Edmundovitš Dzeržinski juhiseid, on riikliku julgeoleku organite töötajad tõeliselt humanesed — nii nagu see on omane Kommunistliku Partei poolt kasvatatud nõukogude inimestele. Nad abistavad neid, kes sõja aastail läbini võltsi vaenlase propaganda mõjul taganesid oma rahvast. Julgeolekutöötajad teevad kõik, et kõrvaldada valede ämblikuvõrku sattunud inimese silmilt pettuse kae, et tuua ta tagasi normaalsesse ellu, loova töö juurde.

Samal ajal võetakse karmile vastutusele neid, kes on määrinud oma käed süütute nõukogude inimeste verrega, kes on sooritanud kuritegusid inimkonna vastu. Taoliste isikute suhtes, kes on kaotanud au, südametunnistuse ja inimpalge, ei saa olla armuline, ning nõukogude kohus karistab neid karmilt sooritatud kuritegude pärast.

Iga aastaga kahaneb taoliste isikute arv. Paljud neist mõistavad ise oma eksimusi, tunnistavad oma vigu ning

kahetsevad kibedasti oma süütegude pärast. Nad vabastatakse süükoormast. Selles ilmneb veel kord meie Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse tark poliitika.

Järele mõeldes inimeste saatuse üle, kelle elukäik on käesolevas raamatus avaldatud jutustuste aluseks, tuleb tahtmatult küsida: kes on süüdi nende inimeste moraalses languses. Ja raske on vabastada süüst neid, kes läksid väärale rajale. Selles on sada protsenti süüdi fašism. Jah, just fašism oli see, mis mürgitas inimesi, röövis neilt kõige kallima — inimväärikuse. Ta viis nad kuritegudele, sulges tee tagasipöördumiseks ausale elule. Seda ei unusta, ei andesta me kunagi. Sellepärast ütlevad kõik ausad inimesed, kellele on kallid kogu maailma saatus, sõjale otsustavalt „ei“, sammudes ühises reas võitluses Lääne revanšistlike fašistide vastu, sest kas sõda või fašism — mõlemad tähendavad üht ja sedasama.

Käesolevas raamatus ei esine väljamõeldisi. Kõik olukirjeldused on valminud dokumentaalsete juurdlusmaterjalide põhjal, nende julgeolekutöötajate jutustuste järgi, kes on pidanud lahti harutama paljude inimsaatuste sassiläinud lõngakerasid. Samuti on autor kohanud neid, kellest jutustatakse raamatus avaldatud tõestisündinud lugudes.

A U T O R



KALEVI-LIIVA
KÜNGASTE VERINE
SALADUS

JUTUSTUS KURITEGUDEST INIMSOO VASTU

Seisame liivakünka tipul. Taolisi on siin mitu ja need ümbritsevad tiheda vallina lohku. Nagu igavesed tunnimehed seisavad tardunult männid ja kuused — vaikivad tunnistajad, kes on näinud tragöödiat, mis leidis aset siin teedest kaugel, mürkroheline soovaibaga muust maailmast eraldatud Kalevi-Liiva küngaste vahel.

Madalal maa kohal ujuvad tumedad pilved, tibutab vihma. Siis äkki hakkab kerge tuuleil kurvalt tummade tunnimeeste okstes kohisema ja ma nagu kuuleksin ohkameist kuskilt Kalevi-Liiva kamara alt. Pilv rebeneb ja kimp päikesekiiri värvib liivakünkaid tumeda punaga. Ega see ometi veri ole?

OBERGRUPPENFÜHRER JECKELNI MISSIOON

10. novembril 1941. aastal kutsuti obergruppenführer Jeckeln Himmleri juurde. Jeckeln pidi ilmuma gestaapo hoonesse, Berliinis, prints Albrechti tänaval. Obergruppenführer aimas, millest audientsil juttu tuleb, ning seepärast ta ei närveerinudki enne kohtumist kõikvõimsa gestaapo šefiga. Juba mai algul oli Jeckeln korra Himmleriga kõnelnud. Obergruppenführerit puhkusele lubades oli Himmler öelnud, et Jeckelni läheb tarvis kohe pärast seda, kui puhkeb sõjategevus Nõukogude Venemaa vastu.

„Sõda pole enam mägede taga. Seni aga puhake.“

SS-reichsführer täitis oma lubaduse. 22. juunil, kui hitlerlikud jõugud reetlikult meie kodumaa piiridesse tungisid, määras Himmler Jeckelni SS-i ja politsei juhiks armeegrupi „A“ staabi juurde. Armeegruppi „A“ juhatas

tol ajal kindral-ooberst Rundstedt, kes tegutses hiljem Ukrainas. 1941. aasta oktoobris määras Hitler Ukraina reichskomissariks Kochi. Kõik need asjaolud, nagu Jeckeln hiljem ülekuulamisel tunnistas, „muutsid tema töö äärmiselt keeruliseks“. Pehmelt väljendades — reichskomissar ja obergruppenführer tundsid teineteise vastu teravat antipaatiat. Asi seisis selles, et juba 1937. aastal olid mõlemad suured ninamehed heaks arvanud Nürnbergis ühel „rahvuskonverentsil“ tülli minna ja seda isegi käsi appi võttes. Kumbki ei suutnud seda intsidenti unustada.

1941. aasta sügisel, kui Himmler külastas Ukrainat, pöördus obergruppenführer kõikvõimsa gestaapo šefi poole palvega viia teda teise rajooni tööle. Berliini tagasi jõudes ei unustanud Himmler seda oma käealuse palvet. Nüüd järgneski väljakutse prints Albrechti tänavale.

Himmler võttis Jeckelni vastu laua taga istudes. Ta vastas peanoogutusega fašistlikule tervitusele ja pakkus obergruppenführerile istet.

„Nagu näete, ei ole ma unustanud teie palvet, mu vana kolleeg,“ ütles Himmler pead tõstmata. Ta sõrmed sori-sid närviliselt paberilehti. „Annan teile uue ülesande.“

Jeckeln tahtis juba tõusta, kuid reichsführer lubas tal armuliselt istuma jääda.

„Te lähete Ostlandi. Residentsiks jääb teile Riia. On juba ammu viimane aeg tegelema hakata territooriumiga, mida praegu asustavad veel leedulased, lätlased ja eestlased. See on alaväärtuslik rass. Ainult kolmandikku neist võib inimesteks pidada.“

Himmler tõusis.

„Kui füürer sõja võidurikkalt lõpetab, taastame õigluse sellel territooriumil. Need, kes meile ustavad on, jäävad paigale. Ulejäänud veame Saksamaale. Me vajame tööloomi ja eluruumi. Võtke seda arvesse, obergruppenführer. Pidage seda silmas, kui asute oma teenistuskohuste täitmisele. Teie peaülesanne on kindlustada vaikus ja rahu kogu „Ostlandi“ territooriumil. Ukskõik mis hinna eest.“

Lõpetanud oma jutu, võttis Himmler jälle istet. Ta nägu oli kahvatunud.

„Nüüd räägime getodest. Riias eksisteerib see ikka veel. Teie eelkäija sellel ametikohal, Prützmann, teatas mulle, et reichskomissar Lose viivtab millegipärast

selle küsimuse lahendamiseks. Temaga kõneldes toetuge minule. Nõudke temalt nõusolekut geto likvideerimiseks. Olge talle, et see on minu käsk, mis tuleneb füüreri programmist. Võtke arvesse, et Ostlandi hakkavad saabuma ešelonid ka teistelt maadelt. Olge valmis."

Himmler jäi vait. Jeckeln arvas juba, et sellega on vastuvõtt lõppenud, ja tõusis, et oodata edasisi korraldusi. Obergruppenführerile otsa vaatamata tõusis ka Himmler ja hakkas, käed selja taga, mööda kabinetti sammuma. Viimaks jäi ta Jeckelni ette seisma.

"Mahalaskmine on väga keeruline ja aeglane operatsioon. Mahalaskmiseks on tarvis palju inimesi, kes seda teostavad. Kas poleks lihtsam kasutada näiteks gaasikambreid? Kuidas teie arvate? See probleem tuleb läbi mõelda..."

Pärast Riiga saabumist ja oma residentsi — Rütli-
majja — asumist, tegi Jeckeln visiidi reichskomissar Losele. Vihjates Himmleri sõnadele nõudis verivärske Ostlandi SS-juht ja politseiülem Riia geto likvideerimist. Reichskomissar kiirustas nõustuma.

"Võtke minu nõusolekut kui käsku," lisas ta.

1941. aasta novembri lõpul andis Jeckeln käsu Riia geto likvideerimiseks. Nädal hiljem kandis ta Himmlerile ette, et on hakatud täitma „füüreri programmist tulenevat“ direktiivi.

„PRAKTIKANDID“ SAADEKSE RIIGA

Uhel 1942. aasta augustipäeval peatus Haapsalu vaikes tänavas ühe tavalise maja ees sõiduauto.

Saksa sõduri mundris autojuht ja tema kõrval istuv ohvitser jäid masinasse ning tagaistmelt tõusis isik, kes läks majakse juurde. Koputuse peale avas ukse majaperemees ise.

"Tee kähku, Gerrets. Sa lased meid oodata. Miks sa juba valmis ei ole?"

"Üks hetk, Laak," vastas majaperemees. „Olengi valmis. Kohe tulen.“

Mõni minut hiljem jättis „Mercedes“ selja taha Haapsalu vaikesed tänavad ja kihutas lõunasse, Pärnu suunas.

Laak ja Gerrets istusid taga. Laak laskis enese läntsa-kile ja küsis:

„Härra oberscharführer Geese — lubage tutvustada

teile minu abi, asetäitjat ja tõlki Ralf Gerretsit. Nimi olevat tal, nagu ta ise väidab, rootsi päritoluga, kuid tema soontes voolab kindlasti 50 protsenti puhast saksa verd. Seepärast ta vist nii vabalt saksa keelt kõnelebki. Võite proovida." Laak on oma naljaga rahul ja naerab. Geese toetas teda. Nii algas elav jutuaajamine. Oberscharführer valdas võrdlemisi korralikult eesti keelt ja nii polnudki tarvidust Gerretsile kui tõlgi järele.

Masin neelas maanteed, kõikus kurvidel ning Gerrets mõtles sellele, mis sundis Laaki temale lähenema. Tõsi küll — nad olid juba vanad tuttavad. Kunagi aastate eest olid nad teeninud koos Scouts-pataljonis. Teenistuslik seisund oli neil küll niivõrd erinev, et tol ajal riviohvitseer Aleksander Laak pühendas harva tähelepanu tagasihoidlikule sõjaväeametnikule Ralf Gerretsile. Kuid mõne aja eest oli Laak muutnud oma suhtumist temasse. Gerretsile meenus, et see oli toimunud pärast seda, kui tema õde Rita oli abiellunud Tallinna suurima kaubamaja omaniku Teodor Kaarmanniga. Rita oli toiminud mõistlikult — ta sõitis juba 1941. aasta märtsis koos mehe, vanemate ja vendadega Saksamaale. Nüüd elavad nad seal heal järjel. Küllap Kaarmannil oli varutud korralikud summad mustadeks päevadeks.

Mida taotles Laak sellega, et hakkas Gerretsile tähelepanu osutama? Raha Gerrets oma rikkalt sugulaselt ei saanud. Kaarmann oli kokkuhoidlik mees. Tema lemmikväljendiks oli: „Kui tahad kaotada sõpra, laena talle natuke raha. Mina aga ei taha sõpra kaotada, Ralf.“

Laagile lihtsalt meeldis tutvust teha inimestega, kellel oli sugulussidemeid Eesti rikkamate esindajatega.

Pärast 1940. aasta juunit ei näinud nad teineteist tükil ajal. Alles 1941. aasta oktoobris kohtusid nad jälle Haapsalus. Nüüd värbas Laak Gerretsile „omakaitse" ja siis...

„Kuule, Gerrets, praegu on just niisugune aeg, millal võin karjääri teha. Käib sõda ja sögases vees on hea kuldkalu püüda. Ei, mina ei ole loll ega taha sattuda punaarmeele kuulide ette. On olemas teine tee...“

Nad istusid lahe kaldal poes. Enne jutu alustamist vaatas Laak hundi kombel valvsalt ringi ja pööras ennast kogu kehaga. Ta vesised, pisut punnis silmad olid pärani, hääl kahanes sosinaks. Ta tõmbas käega üle juuste, üle hõreda pealae ja jätkas:

„Hiljuti pakuti mulle Tallinnas väga soodsat ja välja-vaadetega tööotsa. Suurte väljavaadetega. Nõukogude omad siia enam tagasi ei pääse. Hitlerlased on tugevad. Neid tuleb võimalikult paremini teenida. Nemad ei unusta oma abilisi.“

Gerrets päris:

„Mis töö see niisugune on?“

„Eilsest peale olen ma Jägala laagri komandant. Ära pane pahaks, kuid ma poetasin neile sõnakese ka sinu kohta. Mul on vaja sinusugust meest. Tunnen sind hästi — oled kõva poiss, mitte ilamokk, ja saksa keel on sul ka suus. See on samuti väga oluline asi. Ma kauplesin välja, et sind tuuakse „omakaitsest“ üle julgeolekupolitseisse. Politseiülem major Merega on juba kokkulepe olemas — neil päevil tuleb käskkiri.“

Laak laskus pingi seljatoele ja jäi uudistama, millist mõju ta jutt avaldab. Kurvastuseks ei märganud Laak isegi uudishimu. Gerrets oli rahulik. Ta heitis vaid silmanurgast pilgu Laagi poole ja küsis:

„Mis on selle laagri ülesanne?“

Laak pahvatas naerma:

„See on juba asi! Tähendab, et ma ei eksinud,“ ja naer vaibus.

„Jägala laager on ajutist tüüpi. Sinna saadetakse inimesi, kes seal lühikest aega peatuvad ning hiljem lähivad (Laak takerdus nagu kõheldes, kas jätkata või mitte) . . .“

„No-noh!“ vaatas Gerrets talle nõudvalt otsa.

„ . . . teise, paremasse maailma,“ lõpetas Laak kindlalt ja küsis: „Oled nõus?“

„Jawohl!“ vastas Gerrets lühidalt.

„Sellisel juhul ole valmis. Paari päeva pärast sõidame Riiga. Tuleb vaadata, kuidas seal asja organiseeritakse. Meil tuleb mõned ešelonid vastu võtta.“

Esmakordselt sõidu ajal pöördus Geese nüüd Gerrets poole: „Erilist tähelepanu osutage Riias asja kõrgeklassilisele organiseeritusele: härra Krause on sel alal suur meister.“

Tõepoolest — härra Krause, Salaspilsi laagri komandant, oli omal alal „suur meister“. Täites oma peremeeste — Himmleri ja tema Balti käealuse obergruppenführer Jeckelni kuritegelikke korraldusi, ületas see „üliinimene“ iseennast . . . Krause oli lühikest kasvu, kiitsakas, soone-

lise pikliku kahvatu näoga mees. Huuled olid tal kriips-õhukesed ning nende vahel hõõgus kogu aja sigaret, kuita seletas oma Tallinna „praktikantidele“:

„Edu pandiks on kõigi hukkamisinstruktsioonide täpne täitmine. Vastavalt instruktsioonile peavad kõlbmatu kontingendi likvideerimisüritusi teostama erilised eksekutsioonikomandod. Mina läksin kaugemale. Nüüd teen ma ise seda, mida varem tegid mitu inimest.“

Gerrets tõlkis kähku SS-lase kiirkõne.

„Ešelonid saabuvad sihtjaama. Algab esimene ja vastutav etapp. Tuleb välja sorteerida need, keda veel võib kasutada, neist, kes tuleb likvideerida.“

Krause kõneles rahulikult. Nagu oleks tegemist hingetute esemetega: toolide, laudade, taburettidega, ja mitte tuhandete inimestega. Liivaküngaste tagant kostis automaadivalanguid, üksikuid laske. Seal surid inimesed. Paaril korral hakkas Gerretsil kõhe. Ta kehtas õlgu. Krause märkas seda ja muigas.

„See tuleb harjumatusest. Lohutage end mõttega: mida enam te inimesi teise ilma saadate, seda enam on teil enestel võimalust ellu jääda. See aitab. Olen selle praktikas läbi proovinud.“

Kaks päeva tutvusid „praktikandid“ „Krause töö organiseerimisega“. „Õppekursus“ lõppes grandioosse tapatalguga. Nüüd oli Gerretsil kergem ja rahulikum. Ta oli astunud üle nähtamatu raja, mille taha jäi kõik, mis oli inimlik.

Laak aga hooples:

„Ma ise saatsin nendesamade kätega teise ilma nelikümmend inimest.“

Teoreetilise ettevalmistuse kõrval sai Laak Salaspilsis ka „praktilisi kogemusi“.

Inimsoo-vastaste kuritegude niit, mis ulatus Berliinist Riiani, oli otsaga Tallinna jõudnud.

HAVITUSLAAGER

1942. aasta septembris saabus Eestisse esimene ešelon Tšehhoslovakkias vangistatud isikutega. Inimesed ei teadnud, et neid surma viiakse, ja olid seetõttu oma kõige väärtuslikumad esemed kaasa võtnud. Vagunid saabusid Raasiku jaama. Laak jälgis mahalaadimist ja hõõrus käsi.

Ta märkas inimeste seljas häid ülikondi, palituid, kleite.

„Siit saab hea noosi,“ ütles ta oma kõrval seisvale Gerretsile. „Sina ka ära maga. Su naine peab rahule jääma.“

Äkki hakkas Laak askeldama.

„Tehke kiiremini. Asjad pange kõrvale. Need saadetakse laagrisse teise autoga. Saate need kätte pärast sanitaarset puhastust.“

Oberscharführer Bergman naeratas rahulolevalt.

„Praktika on härra Laagile kasuks tulnud!“

Jägala laagri komandant oli juba hamba veriseks saanud. Ta ilmutas pöörast energiat, toppis oma nina kõikjale. Ta ette satub perekond. Soliidne vanahärra, kaks täiskasvanud tütar, ema. Tüdrukutest võib veel kasu olla — nad on noored, tugevad ja terved. Vanemad vasakule! Aga milleks perekonda lõhkuda? Nii oli öelnud härra Krause Riias. Jäägu igavesti kokku!

„Kõik neli — vasakule! Ja rutem... rutem! Varsti saate puhata!“

Üksteise järel väljuvad Raasiku jaama eest bussid. Kõikudes liiguvad nad piki metsavahelist teed, mööduvad Jägala laagrist, väljuvad Narva maanteele ning pöörduvad Kaberneeme küla lähedal metsa. Puude oksad pekavad vastu busside katuseid ja külgi. Masinates istuvad inimesed vaatavad uudistades akendest välja, püüdes arvata, kuhu neid viiakse. Keegi ei osanud aimatagi, et see on viimne sõit nende elus.

Viimaks bussid peatuvad. Nad on jõudnud sihtpunkti. Kalevi-Liiva on selle kõrvalise paiga nimi — Laagi avastus ja uhkus. Ta ütleb Gerretsile:

„See on parem ja mugavam koht kui Riias.“

Kõigist külgedest piiravad siin lohku liivakünkad, männimets ja raba. Varem kohale saadetud laagri valvurid on siia kaevanud tohutu kallakuga augu. Paik on ahelikuga sisse piiratud.

„Noh, võime pihta hakata,“ ütles Laak ja haaras auto maadi.

Autobusside ukSED avanevad, inimesed tulevad välja. Nad vaatavad nõutult ringi ega taipu veel, miks neid siia toodi. Imestades uudistavad nad gruppi SS-ohvitseri ja relvastatud erariides mehi.

„Ütle neile, et nad riietaksid ennast lahti ja paneksid

oma asjad korralikult kokku," pöördub Laak Gerretsi poole.

Inimesed hakkavad lahti riietuma. Ka nüüd on nad ikka veel rahulikud. Neile ju öeldi, et tuleb läbi teha sanitaarpuhastus; ja kes ning kunas on läinud dušši alla üleriietes? Aga kus on saun? Inimesed vaatavad ringi. Nad ei näe mingit hoonet. Viimaks märkavad nad auku.

Laak seisab, mundrikuue varrukad üles kääritud, jalad harkis. Käes on tal automaat. Märkide abil käsib ta esimestena auku aetud tütarlastel minna kaugemasse nurka ja silmili maha heita. Need täidavad ta nõudmise ega suuda ikka veel uskuda, et nad juba sekundi pärast peavad surema.

Komandant astub maaslamajate juurde ja tõukab neid saapaga: „Tihedamini... kurat võtaks. Tuleb ruumi kokku hoida.“

Nüüd taganeb ta pisut, tõmbab automaadi vinna ja annab pika valangu.

„Järgmised!“ karjub ta üles.

Ja lõputu reana liikusid surmaminejad augu poole. Ragisesid automaadid, lajatasid üksikud lasud. Elavad viskusid surnutele ja surid samas. Laibavirn kerkis.

Tulistab Laak... Gerrets võtab automaadi... Teda vahetab välja Mere... Verebakhanaal kestab kuni õhtuni.

Uks valvur, kes tõukab naist augu poole, peatub poolel teel. Ta võtab taskust näpistangid, käsib ohvril avada suu ning tõmbab külmavereliselt, karjatustest hoolimata, üksteise järel välja kolm kuldhammast. Ta mähib need räpasesse taskurätikusse ja topib püksitasku. Siis tõukab ta naise auku.

Jägala hävituslaager oli alustanud tegevust.

Juba esimesel päeval lasti maha kõik, kes olid ešeloni niga Tšehhoslovakkiaast saabunud. Neid oli üle tuhande inimese. Nad ei piirdunud üksnes mahalaskmisega — nad ka pildistasid ja mõnitasid oma ohvreid.

Kui kõik oli lõpetatud, ronisid Laak, Gerrets ja Mere august välja. Küünarnukkideni paljaks kooritud käed, mundrid ja saapad olid üleni verised. Värisevate kätega haaras Laak paki, võttis sellest hültega sigareti ja sirutas end Gerretsi poole tule saamiseks. Too klõpsutas välgumihklit.

Laak tõmbas sügava mahvi ja puhus välja tiheda suitsu-pahvaka.

Kalevi-Liival läks kõik rahulikult. Majandusülem tõi piiritust, konserve, leiba. Kõik olid purjus. Nii komandant kui ka valvurid. Laak valas klaasi täis ja asetaskonservliha.

„Surnute mälestuseks!“ hüüdis ta ja pahvatas rämedalt naerma. Ta niisked pungis silmad tõmbusid pingutusest märjaks. Väike nõpsnina läks punaseks, ümmargused põsed vappusid hüsteerilisest naerust.

Gerrets jõi aeglaselt klaasi põhjani . . .

Kahe nädala pärast saabus veel üks ešelon. Seekord Berliinist. Inimesi tabas sama saatus. Jälle laskusid automaatidega auku Laak ja Gerrets. Kohal oli ka Mere. Jälle ragisesid valangud. Kalevi-Liiva pind imbus läbi inimese verest. Üksnes 1942. aasta septembrikuus lasti siin maha üle kahe tuhande inimese.

KOMANDANT LAAGI „MURED“

Juba hommikust peale oli Laagil peavalu ja seetõttu halb tuju. Eile oli tulnud maha lasta viisteist haiget inimest. Laak oli teinud Gerretsile ülesandeks ohvrid välja otsida, nimekirja kanda ja koostada saateleht Tallinna haiglale. Kõike tuli teha nii, et vahialused teaksid niisuguste dokumentide olemasolust, näeksid neid. Ei, Laak polnud eksinud, kui võttis enesele Gerretsi-taolise abilise. Gerrets luges vahialuste rivi ees ette haigete nimekirja, palus viisakalt neid, kelle nime mainiti, rivi ette astuda, valis nende hulgast välja vanema, olles eelnevalt selgitanud, kas too valdab saksa keelt.

„Olen filosoofia doktor, härra ohvitser. Peale tšehhi keele, oma emakeele, oskan veel saksa, inglise, prantsuse ja vene keelt,“ vastas too vaevatud inimene vääriku-sega.

„See on suurepärane!“ kostis Gerrets teeseldud reipusega. „Tähendab, et te võite selgitada doktorile, mis tõbesid teie kaaslasel põevad.“

Ta ulatas vanemale saatekirja ja hetkeks kohtas ta pilk teadlase suuri tumedaid tarku ja kõikemõistvaid silmi. Gerretsil hakkas kõhe. Kui autobuss laagri territooriumilt välja jõudis, loobusid Laak ja Gerrets julge-

olekupolitsei hukkamiskomando teenustest ja sõitsid ise Kalevi-Liivale.

Siin astus Gerrets vana teadlase juurde, võttis tema taskust kirja, rebis selle tükkideks ja ütles:

„Teid ravitakse kohe terveks ilma selle paberitagi.“

Laak ja Gerrets ise lasksid oma ohvrid maha.

Valvurid olid loodrit mänginud ja madala augu kaevanud. Timukad katsid laibad hooletult õhukese liivakorraga ja sõitsid laagrisse tagasi. Ja jälle järgnes jooming.

Täna valutab Laagil pea. Pealegi on veel muid eba-meeldivusi. Just äsja kandis Gerrets ette, et üks valvureist oli lõhkunud katuse, varastanud laost hulga hinnalisi esemeid, mis olid määratud julgeolekupolitsei ülemale major Merele. Gerretsile teatas sellest teine valvur, kellega sisseurdja oli keeldunud kraami jagamast. Süüdlane tuli areteerida. Kõik see oli toimunud eile, kui nad olid sõitnud Kalevi-Liivale, ja õhtul, järjekordse joomingu ajal laskis valvur Tammera pealekaebaja auto-maadivalanguga pooleks.

Ei, tõepoolest — õnnetused tulevad harva üksi. Eks alles paari päeva eest juhtunud see, mille pärast Laak pidi peaaegu hulluks minema. Too lollpea, piimahabe Uibo — valvur, oli armunud ühesse saksa tüdrukusse. Ta oli ära rääkinud, et kõik esimese ešeloniga saabunud isikud lasti maha. Kuid viimaste hulgas oli ka tüdruku ema. Uibo oli lisanud, et ka teisi ootab sama saatatus. Ta võttis kätte, viis oma armukese laagrist välja ja peitis ühte tallu. Kuid Gerretsil oli ehtne rebase nina — ta nuuskis asja välja. Tuli Merele ette kanda.

Too major mõtleb enesest liiga palju. Ta kiitleb, et on olnud lendur; kuid keegi ei mäleta, et Mere oleks kunagi õhku tõusnud. Ta uhkustab oma armiga, mis ta laupa läbib. Kõneldakse, et olevat selle saanud „vabadussõjas“. Muidugi valetab — see äiati talle joomingus tekkinud kaklusel.

Ei, tuleb ka seekord ette kanda. Tookord oli Mere ilmunud viivitamatult kohale. Tõi isegi valmis käskkirja kaasa.

Valvurid olid üles rivistatud kontori kõrvale. Mere, Laak ja Gerrets seisid rivi ees.

„Rivi ette!“ andis Mere Uibole peaga märku.

Viimane astus rivi ette. Ta seisis nende ees sirgelt, silmi pilgutamata ja vaatas otse silma.

„On see tõsi?“ küsis Mere, astudes talle lähemale.

„Tõsil!“ vastas Uiibo. „Tapke mind, aga ma ei saa enam inimesi mõrvata.“

Mere pöördus kõrvale ja laotas käsi. Valvur Purka viis Uiibo laagri territooriumilt välja ja laskis maha, võttes enne oma ohvri jalast uued kroomsaapad. Ka seekord ei viivita Mere kohaletulekuga. Jälle ebameeldivused. Tuleb loobuda mõningatest väärisesemetest, mida Laak oli enesele reserveerinud.

Laak ei eksinud — Mere ilmus tõepoolest ruttu kohale. Ta tormas läbi kontori ja rebis ühe ropsuga komandandi kabineti ukse pärani. Tema kannul lipsas ruumi suur punane buldog.

Gerrets ohkas ja tõusis laua tagant püsti. Kuna Mere oli tema tervitusele vastamata jätnud, tähendas see, et tuleb äikest. Mere hakkab tuhnima ja nuhib kindlasti välja, et tema, Gerrets, ei andnud edasi kõiki esemeid, mida laost varastati, et ta pani üht-teist enda jaoks kõrvale ja sellega vähendas kõrgemate ülemuste saaki. Sel juhul ta käsi hästi ei käi. Ei, tuleb midagi ette võtta! Tema, Gerrets, teab, mis meeldib julgeolekupolitsei ülemale majoor Merele. Kõigepealt otsis ta üles majandusülema ja käskis organiseerida rikkaliku lõuna kolmele isikule koos vastavate alkohoolsete lisanditega. Siis suundus ta laagrisse. Ta oli juba ammu silma heitnud kolmele noorele naisarstile. Miks kolmele? Ega temagi pole ju munk ja üks taha temagi maiseid mõnuseid. Naistele ta teatas, et need riietuksid paremini ja ilmuksid komandandi majja. On saabunud majoor Mere, kelle haiget koera olevat tarvis arstida.

„Nii öelda — konsiilium,“ muigas Gerrets.

Naised vahetasid pilke ja hakkasid tulekuks valmistuma. Uks neist, Gertrud, kellele Laak oli juba ammu silma heitnud, seadis pähe kirju rätiku.

Hilisööni kestis „lõbu“ komandandi majas. Hommikul sõitis kinnine masin Kalevi-Liivale. Paari tunni pärast oli see tagasi. Laagi mundri krae all nägi Gerrets kirjut rätikut — see oli hitlerlaste mood. Tabades oma abilise pilke, muheles Laak:

„Pane ennast valmis. Sõidame Haapsallu. Tuleb külastada oma armsaid abikaasasid. Uhtlasi viime ka kraami ära. Ütle, et auto ette antaks. Ise passi peale, et kõik kohvrid oleksid kohal.“

1943. aasta algul andis gestaapo ja SS-vägede šeff Kaltenbrunner kõigile SD organitele ja gestaapole käsu kinni võtta ning hävitada kõik mustlased. See mõrtsukalik käsk kajas vastu ka Kalevi-Liiva küngastelt.

1943. aasta varakevad. Lumi pole veel täielikult sulanud ning püsib madalamates paikades kõva ja krobeline koorikuna. Puud on paljad; ainult kuused ja männid uhkeldavad oma igirohelises rüüs. Külm.

Eile käis Laak Tallinnas ja tõi kaasa Eesti julgeolekupolitsei ülema major Mere uue käsu. Ta teatab Gerretsile lühidalt, et homme tuleb likvideerida kaks gruppi mustlasi.

Laagrist sõideti välja varahommikul. Tibutas uduvihma; lohkudes hõljusid udupilved. Autos istus kolm meest: juht, Laak ja Gerrets. Vaikiti. Kui masin oli pöördunud Narva maanteele ja ületanud Jägala silla, käskis Laak peatada. Autojuht ajas masina teeserva. Eespool oli läbi uduvine näha mingeid hooneid.

„Vist mõni talu,“ mõtles Gerrets apaatselt, toetas vastu autoust ja tukkus. Eile Tallinnast tulles oli Laak kaasa toonud uue noosi piiritust. Joodi kõvasti. Laak teatas, et julgeolekupolitsei juhtkond, selle hulgas ka Mere ise, olevat väga rahul nende „tööga“ ja eriti kingitustega, mida Laak oli neile viinud. Nad olid isegi palunud, et nende jaoks valitaks välja ka mõned riietusesemed; nad olid koostanud nimekirja, milles olid näidatud kasvumõõted.

„Ootame siin,“ ütles Laak kella vaadates. „Autod peavad iga hetk saabuma.“

Peagi tuli autobuss. Laak ja Gerrets astusid selle juurde. Heitsid pilgu sisse. Gerrets nägi mustlasi, keda saatsid kolm vaikivat saksa veltveebliit. Mustlasi oli 20—25. Peamiselt elatanud mehed ja naised. Üksainus oli nende hulgas noor. Inimesed istusid oma kohtadel ja vaatasid ükskõikselt aknast välja. Ainult noore silmades märkas Gerrets valvsust, umbusaldust. Ta ütles sakslastele: „Noort pidage teraselt silmas. See tahab kangesti elada.“

Samal ajal peatus lähedal presendiga kaetud masin. Seda märgates suundusid Laak ja Gerrets oma „Mercedesi“ juurde...

Olemegi Kalevi-Liival. Laak ja Gerrets ronivad „Mercedesist“ välja, vehivad endile sooja teha ja ootavad veomasinaid. Metsas hakkab kostma pingeline mootorimürin.

Inimesed läksid surma ükskõikselt ja rahulikult. Nad keeldusid lahti riietumast (timukad ei nõudnud seda ka eriti kategooriliselt, sest kellele nürusid tarvis oleks!) ja pikali heitmast. Vaadates pärani silmi otse Laagi käes vappuva automaadi tuldsülgavale suudmele, langesid nad maha, käed rinnal koos nagu viimases⁶ palves. Laak andis relva Gerretsile üle.

„Proovi sina ka.“

Gerrets andis mitu valangut, astus siis laibahunniku juurde ja kihutas neisse kindluse mõttes veel mõned laengud.

Ta ronis august välja parajasti siis, kui avati presendiga kaetud veoauto tagumine poort. Masinast püdenes välja väikesi lapsi nagu herneid sõelast. Need olid viiekuue aastased mustlaste lapsed. Tüdrukud ja poisid. Nad värisesid oma saatust oodates. Neil oli olnud vaev istuda kokkulitsutuna kitsas masinakastis. Nüüd vabanenuna jooksid nad igasse suunda laiali. Lapsed olid riietatud ühesugustesse joppidesse. Nad olid toodud otse Riisipere lastekodust. Lapsed püüdsid sooja teha kuidas oskasid. Ühed jooksid, teised trampisid palja jalu tantsida. Valvurid olid segaduses ega teadnud, mida peale hakata.

Laak karjus:

„Mis te vahite, tolvaniid? Võtke nad kättpidi järele ja vedage auku.“

Ta haaras Gerretsilt automaadi ja jooksis nõlvakust alla.

„Andke nad siia!“ kajas ta hääl õõnsalt.

„Noh, mis te ootate?“ vandus Laak. „Gerrets, too esimesed kaks!“

Gerrets haaras mustapäise poisi kõhna käe ja siis teise põngerja oma, vedas augu servale ja tõukas alla. Lapsed kukkusid verisele laibahunnikule, põrkasid ehmatusest tagasi, kisendasid, kuid nende karjed mattusid Laagi automaadi kärisevasse valangusse.

Valvurid, kes olid inimesed vere ja püssirohu lõhnast, keda kihutas tagant komandandi kisa, haarasid laste kätest, vedasid neid augu veerele ja paiskasid hirmust poolsurnud väetikesi Laagi automaadi ette. Äkki ilmus kuskilt Mere.

Gerrets jooksis lakkispäise poisi juurde. See seisis üksikuna männi all, hallid meeltheitvad silmad pärani. Gerrets haaras lapse nigelast õlast...

„Onuke... Onuke... ärge tapke mind! Tahate, ma tantsin teile,“ ütles poiss peaaegu sosinal. Siis aga äkki kisendas:

„Ma oskan laulda ka... onuke! Ärge mind tapke!“

Gerrets haaras lapse kätest. Poiss puikles, väänles, püüdis oma timukat hammustada ja nuuksus:

„Ärge tehke... ärge mind tapke...“

Augu veerde jõudes jäi Gerrets hetkeks seisatama, et hinge tõmmata. Kohe kõlas Laagi käsk:

„Lase käia... Viska kaares... Kärutan talle lennu pealt...“

„Ärge mind...“ jõudis poisike veel hüüda ning kukkus läbipuurituna oma kaaslaste kõrvale.

Nii toimus Kalevi-Liival veel üks kohutav roim inim-suse vastu.

KOMANDO 1089

1944. aasta jaanuaris võttis obergruppenführer Jeckeln oma Riia residentsis — Rüütlimajas — külalisi vastu. Suurde saali oli kaetud laud ning tublit peatäit ja kõhutäit ootavad külalised vestlesid elavalt. Kõneaineks oli Jeckelni residentsi toodud uus mööblikomplekt. Kui külalised istusid juba lauas ja olid märjakest maitsnud, muutus äkki kõneaine.

Kuulake, mida jutustas oma tunnistuses endine SS Ostlandi ehitusinspektsiooni ülem Fritz Blaschek, kes viibis sellel lõunasöögil.

„Taoliste juttude (massiliste tapmiste kohta käivate — I. G.) algatajaks oli obergruppenführer Jeckeln. Mäletan, et ta rääkis sellest, et tuleb tulistada nõnda, et ühest kuulist piisaks kolmele inimesele.“

Kuid laua taga istus ka mees, kes ei võtnud osa sellest elavast keskustelust. Ta jõi, sõi, kuulas ega poetanud kogu õhtu jooksul ühtegi sõna, kuigi tema tegevuse ala järgi puudutas kõneaine teda kõige otsesemalt. Gestaapo vastutav töötaja Plobel oli saabunud Riiga missiooniga, mida Hitler isiklikult oli „õnnistanud“. Selle missiooni iseloomust polnud ühelgi Rüütlimaja külalisel õrna aimu.

Üldjoontes oli see teada vaid obergruppenführer Jeckelnile, Ostlandi SS vägede ja politsei juhile.

Juba 1944. aasta algul hakkasid fašistlikud ninamehed tõsiselt mõtlema, kuidas kaotada oma kuritegude jälgi. Nõukogude armee ründas kogu rindel vastupandamatu jõuga.

Tajudes reaalselt ohtu, et nende saladused paljastatakse kogu maailma silmis, otsustas fašistlik ladvik segada oma veriste tegude jälgi.

Kui lõuna oli lõppenud ja korralikust joomingust-söömingust kaalu juurde võtnud külalised laiali läinud, jäid Jeckeln ja Pobel kahekesi.

„Kuidas te seda ellu viite, härra Pobel?“ küsis Jeckeln. Pobel kehtitas õlgu.

„Väga lihtsalt. Kaevame ühishauad lahti, valame kõik selle, mis veel säilinud on, põleva seguga üle ja tuli otsa.“

„Aga keegi peab ju sellega tegelema? Ega te ometi ise hakka laipu jalgupidi vedama? Neid on ju palju.“

„Olen sunnitud teilt abi paluma, härra Jeckeln. On teil veel kedagi getos alles jäänud? Andke need mulle mustaks tööks. Kui kõik on tehtud, saadame ka nemad oma suguvendadele järele.“

„Olgu!“

„Niisiis, tuleval nädalal asub komando 1089 oma aktsiooni teostama.“

Peab tunnistama, et komando 1089 töötas korralikult. 1944. aasta esimesel poolel kaevati lahti palju ühishaudu, kuhu olid maetud kogu Euroopast Baltimaadele veetud ohvrite laibad. Kogu töö sooritati valju saladusekatte all. Ilma Pobeli isikliku kirjaliku loata ei tohtinud ükski isik, isegi SS või SA kõrgem ülemus, ilmuda laipade hävitamise paikadesse.

Pobel pidas oma sõna, mille ta oli andnud Jeckelnile. Need inimesed, kes võeti Riia getost haudade lahtikaevamisele, lasti pärast tööde lõpetamist viimseni maha ja nende laibad põletati.

Käige ära Kalevi-Liival, seal, kus lasti maha tuhandeid inimesi. Kõndige kuuskede ja mändide vahel, liivaküngastel ning laskuge lohku. Vaadake liiva. Paistab, nagu oleks mererand paiknenud siia liivaküngaste rajooni. Kogu liiv näib täis olevat väikesi purunenud merekarpe.

Kuid silmitsege tähelepanelikult. Need ei ole merekarbid. Need on viimased jäänused 1944. aastal põletatud laipadest.

ufsmal

INIMESED, OLGE VALVSADI!

Riikliku Julgeoleku Komitee uurija kabinetti astub elatanud auväärne mees. Ta kummardab väarikalt, otsides, kuhu asetada keppi, kallutab viisakalt ja soliidset pead, tänades, et talle istet pakutakse. Ta on väliselt rahulik, ainult põsk tõmbub aeg-ajalt närviliselt. Ta ootab küsimusi. See on Ralf Gerrets, endine Jägala laagri komandandi abi, üks nendest, kes kaheksateistkümnne aasta eest saatis Kalevi-Liival täide hitlerlaste veriseid kuritegusid.

1943. aasta lõpul oli Jägala laager täitnud oma funktsiooni ja lakkas olemast. Laagri komandant oberleitnant Laak määrati Tallinna Keskvangla ülemaks. Ta vedas siia kaasa ka oma abilise. Viimast korda nägid „kolleegid“ teineteist 1944. aasta septembris Tallinn-Balti vaksalis. Valmistudes Eestist põgenema, kohtas Laak siin Haapsalust saabunud perekonda.

Gerrets jäi Eestisse. Ta arvas, et kõik see, mis oli seotud Jägala laagriga, jääb saladusse. Mis puutub aga „omakaitseesse“, siis ta lihtsalt Haapsallu enam ei lähe ja seegi asi jääb unarusse.

Nüüd, kui saladus on ilmsiks tulnud, püüab ta keerutada, valetada.

Ei, Gerrets ei pääse õiglasest karistusest.

Aga kus on Laak? Ta laskis jalga, võttes kaasa Kalevi-Liivalt kokku röövitud varanduse. Ookeani taga elab ta oma majakeses, sõidab oma autos, mille omandas verest nõretava raha eest. Oma mugavast pesast saadab ta liigutavaid kirju Eestis elavatele sugulastele. Laak jutustab oma elust-olust, räägib, kuidas ta väsis oma majapidamistööid tehes, maja värvides, aedu, garaaži korrastades. Ta kelgib päris korralikult ning lõpetab kirja oma maja plaaniga, kus elab ta pere.

Läände põgenes ka endine julgeolekupolitsei ülem major Mere. Praegu viibib ta Inglismaal.

Kunagine kõrilõikaja on korduvalt valitud emigrantide Nõukogude-vastase organisatsiooni „Eesti Ühing Inglismaal“ juhatusse ning ta teeb kaastööd emigrantlikule ajalehele. Muide, mainitud organisatsiooni kuuluvad ka nii-

sugused rahva timukad nagu Rebane, Pärtel jt., kes on samuti Inglismaale asunud.

Juurdlus läheneb lõpule. Juba on teada palju veriseid kuritegusid, mida sooritasid hitlerlased ja nende käsikud Kalevi-Liival. Mitu tuhat inimest lasti maha nendel liiva-küngastel.

Nüüd, millal saladus on ilmsiks tulnud, millal arvukad faktid ja dokumendid annavad täieliku pildi Kalevi-Liiva tragöödiast, süüdistab rahvas:

kuriteo ideelist õhutajat — fašismi;
otseseid täideviijaid:

Aleksander Laaki, endist kodanliku Eesti armee ohvitseri, endist Jägala laagri komandanti;

Ralf Gerretsit, endist Jägala laagri komandandi abi;

Ain Meret, endist kodanliku Eesti armee ohvitseri, endist julgeolekupolitsei ülemat Eestis hitlerliku okupatsiooni ajal

KURITEGUDES INIMSUSE VASTU.

Meenutagu kohus veel kord inimestele seda, mida toob fašism. Avagu kohus nende silmad, kes suhtuvad kerge-meelselt Lääne-Saksamaa revanšismi, kus käputäis mättasse löömata jäänud kindraleid soojendab ennast Adenaueri tiiva all ja tärustab relvi. Mõelgu selle üle tõsiselt järele ka need, kes on pagenud rahva õiglase viha eest.

Selleks et enam ei korduks Dachau, Oswięcimi, Buchenwaldi verine tragöödia, et kunagi enam poleks Kalevi-Liivat, tuleb alati meeles pidada surematu Julius Fučiki üleskutset:

„INIMESED, OLGE VALVSAD!“



«HUNT» PÜÜNISES

„HUNT“ PUUNISES

„Palun tõusta! Kohus tuleb!“

Saali täitnud kõnekõmin vaibus sedamaid. Kõik tõusid püsti. Tõusid ka need kaks, kelle saatust selles saalis otsustati.

Kohtu eesistuja, juba elatanud inimene, laskis pilgul üle saali käia. Ta nägi karme keskendunud nägusid. Rahuliku tasakaaluka häälega lausus kohtunik otsuse esimesed sõnad:

„Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi nimel...“

KAPTEN SARAP SAAB ULESANDE

Riikliku Julgeoleku Komitee kapten Sarapile algasid need sündmused, mis lõppesid 1959. aasta oktoobris Kilingi-Nõmmel lahtise kohtuprotsessiga, hoopis varem. Mai lõpul kutsuti ta äkki südaööl telefoni kaudu komiteesse. Sarapi osakonnaülem oli võrdlemisi napolisõnaline. Ta ütles, et Sarap peab viivitamatult sõitma Pärnu. Seal on areteeritud suuremastaabiline bandiit, kes on varjanud ennast aastaid nõukogude võimu eest ning teinud rajooni elanikkonnale väga palju kahju. Ulesanne saab olema keeruline.

Sarap astus hetkeks oma kabinetti ja helistas koju. Ta teatas naisele, et peab sõitma komandeeringusse ning ei tea veel, millal seal tagasi jõuab. Ärgu naine muretsegu.

Poole tunni pärast kihutas „Pobeda“ temaga juba kuu-rordilinna poole.

Operatiivtöötaja, kes kapteni Pärnu linnas vastu võttis, teatas rahuldustundega:

„Nabisime ta puhtalt kinni! Ilma vähemagi kriimustu-seta.“

Sarap muigas.

„See on tubli... Aga nüüd asja juurde. Kus see teie „metsade hirmutis“ siis on?“

Peagi toimus esimene kohtumine kapten Sarapi ja Albert Kosenkraniuse vahel. Kabinetti toodi pikk tugev mees, kelle nägu oli kaetud habemetüügastega. Välimuse järgi võis teda pidada viiekümne aastaseks või isegi vanemaks. Tihedad nina kohal ühte kasvanud kulmupuhmad varjasid ta silmi. Kurjategija luuras pingsa valvsusega oma uurijat nagu pärides: mis mees sa õige oled, käib su jõud minu omast üle või mitte?

Kaptenit üllatas selle mehe nägu. See polnud inetu, kuid tundus ometi eemaletõukavana, isegi kohutavana. Võib-olla tekitasid selle mulje vihkamisest sädelevad väikesed silmad, kondine pea või metsik karvkate. Kõike seda nägi ja tundis kapten Sarap selle lühikese ajavahe miku jooksul, mil vahialune pandi uurijast kaugemasse kabinetinurka väikese laua taha istuma.

Sarap lubas konvoerijatel ruumist lahkuda ning jäi mõneks hetkeks aknast välja vaatama, andes sellega areteeritule aega uue olukorraga kohanemiseks. Sarap mõtles sellest, et akna taga on ilus maipäev, et puud ja kogu loodus naudivad sooje päikesekiiri. Aga tema, kapten Sarap, peab veel tükiks ajaks unustama puhkuse, päikese, mere.

Sarap süütas sigareti, võttis tooli ja asetas selle teisele poole väikest lauda, mille taga istus vahialune.

„Lepime parem kohe kokku: räägime ainult tõtt. See on meie mõlema huvides. Kuidas teie nimi on?“

„Albert Kosenkranius,“ järgnes vastus. Vangi hääli oli tuhm ja kajas nagu maa alt. Sarap tajus külma hoovust. Nii algas nende tutvus. Sarap sai teada järgnevat.

Albert Kosenkranius oli sündinud neljakümne kuue aasta eest Kikepera külas nüüdse Pärnu rajooni piirides Jaak Kosenkraniuse taluperes. Erinevalt oma õdedest-vendadest, kes kogu eluaja tegid rasket põllutööd, ei meeldinud Albertile see amet. Teda võlus rohkem kerge muretu elu, meelelahutused, mis meeldivalt närve kõditasid. Kaitseliidu organisatsioon just vastaski neile Kosenkraniuse nõuetele. Mitte midagi teha, uhkustada oma „riigitoe“ isikuga, kanda relva, marssida rind ees — kõik see oli Albertile meele järgi. Peale selle laiusid ümber ringi sood ja metsad, mis olid tulvil jahilinde ja -loomi.

Nii sai Albertist jahimees. Mitte seepärast, et see amet oleks talle meeldinud, vaid seepärast, et nii võis väiksema vaevaga läbi ajada.

Kui Eestis taastati nõukogude võim, suhtus Albert sellesse kohe vihkamisega. Uus võim nõudis, et ta töötama hakkaks. Tööd teha aga Kosenkranius ei osanud ega tahtnud. Uus võim võttis temalt kõik lootused, mida Albert hellitas Kaitseliitu astudes. Kadus võimalus mitte midagi tehes kapitali koguda. Ja Kosenkranius pidas viha ning kadus metsa.

Päevavalgele ilmus ta aasta pärast, kui algas sõda. Jõudsid kohale fašistlikud anastajad ja Kosenkranius taipas, et temal on nendega üks tee. Ta astus „omakaitseesse“, sai saksa karabiini ja tegi kõik, mida tema uued peremehed soovisid.

Areteerida nõukogude aktiviste? Mis seal siis ikka — see ülesanne talle meeldib. Pidada vahiteenistust, patrullida teedel, püüda maha jäänud nõukogude sõdureid ja ohvitseri — ka seda võis teha.

Nii elas ta noil aastail. Kosenkranius mõtles juba sellest, kuidas ühele talule lisada teist, osta oma maale lisa.

Siis aga läks kõik jälle käest ära. Peremehed ei olnud küllalt tugevad. Nad isegi ei hoolitsenud oma tallalakkuja eest, kui ülepeakaela Eestist põgenesid. Jälle tuli nõukogude võim, mida Kosenkranius kogu südamest vihkas.

Ta teadis, et tal pole uuel võimult midagi head oodata ning pages jälle metsa . . .

Kogu selle jutu kuulas kapten Sarap ära rahulikult ega seganud Kosenkraniumist ühegi sõnaga. Uurija suitsetas, pakkus ka Kosenkraniumisele sigaretti, astus vahetevahel oma laua juurde ja tegi paberile märkusi.

„Aga millega te tegelesite kõik need aastad illegaalselt elades?“

Seda küsimust esitades ei lootnudki Sarap kuulda tõepärast vastust. Kosenkranium kehitas õlgu:

„Kuidagi tuli läbi ajada.“

„Kuidas seda mõista? Ehk täpsustaksite? Kust te näiteks saite toiduaineid?“

„Võtsin taludest,“ ja Kosenkraniumise karvasesse näkku tekkis kõver naeratus.

„Ja teile anti muidugi vabatahtlikult?“ lisab Sarap irooniliselt.

„Mitte alati.“

„Uhesõnaga — te röövisite taludest...” täpsustas uurija.

Kosenkranius kehtas õlgu:

„Nimetage seda kuidas tahate.”

„Ma juba nimetasingi. Nüüd aga püüdke meelde tuletada, millistest taludest te „võtsite” sel kombel oma toiduaineid.”

Ülekuulatava nägu jäi nagu mõttesse. Ja see paus sundis Sarapi kohe valvsamaks muutuma. Ta taipas, et Kosenkranius kardab öelda midagi liigset, mis võiks uurijat abistada kogu küsimuse lahtiharutamisel. Et mitte anda kurjategijale võimalust mõtteid koguda, lisas ta veel ühe iroonilise küsimuse:

„Küllap seda on vist väga raske meelde tuletada?”

„Ei, miks raske?” raputas Kosenkranius pead. „See on väga lihtne.”

„Eks siis nimetage...”

„Palun väga... Parve talu, Kose talu, Saare talu...”

„Ja see ongi kõik?”

„Ei ole. Teisi ei mäleta.”

„Kas röövisite üksi?”

Kosenkranius jäi jälle hetkeks mõtlema. Ja jälle kordas Sarap küsimust, et mitte anda vahialusele võimalust kaaluda kõiki „poolt” ja „vastu” argumente.

„Üksi.”

„Hea küll. Täna jätkeb. Minge nüüd ja puhake.”

Kui Kosenkranius juba ukse juurde jõudis, pidas Sarap teda kinni.

„Ja mõelge põhjalikult selle üle järele, et ma palusin teid rääkida ainult tõtt.”

Kosenkranius heitis uurijale häiritud pilgu ja väljus.

Kapten jäi mõttesse ja silmitses esimesel ülekuulamisel tehtud märkusi. Mida ta teada sai? Ta selgitas välja ühteist Kosenkraniume isiku kohta, sai teada, mis sundis teda ennast nõukogude võimuorganite eest varjama, tegi kindlaks terve rea nõukogude inimeste talude röövimise fakte. Kuid see polnud kaugelki veel kõik. Oli vaja veel väga palju muud välja selgitada. Selleks aga tuleb oskuslikult ära kasutada kõike seda, mis juba oli tema käsutuses.

Uurija analüüsis veel kord kõike seda, mida tal õnnestus teada saada. Ta püüdis meenutada, kuidas ülekuulata reageeris ühele või teisele küsimusele. Miks näiteks

Kosenkranius erutus, kui uurija temalt küsis, milliseid talusid ta röövis? Miks ta kohe vait jäi ja mõttesse vajus? Mida ta kartis? Sisemine vaist kinnitas Sarapile, et Kosenkranius kartis sellele küsimusele järgnevaid pärimisi. Ja mida uurija järgnevalt küsis? Ta küsis, kas Kosenkranius röövis üksi või mitte. Oli vaja aega selle küsimuse läbi seedimiseks. Seepärast ta vastaski nii enesekindlalt ja südilt: „Üksi.“

Seda tuli kontrollida. Aga kuidas? Röövitute nimed on teada. Tuleb miilitsast järele pärida. Küllap seal leiduvad ka alustatud ja lõpetamata toimikud nende röövimiste kohta.

Sarap võttis telefonitoru ja valis vajaliku numברי.

„Tervist,“ naeris ta, kuuldes läbi telefoni oma jutukaaslast nime. „Siin räägib Sarap. Tahan abistada sind suurendada pisut tabatud kurjategijate protsenti... Kuule, ega sul ei ole toimikuid Parve, Kose ja Saare talu röövimise kohta?... Ole hea, vaata järele... Kuhu saata? Saada otse Tallinnasse. Sõidan juba täna tagasi... Võtan kaasa. Noh, jääme terveks. Tee ruttu — ma ootan.“

ÕIGEL TEEL

Kõik järgnevad sündmused näitasid, et Sarap oli valinud õige suuna, ning see võimaldas kiiresti lahti harutada niite, mis viisid tolle inimese poolt sooritatud kuritegude läteteni.

Neil päevil, millal Sarap ootas Pärnust miilitsaorganite poolt lõpetamata jäänud talude röövimise toimikute saabumist, ei kutsunud ta Kosenkraniumt ülekuulamisele. Las vahialune mõtleb, las teda vaevab kahtlus, las teda pureb teadmatuse ussike.

Pärnu sõbrad ei lasknud ennast kaua oodata. Nad saatsid Tallinna Sarapi poolt palutud materjalid ning lisasid neile juurde ka kõik teised analoogilise „käekirjaga“ toimikud.

Sarap avas esimese kausta. Parve talu omaniku avaldus Kilingi-Nõmme rajoonist, mis kandis kuupäeva 1952. aasta oktoobrist. Uurija luges tähelepanelikult läbi õpilase vihikust rebitud lehele suurte tähtedega kirjutatud avalduse.

Materjalid kõnelesid järgmist: 14. oktoobril 1952. aas-

tal tulid Kilingi-Nõmme rajoonis Parve tallu kolm jahipüssidega relvastatud meest. Uks nendest kandis miilitsa vormimütsi. Nad nimetasid ennast riikliku julgeolekuorganite töötajateks. Esialgu kõnelesid nad, et otsivad metsast bandiite, ja küsisid, kas peremees ei saaks neid selle juures abistada. Kodanik Parvele tundusid mehed kohe kahtlastena. Ta jälgis neid väga valvsalt. Ei, tema pole kunagi midagi bandiitidest kuulnud, pole neid üldse näinud ega saa seepärast julgeolekuorganitele millegagi kasulik olla. Selle peale oli öelnud noorim meestest, see, kes kandis miilitsa vormimütsi:

„Ära mängi tallekest, vana rebane. Teame väga hästi, et sa ise abistad bandiite.“

Talu peremees vastas, et see pole tõsi. Miilitsamütsiga mees tõusis püsti:

„Aitab juba kometimängust! Minge kõik sinna nurka . . . Kähku, kähku. Vana,“ pöördus ta sünge mehe poole, kes seni oli vaikinud, „pea sa neil seni silm peal, et nad meid suurt ei tülitaks.“

Vana tõusis ka püsti. Ta oli väga pikka kasvu ja „kuidagi hirmsa välimusega“, nagu taluperemees kirjutas.

Bandiidid riisusid kogu majas leiduva raha, kõik hinnalisemad asjad, võtsid ära mitu kamakat seapekki ning lahkusid, olles soovitanud enne röövituile kindlad lukud suu ette riputada.

Sarap luges materjali läbi ja kirjutas avaldusest välja mõned sõnad: „Kolm — miilitsa vormimüts — Vana — kuidagi hirmsa välimusega.“ Peas vilksatasid tal mõtted, ent veel polnud võimalik neid konkreetseks tegevusplaaniks kujundada. Ta uuris veel kord toimikuid ning leidis kõigist juba tuttavad elemendid: „Kolm — miilitsa vormimüts — Vana — kuidagi hirmsa välimusega.“

Järeldus oli selge. Sarapil on tegemist tugeva, kavala, kogenud vastasega, kes ei taha kõike rääkida. Ja seda, millest ta räägibki, püüab ta kujutada kahjutuna, süütuna. Kaptenile oli selge, et kurjategija püüab kõigest väest ennast puhtaks pesta, päästa oma elu. Vaieldamatute faktide raudse loogikaga tuleb sundida teda kõnelema ilma mingite kavaldamisteta. Ent kust neid fakte võtta?

Nende küsimustega tuli kapten oma otsese ülema juurde. Ulem ütles:

„Mulle tundub, kapten, et sa alahindad üht asjaolu. Kurjategija psühholoogiat. Sa märkasid õigesti, et ta tahab

puiklemiste ja puhtakspesemisega päästa oma elu. Aga sa ei vii oma mõtet lõpuni. Oma elu päästmise nimel ei heida ta kellelegi armu. See on tema kõige nõrgem koht... Omamoodi Ahhilleuse kand. Lükka ta sellele teele, näita, et sa tead väga palju — ja ta hakkab rääkima. Selge?"

Muidugi selge. Samad mõtted keerlesid ka Sarapi peas. Kuid alles nüüd, pärast jutuajamist, omandasid need kindlama kuju.

Järgmisel päeval kohtus Sarap Kosenkranusega oma kabinetis.

"Tervist, Vana!" lausus ta viimast sõna erilisel toonitades.

Kosenkranuse silmad välgatasid kahtlustavalt kulmupuhmaste alt. Kuid ta kustutas selle tulukese kohe, tõmbus vimma ja asus oma kohale. Kapten märkis mõttes: „Igatähes — sisse kukkus.“

Urija võttis sama väikese laua taga istet, pani suitsu ja pakkus ka Kosenkranusele. Viimane tõmbas nautides mitu sõõmu. Kaua jälgis ta õhus heljuvaid suitsupilvi, kuni need haihtusid.

"Loodan, et teil oli vahepeal küllalt aega järelemõtlemiseks? Ma mõtlen just seda, et te tõtt räägiksite," päris Sarap viisakalt.

"Aega oli küll."

"Ja mis järeldusele te jõudsite?"

"Räägin tõtt. Nüüd on juba nagunii ükskõik..."

"See on tore. Sel juhul alustame juttu viimasest küsimusest, mille ma teile meie esimesel kohtumisel esitasin. Kellega koos te röövisite kodanik Parve talu?"

"Olin üksi."

"Kuulge, Kosenkranus, ega me lapsed ole! Milleks te valetate? Me teame väga hästi, et te olite kolmekesi. Võin teile isegi seda öelda, kuidas kõik toimus, kes mida ütles ja tegi. Kuidas keegi riides oli. Kas tahate, Vana?"

"Oleks huvitav kuulata küll," vastas Kosenkranus ükskõikselt. Ta puhus jälle suitsu lae poole. Kuid uurija tabas ta hääles rahutuse tundemärke.

"Kui te juba kord olete niisuguste jutustuste armastaja, siis kuulake." Ja Sarap jutustas kodanik Parve avalduse, rõhutades eriti sõnu „kolmekesi“, „üks oli miilitsamüt-siga“ ja täiendas kõike Kosenkranuse sõnalise portreega.

„Kas räägin veel? Või teete seda nüüd juba ise? Teil tuleb see vist paremini välja.“

Sarap jälgis, millist mõju avaldab ta jutt. Kosenkranius vaikis. Ent äkki võpatas miski ta näos. Ta oli kaotanud endise enesekindluse, huultel mängles tige naeratus.

„Noh kui te juba nii palju teate, siis kuulake. Miks peaksin mina kõigi eest vastust kandma? Pange kirja, uurija! Mina ei röövinud üksi. Meid oli kolm: mina, Viktor Olde ja Ervin Saar. Las nemad vastutavad ka oma nahaga. Miks mina üksi? ...“

Sarap suutis suuri vaevu kergendusohet varjata.

„Oleksite võinud juba ammu niiviisi rääkida,“ lausust rahulikult tõustes. „Nüüd aga palun teid jutustada kõike, mida teate Saarest ja Oldest.“

*

1952. aasta kevadel elule ärkavas metsas hulkudes jõudis Kosenkranius ühe oma vana tuttava tallu, mis asus keset padrikut. Seal öeldi talle, et metsas on kaks meest, kes tahavad temaga kokku saada. Kosenkranius kõhkles. Ta hundiloomus haistis ohtu.

„Kes need mehed on?“

„Olde ja Saar,“ järgnes vastus.

Kosenkranius ohkas kergendunult. Need nimed olid talle tuttavad. Neid nimesid kordasid kõik, kelle juures ta oli käinud.

„Millal ja kus nad võiksid minuga kokku saada?“

„Kolme männi juures soosaarel.“

„Hea küll — ma tulen reedel.“

Nii ristusid kolme bandiidi teed, kes valasid ohtralt inimverd ja tõid elanikkonnale palju kannatusi. Selles võis kapten Sarap õige pea veenduda ...

Ülemal oli õigus. Kosenkranius oli hakanud rääkima ning ta ei saanud enam pooleli jätta. Vahetevahel ta äkki taipas, hakkas valetama, keerutama, juurdlust segama. Siis lasti käiku faktide raudne loogika, paljude tunnustajate seletused.

KAPTEN SARAP JÄTKAB OTSINGUID

Üksteise järel käisid uurija juures inimesed, kes rääkisid, millist kurja ja valu oli valmistanud neile see hundikari. Ja üks nendest mainis esimesena August Mölderit.

nime. Ta mäletas ainult röövitud taluperemehe nime. Teine teadis pisut rohkem. Ta ütles, et tegemist on August Mölderiga, endise Kilingi-Nõmme rajooni elanikuga, kes asus hiljem koos perega elama Vändrasse. Sarap tegi rajooni töötajate abiga kindlaks, et 1953. aasta sügisel oli tõepoolest paljaks röövitud talu, kus oli elanud kolhoosnik August Mölder oma naise ja pojaga. Kuid seda perekonda ei olnud enam ei Kilingi-Nõmme ega ka Vändra rajoonis.

Seda teadet lugedes hõõrus kapten tugevasti laupa. Ta ei teadnud praegu veel isegi, miks oli tarvis August Mölderit, miks ta teda nii väga otsis. Ent mingi alateadlik tunne nõudis, et ta on kohustatud leidma August Mölderit. Ja uurija jätkas otsinguid.

Sarap pöördus aadressbüroo poole. Ta palus anda endale kõikide vabariigis elavate August Mölderite aadressid. Ta soov täideti kiiresti. Kaptenile teatati, et üksnes Tallinnas elab 56 August Mölderit. Sellest arvust tuli valida üks, nimelt see, keda on vaja, kes abistaks uurijat lahti harutada Albert Kosenkranjuse poolt sooritatud kuritööde umbsõlme.

Sarap läks ise aadressbüroosse. Talle anti pakk aadresskaarte ning paluti, et ta ei ajaks segi nende järjekorda. Sarap süvenes töösse. Üksteise järel asetaski ta kõrvale kaardid, mis ei vastanud nõuetele. Üks August Mölder oli liiga noor selleks, keda ta otsis, teine polnud kunagi elanud Kilingi-Nõmmel ega Vändras, kolmas oli kogu eluaja viibinud Tallinnas. Ja lõpuks — käes: August Mölder, Pärnu-Jaagupis sündinud, saabus Tallinna Vändra rajoonist... Vanus samuti sobib. Viimasel ajal elab Kallaveres, töötab Maardu keemiakombinaadis.

Minutitki kaotamata sõitis Sarap esimese autobussiga Maardu. Kunagi laius sel kohal, kus praegu asub Kallaveres asula, tihnik. Nüüd aga on kerkinud siia kümned elamud, koolimaja, lasteaed, -sõim ja teised vajalikud asutused. Ja kõik see on toimunud viie aastaga. Mõödudes kümnekonnast majast, peatus Sarap lõpuks talle vajaliku korteri ukse taga. Kuid helistamise peale ust ei avatud. Kedagi polnud kodus.

Kapten tahtis juba lahkuda, kui parajasti vastaskorterist väljus naine kirjute põrandariietega. Ta vaatas Sarapile küsivalt otsa ja hakkas trepist alla minema.

„Kas te võite mulle öelda,“ hüüdis kapten talle järele, „millal Mölderid kodus on?“

„Seda on raske öelda,“ vastas kirjute põrandariiete omanik õhinal. „Ise on nad tööil ja poeg käib koolis.“

Mõlemad jõudsid ukсени. Sarap laskis naisel ees väljuda.

„Seal nende poeg tulebki.“

Läheneja oli kuueteistkümne aastane poiss. Ta vilistas ja vehkis kitsa vöörihmaga kokkutõmmatud raamatupambuga. Põrandariideid kloppiv naine jälgis neid varjamatu uudishimuga.

„Oelge palun,“ pöördus Sarap noormehe poole, „kas te elasite kunagi Kilingi-Nõmmel?“

Noormehe silmades välgatas kahtlustuse tuluke.

„Ärge kartke,“ ütles Sarap, „ma olen riikliku julgeoleku töötaja. Siin on mu dokument.“

„Jah, elasime küll,“ vastas noormees.

„Teie talu röövisid bandiidid paljaks 1953. aastal?“

„Jah.“

„Palun jutustage mulle sellest.“

Samal hetkel märkas noormees lähenevat naist.

„Teate,“ lausus ta, „seda võib paremini teha minu ema. Palun oodake siin, ma hoiatan teda ette,“ lausus noormees kähku, kui märkas Sarapi liigutusi.

Uuriija jälgis, kuidas poeg lähenes emale, võttis tema käest raske kandekofii ja ütles midagi. Ema seisatas hetkeks ja sammus siis kiiresti Sarapile vastu.

„Kus nad on?“ küsis ta ärevalt.

Uuriija taipas, keda ta mõtleb, ja naeratas:

„Ärge kartke, enam nad ei saa teile midagi halba teha.“

Naine ohkas kergendatult.

Nii kohtus kapten Sarap ausa tööka naisega — Linda Jakobi tütar Mölderiga.

LINDA MÖLDER TUNNEB VANA ARA

Linda-Alviina Mölder, lüheldane kõhetu naine, suurte töölise kätega, tagasihoidlikus tumedas kostüümis, astus rahulikult üle uuriija kabineti läve. Ta vaatas asjalikult ringi istet otsides. Sarap nihutas talle tooli. Naine kohendas kuube, võttis istet ja hakkas ilma küsimusi ootamata jutustama.

*

Tol kohutaval ööl oli Linda Mölder kaua üleval. Mees ja poeg magasid juba ammu, kuid perenaisel oli veel paar asja õiendada. Tuli võtta lisa ööst. Südaöö oli juba käes. Kui perenaine hakkas parajasti pluusi seljast ära võtma, kostis koputus uksele. Väike lontis kõrvadega peni tõstis valvsalt pead. Koputus kordus. Perenaine nõõpis pluusi kähku kinni ja astus ukse juurde:

„Kes seal on?“

„Tehke lahti... Julgeolek.“

Paha aimamata lükkas Linda Mölder riivi ukse eest ja avas haagi. Õues oli täiskuu ja see, mida perenaine nüüd nägi, pani ta ehmuma. Ukseavauses seisis tohtu mehemürakas, kelle nägu ajas naisele hirmu peale. Tema selja taga seisis veel kaks meest. Mehemürakas lükkas kerge käeliigutusega naise kõrvale nagu asja, mis teda takistas, ja astus tuppa. Talle järgnesid ka teised. Linda Mölder märkas, et kõige nooremal nendest oli peas miilitsa vormimüts.

„Noh, rääkige ära, kuidas te siin bandiite varjate,“ lausus „militsionäär“ toonil, mis ei tõotanud midagi head.

Mees ja poeg ärkasid ja panid end kähku riidesse. Käigul rõivaid nõõpides astus August kööki.

„Palun teid — esitage dokumendid,“ nõõdis ta.

„Ah dokumente tahad,“ lausus esimesena sisse astunud hirmuäratav mees ja rabas hiiglakämbelaga August Mölderi rinnaesise oma pihku. „Säh sulle dokumendid, bolševikust lurjus!“

Löök oli välkkiire. August Mölderiga pea nõõksatas tahapoole ja suunurgast hakkas nirisema verd. August rebis end lahti ja tõõstis juba käe, kuid ta rinna vastu suruti jahipüssi torud.

„Ära kiirusta, kulla mees, teise ilma jõõdmisega,“ ütles miilitsamütsiga bandiit. „Küllap veel jõõuad. Aga sina, Vana, võõksid oma rusikad rahule jätta.“

Vanaks nimetatud astus rahulolematult torisedes kõõrvale.

„Ja nüüd, pererahvas, teeme kähku — raha lauale.“

„Meil ei ole raha. Vaadake ise.“

„Küll me juba vaatame,“ ühmas bandiit ja väljus toast. Oli küõlda, kuidas ta õõues midagi raius. Mõõni hetk hiljem tõõi ta tuppa värskelt raiutud ja laasitud kasetüve.

Esimesena tuppa astunud mees avas põõrandaaluse pani-

paiga luugi. See oli väike. Sinna mahtus kõigest mõni korvitäis kartuleid, mida hoiti majas käepärast.

„Ronige sisse,“ käsutas ta, heites kõigile oma väikesest silmadest sünge pilgu.

Pererahvas ei taibanud, mida neilt nõutakse. Siis tõukasid öised külalised perenaise luugist alla, poja talle järele. Aga Augustiga tuli neil pisut rohkem vaeva näha. Tegemist oli ikkagi mehega, kes polnud just nõrkade killast. Veriseks pekstuna tõugati peremees viimasena luugist alla. Nüüd ei andnud luuk enam kinni. Bandidid tal lasid õnnetu pererahva kehadel ja alles pärast seda sulgesid luugi. Bandidid toetasid kasetüve ühe otsa lakke, teise vastu luuki ja tagusid kirvega teiba kindlalt paigale. Pererahval oli võimatu luugi alt välja pääseda.

Linda Mölder kuulis veel mõne aja, kuidas majas käidi, kuidas midagi raskesti kukkus, kuidas bandidid toorelt vandusid. Siis aga kaotas ta teadvuse — see tuli õhu puudusest ja raskest koormast, mis rõhus perenaise rinda. Ka poeg kaotas teadvuse . . .

*

Linda Mölder ohkas ja pühkis kareda käega vargsi pisara silmast. Sarap ulatas talle klaasi vett, kuid naine lükkas selle tänades kõrvale.

„Palun ärge erutage. Nüüd pole enam midagi karta,“ ning ta püüdis naeratada.

„Meid päästis lihtsalt ime. Lahkudes sulgesid bandidid ukse tabalukuga. Mina aga olin lubanud eelmisel õhtul tütarlapsest kirjakandjale, et annan talle mustri väljaõmblemiseks. Ta tuligi hommikul jalgrattal meile ning märkas ukse ees tabalukku. See tundus talle kahtlasena. Ta kloppis vastu akent ja meie koer hakkas haukuma. Samal ajal tuli August meelemärkusele ja hakkas oigama. Tütarlaps kutsus inimesed ja meid vabastati. Aga kõik meie asjad olid bandidid kaasa võtnud. Ja see ongi kõik,“ lõpetas Linda Mölder oma raske jutustuse. Alles nüüd võttis ta klaasi ja jõi mõne lonksu vett. Ta tegi seda väga korralikult ning pühkis pärast rätikunurgaga talunaise-likult huuli.

Sarap tõusis ja astus tema juurde.

„Ma tean, et teil ei ole kerge, kuid ma siiski palun teilt veel midagi. Kas te suudate? “

„Mida?“

„Kohe tuuakse siia kolm meest. Võib-olla on nende hulgas ka see isik, kes teid röõvis ja piinas.“

Linda Mölder vaikis hetkeks, kuid lausus siis kindlalt:

„Tooge pealegi.“

Sarap helistas, ja kui konvoeriija tuppa astus, noogutas pead.

Uks avanes ja kolm meest astusid üle läve. Teisena tuli Kosenkranius, pea norus, nagu ikka. Lühikeseks hetkeks tõstis ta silmad ja Sarap märkas, kuidas neis vilksatas midagi, mis kõneles hirmust.

„Kodanik Mölder, kas te tunnete nende inimeste hulgast kedagi?“ päris Sarap ametlikult.

„Seda keskmist,“ lausus Linda Mölder kergelt kahvatuses.

Kosenkranius tõstis pea. Tigedus moonutas ta nägu.

„Ah elu jäi ikka sisse... Kahju,“ kähises ta.

„Meie elame kauem kui sina, vana hunt,“ vastas Linda Mölder põlglikult huuli kokku surudes.

Kui areteeritud olid ära viidud, kirjutas Sarap sissepääsuloale alla.

„Täna teid. Meil oli teist suur abi,“ ütles ta naise kätt surudes.

„Pole tänu väärt,“ vastas naine. „Kui teil mind veel peaks vaja minema, siis kutsuge aga julgesti välja — ma aitan.“

KUS NAD KOHTUVAÐ?

Ja jälle istub Kosenkranius uurija ees. Sarap küsitleb: „Teatage meile koht, kus ennast varjavad Olde ja Saar... Ärge salake midagi. Nüüd oleme juba veendunud, et te teate väga palju.“

Kosenkranius vaikib — ta mõtleb palavlikuliselt, mida vastata. Sarap ei kiirusta teda, vaid ootab kannatlikult vastust, et kohe jälle uut küsimust esitada.

„Ei tea.“

„Millal te kohtusite viimast korda?“

„27. aprillil.“

„Millal ja kus te pidite järgmisel korral kohtuma?“

Vaikus.

„Vastake.“

„Hea küll. Ma ütlen,“ Kosenkranius hääles kõlab

ähvardus. „Kuid ma palun arvesse võtta, et ma räägin tõtt... Miks ma üksi peaksin kõigi eest vastutama?“ hüüab ta peaaegu hüsteerikas.

„Rääkige!“

Ja Kosenkranius teatas ükskõiksel toonil kohtumisaega, märguande viisi. Ta pidi kohtuma bandiitide Olde ja Saarega 30. juulil suurde võssa kasvanud kuival soosaarel.

Kapten Sarap pani tema tunnistuse kirja ja andis selle kurjategijale allakirjutamiseks. Kosenkranius luges selle tähelepanelikult läbi ja kirjutas alla.

ULO KUKKE PUHKUS

Ulo Kukk, kohmakas valge peaga noormees, tundis end ilmselt ebamugavalt. Ta mudis oma suurte käte vahel päevi näinud mütsi ja otsis hoolikalt sõnu kapten Sarapi küsimustele vastates. Ulo püüdis vastata soliidset, asjatundlikult, kasutades selle juures paljusid liigseid sõnu.

„Tähendab et ma demobiliseerusin. Niiviisi? See oli mõni päev enne uut aastat. Noh, mõtlesin, et nüüd puhkan kuu aega, nagu on ette nähtud, eks ole? Ja siis, ütleme, hakkan jälle tööle. Mõtlesin, et lähen puhkuse ajaks kasuisa juurde, ta on, teate, metsavaht. Tema ju kasvatas mind, nii ütelda, maast madalast peale. Niiviisi. Eks ma siis läinudki metsa.“

Kuid Ulo puhkusest ei tulnud midagi välja. Järgmisel päeval pärast isa metsamajja jõudmist võttis noormees suusad ja jahipüssi ning läks hulkuma. Paik oli Ulole juba lapsepõlvest tuttav. Ta oli ju siin üles kasvanud. Nii liikus ta suuskade sahinah mööda metsa, püss laskevalmis. Võis oodata head jahisaaki. Ilm oli tore — paremat ei võinud soovida. Külmataat näpistab põski ja kõrvu. Oli alles jaanuari algus. Ümberringi valitses eriline, haras vaikus. Oli kuulda, kuidas kuiv külm lumi männiokstelt alla pudenes. Ulo jäi mõttesse. Kuid äkki — pauk. Lähedast põõsast tulid välja kolm meest. Üks neist kandis miilitsa vormimütsi, teine oli oma kaaslastest peajagu pikem, üleni habemesse kasvanud. Tema karvasest näost sihtisid välja väikesed tigidad kiskjasilmad. See pilk võttis Ulol südame alt kõhedaks.

Mehed tulid lähemale, silmitsesid kahtlustavalt tema

paguniteta pluusi, sõduripükse. Habemesse kasvanud mees küsis:

„Oled tšekist?“

„Ei, olen demobiliseeritu.“

„Näita dokumendid ette!“

Ülo ulatas talle sõjaväepileti.

„Ah, kurrat!“ vandus miilitsamütsiga mees. „Juba sa jälle kiirustad, Vana.“

Habemik sülgas:

„Pole viga... Anna aga püss siia.“ Ja ta haaras Ülo püssi käest. „Käi ees. Vii meid oma koju, me oleme julgeolekust.“

Nii kõndisid nad väikesel metsarajal — Ülo kümme sammu ees ja kolm meest tema kannul. Kõndides tundis Ülo, kuidas soojad verenired voolavad üle kõhu, mööda jalgu. Noormees surus hambad kokku, surus käed vastu kõhtu. Nüüd ta teadis, kellega tal on tegemist. Suure vaevaga astus Ülo üle läve ja istus ukse lähedale pingile. Kolm meest astusid tuppa. Ülo avas vargsi vatikuue hõlma ja näitas isale oma verist pluusi. Vana metsavaht läks näost valgeks. Ta tahtis juba Ülo poole tulla, kuid too tegi hoiatava liigutuse ja sosistas:

„Bandiidid.“

Habemik ja tema kaaslased pöörasid kogu maja pahu-pidi ning viisid kaasa kõik väärtasjad. Püssi riputas üks neist õlale ja muigas:

„Selle suurtüki võite kätte saada homme julgeolekust. Aga kui te lobisema hakkate sellest, mis siin juhtus, siis läheb teil täbarasti.“

Õhtul kutsus haavatud Ülo isa enda juurde.

„Tead, isa, me ei tohi vaikida sellest, mis siin juhtus. Me ei tohi metsahunte karta... Ma panen kirja, ja sina viid selle ära sinna, kuhu tarvis...“

Ja nüüd, mõni aeg hiljem, oligi Ülo Kuke avaldus kapten Sarapi laual...

„Ja ongi kõik,“ ütles noormees kohmetult naeratades. Noort Kukke ära saates ütles Sarap:

„Te toimisite õigesti — niihästi sina kui su isa. Suur tänu.“

Kapten jäi kirjutuslaua juurde seisma. Ta seisis millelegi mõtlemata ja tundis äkki väsimust — hea oli niisama seista millelegi mõtlemata, unustada kõik igapäevased mured.

Helises telefon. Sarap raputas pead ja lausus tavalise asjaliku tooniga:

„Ma kuulen!“

JUULI SINISALU SAAB KIRJA

Juuli Sinisalu oli julge naine. Neil aastail, kui eesti talupojad ühinesid kolhoosidesse, oli tema üks esimesi, kes seda pooldas, nähes kollektiviseerimises ainuõiget teed kultuursesse ellu. Juuli ei kartnud kulakuid, kes tihti ähvardasid teda karmi kättemaksuga. Ta oli asunud õigele teele ega tahtnud enam sellelt kõrvale pöörduda. Kolhoosis töötas ta käsi rüppe laskmata ega andnud ka asu loodritele, kõigile neile, kes ei hoidnud kolhoosi vara.

Sageli võttis Juuli püssi kaasa ja läks jahile. Isegi selles suhtes ei tahtnud ta meestest maha jääda. Tihti tuli vanadel jahimeestel Juuli ees punastuda. Juuli trofeed olid palju vägevamad kui nende omad.

Ühel päeval sai Juuli Sinisalukirja. Üllatunult keerutas ta ümbrikku käes, luges aadressi, oma nime ja kehitas nõutult õlgu. Kes võis talle kirjutada? Ta avas ümbriku. Sellest kukkus välja õpilase vihikust rebitud räpane näpujälgedega paberileht. Ebaühtlaste tähtedega oli sellele pliiatsiga kirjutatud roppusi. Keegi tundmatu ähvardas, et kui Juuli ei lõpeta kommunistide aktiivset abistamist, siis „metsavennad“ õiendavad temaga arveid. Kirja alla oli joonistatud pealuu kahe ristamisi kondiga.

Juuli puhkes kirudes naerma ja pistis kirja koos ümbrikuga küla raamatukogust võetud köite vahele. Mõni päev hiljem Juuli kadus, nagu oleks ta maa alla vajunud. Teda otsiti kaua, kuid ei leitud.

Raamat anti raamatukogule tagasi. Raamatukogu juhataja leidis raamatuid kontrollides köite vahelt kirja. Ta taipas kohe, mis oli julge Juuliga juhtunud ja toimetas leiud edasi sinna, kuhu vaja. Nii sattus Juuli Sinisalu niit kapten Sarapi kätte.

Urija silmitses veel kord räpaste kätega kirjutatud paberit. Ta ohkas. Paljud sõrmed olid siia oma jäljed jätanud. Jälle hakkavad laboratooriumi töötajad nurisema. Kuid midagi polnud parata — ta saatis anonüümkirja ekspertiisi...

Saabus 30. juuni. Juba hommikust peale ei saanud kapten Sarap asu. Täna oli ju see päev, millal pidi toimuma

Olde ja Saare kohtumine Kosenkraniusega. Sarap ise tah-
tis sellest operatsioonist osa võtta. Kuid julgeolekukom-
itee juhtkond arvas teisiti. Tegelgu sellega operatiiv-
töötajad — temal — uurijal on teised ülesanded.

Pärnust helistati südaööl. Kapten haaras telefonitoru.
Kauge tuhm hääl teatas:

„Kas Sarap? Kõik on korras. Tabamisel osutasid nad
meeleheitlikku vastupanu ja said tulevahetusel surma.“

Kapten pani toru hargile. Niisiis kaks hunt oli likvi-
deeritud. Kolmas oli jäänud. Kuid ka tema püüis pidi
kummutamatute faktide raudse loogika abil õige pea sul-
guma. Uuriija ohkas kergendatult.

HUNDI URG

Kapten Sarap oli valmis kõigeks, kuid mitte selleks. Ta
arvas, et Kosenkranius hakkab puiklema, tagasi ajama,
kuid kõik läks hoopis lihtsamalt, tavalisemalt. Kosenkra-
nius kergitas oma rasket kondist hundipead ja ütles tige-
dat pilku varjates:

„Hea küll. Ma näitan teile seda muldonni.“

*

Tallinn on juba ammugi seljataha jäänud. Autod kihu-
tavad üha edasi. Kapten Sarap toetub „Pobeda“ pehmele
istmele ja tukub. Must juuksetutt ripub ta vasaku oimu
kohal. Autojuht vaatab kaastundlikult tema poole ja lüli-
tab raadio välja.

Vilksatab mööda roheline Pärnu kuurort ja masinad
tormavad edasi ida poole Kikepera soo suunas. Seal, kus-
kil keset läbipääsmatut raba peab ühel kuivemal maaribal
asuma Kosenkraniuse muldonn — hundi urg. Siin ta vede-
les ja varjas ennast ning oma kuritegude jälgi. Siia, nagu
Kosenkranius ise kinnitab, oskasid tulla ainult põdrad ja
tema — vana metsahunt.

Autod peatusid maanteel. Edasi nad ei pääsenud. Ja
nüüd juba peaaegu kaks tundi sammuvad nad juulipäi-
kese kiirte all mööda niiskusest auravat sood. Kõige ees
liigub Kosenkranius konvoeerijaga, kelleks on teenistus-
koera Ralfi peremees. Nendele järgnevad uurija ohvitse-
riga, kelle käsutuses on konvoisõdurid.

Kosenkranius kõnnib hoogsal sammul. Tema laiad ninasõõrmed tõmblevad, väikesed kurjad silmad muserdavad põõsaid, kondine pea pöördub kord paremale, kord vasakule — hunt haistab oma urgu.

Kui on juba kolm tundi kõnnitud, jääb Kosenkranius äkki seisma. Ees laiub soo, mida katab kuiv pilliroog — samas seisavad norus mitu nigelat mändi.

Kosenkranius ajab teatraalselt käed õieli.

„Muldonn on teie käsutuses, kodanik uurija.“

Tõele tuleb au anda — muldonn on väga hästi maskeeritud. Kosenkranius muigab võidurõõmsalt ja pärib pilgates:

„Kas te näete seda, kodanik uurija?“

„Miks mitte! Siin ta on,“ vastab Sarap rahulikult ja astub enesekindlalt pillirootihnikusse.

Siin ta on — hundi urg. See on paksudest palkidest kokku pandud taretaline ehitus. Onni pikkus on ligikaudu kolm meetrit, laius pisut üle kahe meetri. Ehitus on maapinnaga ühel tasemel ja seepärast raskesti märgatav. Peremees on hoolitsenud oma uru eest, vooderdanud selle talve puhuks kuiva samblaga.

Kõigepealt lasti onni Ralf. Koer nuuskis asjalikult kõik nurgad läbi ja hakkas valjusti haukuma, kutsudes inimesi sisse. Sarap tõmbus küüru, haaras riidega vooderdatud uksest kinni ja puges alla. Ninna löi talle tahma, petrooleumi, naha, riknenud toiduainete ja veel millegi vastiku lehk, millest pea hakkas ringi käima ja tekkis kange tahtmine tagasi päikese kätte pääseda. Kuid kapten püüdis oma tunnetest võitu saada ja süvenes täielikult töösse. Onn tuli tähelepanelikult läbi uurida, et ükski pisiasi silmapaari vahele ei jääks. Kõige tühisemgi asi võib juurdlusel tähtsat osa etendada.

Pliiatsi ja fotoaparaadiga relvastatud uurija fikseeris hoolikalt kõike, mis talle silma hakkas. Onni ülevaatus kestis üle kahe tunni. Ukse-esisel kuival paigal vedelesid kalavõrk, jahisuusad, hallitanud liitriline petrooleumipudel, saksa automaat, poolautomaatne vintpüss, jahipüssid, suitsutatud lihatükid. Kõige selle kõrvale asetask Sarap metallkarbi isetehtud jahipüssi padrunitega.

Kapten läks veel kord onni ja tõmbas voodit asendavalt laudkoikult õlgedega täidetud kõdunenud koti. Selle all vedeles hõõveldamata laudadel pappkaante vahel võidunud koolivihik. Kapten keerutas seda käes ja pistis välistaskusse.

Kapten lõpetas onni kirjelduse ja andis selle Kosenkraniusele lugeda. Too luges kaua ja tähelepanelikult, võrreldes protokolliga kantud loetelu onni ukse ees leivate asjadega. Siis kirjutas ta sellele alla. Nüüd valasid sõdurid onni tuhmunud lauad petrooleumiga üle ja süütasid selle põlema. Kuiv puit põles hästi. Pärast seda hakkasid mehed hanereas tagasi liikuma, olles kaasa võtnud kõik vajalikud asitõendid. Nende selja taga lõõmas tuli. Hundi urg lakkas olemast.

KUHU KADUS JUULI?

Kosenkraniuse süüasi hakkas lõpule jõudma. Seda oli näha faktide hulgast, mis rääkisid veenvat keelt vana hundi kuritöödest. Ka Kosenkranius ise ei olnud enam see, kes ta oli juurdluse algul. Nüüd ta mäletas juba rohkem kui siis, millal ta esmakordselt kapten Sarapiga kohtus.

Kapten aga oli viimastel päevadel enne juurdluse lõpetamist veel ühe ülesandega ametis. Ta süstematiseeris, ümardas ja üldistas kõike, mida tal oli õnnestunud tohutute jõupingutuste hinnaga juurdluseluse tegudest teada saada. Nüüd sai ta laboratooriumist ekspertiisi andmed. Vihik, mis oli tulvil nõukogude-vastaseid väljendusi, üleskutseid kommunistide hävitamiseks, kõigi ausate nõukogude inimeste tapmiseks, kuulus Kosenkraniusele. Selles polnud enam mingit kahtlust. Ekspertiis tegi kindlaks, et vihikus esinev käekiri ja Kosenkraniuselt võetud käekirja proov on absoluutselt identsed. Ja kui viimane varem kinnitas, et selle vihiku oli jätnud talle Olde, siis nüüd oli ta sunnitud teatama:

„Jah, see on minu kirjutatud.“

Hoolikas ja visa töö kindlustas Sarapile edu. See paberileht, mille aktivist Juuli Sinisalu oli saanud mõni päev enne oma kadumist ja mille Sarap oli saatnud ekspertiisi, juhindudes mingist alateadlikust, peaaegu intuiitiivsest tundest, andis täiesti ootamatuid tulemusi. Ekspertiis tegi kindlaks, et kõige rasvasemad sõrmejäljed kuuluvad Kosenkraniusele. Nüüd tuli kurjategijalt välja uurida, kuidas tapeti Juuli Sinisalu.

Ja Sarap esitas talle selle küsimuse. Kosenkranius istus vaikides, nagu poleks ta kuulnudki talle esitatud küsimust. Ta pilk oli suunatud nurka, sinna, kus raudkapi taga

seisis tavaline kasepuust vai. Selle olid toonud asitõendina kaasa operatiivtöötajad paigalt, kus toimus bandiitide Olde ja Saare likvideerimise operatsioon. Kapten märkas Kosenkraniuse pilku ja muigas.

„Ma näen, et teid huvitab see asjake?“ küsis ta ja võttis vaia raudkapi tagant välja. „Võite vaadata. Näete siia, sellesse kohta on teie käega kirjutatud, kus ja millal te pidite oma sõpradega kohtuma. Kas pole tõsi? Noh, olgu peale, ma võin teid rahuldada, Kosenkranius. Kohtumine toimus. Kuid mitte teiega, vaid meiega.“

Kosenkraniuse pilk tardus. Ta huuled jäid ripakile.

„Nüüd ma saan aru,“ kähises ta, „kust te nii palju teate.“ Ta muigas virilalt. „Muidugi, neid on kaks, aga mina üksi. Neid te usute rohkem kui mind.“

Kosenkranius haaras pea oma tohutute kondiste kämmalde vahele:

„No ega ma ka loll ole. Las ka nemad tulevad sinna, kuhu mina pean minema. Küsige, uurija.“

Sarap oli rahulik. Siin polnud midagi imestada. Tegemist oli tavalise kurjategija psühholoogiaga: ise sees, sõbrad sees.

Püüdes sisemist erutust maha suruda, küsis kapten:

„Jutustage, kuidas te tapsite aktivisti Juuli Sinisalu?“

Kurjategija lakkas kramplikult nuuksumast ja tardus hetkeks. Siis tõstis pea:

„Ah see on ka teile teada?“

„Jah.“

Ja Kosenkranius rääkis üksikasjaliselt, kuidas tapeti Juuli Sinisalu. Nemad — Kosenkranius, Olde ja Saar — kahtlustasid, et naine teab nendest üht-teist. Ükskord nad kohtusid metsas. Neile tundus, et Juuli märkas neid ja tundis ära. Tuli kähku sellest ümbruskonnast kaduda. Kuid nende ärevus ei kahanenud. Siis saatiski Kosenkranius Sinisalule kirja.

„Selle?“ küsis Sarap ja näitas kirja, mille Juuli oli saanud enne surma.

Kosenkranius hämmeldus. Peagi aga ta kogus end ja jätkas juttu.

Jah, muidugi oli ta lolli peaga Juulile kirjutanud. Aga ärevus siiski ei kadunud. Juuli oleks tulnud otsekohe ära koristada ja punkt.

*

Nad luurasid Juulit õhtu eel ja valvasid seni, kuni päiketumeda metsa varju kadus. Naine sõitis jalgrattal mööda sooserva kulgevat rada. Kosenkranius kargas põõsa tagant välja ja tõukas jalgratast. Juuli kukkus, kuid kargas kohe püsti. Ta vaatas vihaselt Kosenkraniusele otsa ja tahtis juba sõimama hakata, kuid samas väljusid põõsastest Olde ja Saar. Juuli taipas, kuid ütles siiski põlastavalt:

„A-ha, need olete teie! Otsisin küll, aga ei leidnud. Kahju.“

Mehed haarasid Juuli siidist kaelarätiku ja sidusid ta käed selja taha. Juuli ei karjunud. Ta pani meeleheitlikult vastu, kuid jõud olid ilmselt ebavõrdsed. Olde haaras ta ümbert kinni ja vedas järsaku poole. Juuli peksis bandiiti jalgadega. Ta tahtis väga elada. Kuid metsikuks muutunud ja mõirgav Olde vedas Juuli järsaku juurde ja paiskas ta vette. Kosenkranius pistis kiruma. Vesi oli siin madal ja ulatus ohvrile ainult lõuani. Kosenkranius läks jämedamat kaigast otsima. Vana hunt ei tahtnud liigset kära. Saar aga arvas samal ajal heaks „naljatada“. Ta tõmbas taskust „Walteri“ ja sihtis Juulile pähe. Seejuures tegi ta niisuguse näo, nagu vajutaks ta päästikule. Juuli tõmbas pea vee alla. See tegevus pakkus bandiidile suurt mõnu ja ta lagistas naerda. Viimaks aga tüdines ta sellest mängust. Ta tulistas. Naise pea kadus vee alla ega kerkinud enam välja. Samal ajal kohale jõudnud Kosenkranius heitis kaika kõrvale:

„Miks sa ilmaaegu kära teed, idioot . . . Laseme siit kohe jalga.“

„Ära urise, Vana,“ ütles Olde. „Kõik on korras.“

Päike loojus. Bandiidid kadusid metsa. Kui oli juba täiesti pime, tulid nad hirmu sunnil tagasi, vedasid Juuli laiba veest välja ja lohistasid metsa metsloomadele söögiks.

Nii selgus Juuli Sinisalu kadumise saladus.

TAPMINE MITI TALUS

Kapten Sarap ei osanud esialgu taibata, kuidas võis juhtuda, et Kosenkranius ilma mingisuguste puiklemisteta üles tunnistas koos Olde ja Saarega toime pandud kuriteo Endel Miti talus. Alles hiljem juurdluse käiku analüü-

sides ja detailselt uurides jõudis kapten järeldusele, et otsustavat osa etendas selle juures psühholoogiline tegur. Selgus, et Kosenkranius oli kindlalt veendunud, et tema kaasosalised on juba ammugi julgeolekuorganite käes ja tunnistavad tema vastu. Seepärast kartis Kosenkranius hilineda ja kiirustas tõe rääkimisega. Kurjategija psühholoogia on tema Ahhilleuse kand. Sarap veendus veel kord, et see on tõepoolest nõnda.

Ülestunnistus on ülestunnistus, kuid kurjategijalt võib oodata kõike. Täna ta räägib üht, kuid homme võib kõigest sellest loobuda. Ei tohi rahulduda ainuüksi ülestunnistustega, tuleb varustada ennast veel kummutamatute faktide süsteemiga, mis abistaksid luua täpse pildi Miti talus sooritatud tapmise kohta.

Ja Sarap asus temale omase visadusega asja juurde.

Kosenkranius ei rääkinud kogu tõe. Ta teatas, et talu pererahva olid tapnud Olde ja Saar, kuid tema, Kosenkranius, sellest osa ei võtnud. Sarap palus teda jutustada, kuidas kõik toimus. Ja Kosenkranius jutustas.

Mõte röövida Endel Miti talu kuulus Oldele ja Saarele. Kosenkranius tunicohaselt oli tema ainult osavõtja. Kust nad teadsid, et Mittidel on palju raha? Kurjategija kehitas õlgu. Eks ümbruskond ole ju kuuldusi täis.

Kuidas see kõik toimus? Olde ja Kosenkranius tungisid majja. Saar pidas välist valvet, kontrollis uksi ja aknaid. Nad nõudsid pererahvalt raha. Hilda Mitt astus ettepoole ja teatas kategooriliselt, et neil pole kodus punast krossi.

„Seda me veel vaatame,“ lausus Olde ähvardavalt ja tõmbas „Walteri“ välja.

Tema poole sihitud musta püstolisuud nähes haaras naine instinktiivselt kätega oma kaela ümbert kinni ja hakkas taganema. Jõudnud õue viiva teise ukse juurde, tõukas ta seda äkki seljaga, kargas esikusse ja siis õue. Olde tormas talle kallale. Oli kuulda, kuidas naine hakkas karjuma, appi hüüdma, ja siis lajatasid üksteise järel kaks lasku.

Samal hetkel tormas Endel Mitt akna juurde, purustas klaasid ja tahtis välja karata. Kuid akna taga võttis teda vastu Saar. Jahipüssi lasuga tappis ta talu peremehe.

„Nii oli see lugu,“ teatas Kosenkranius süngelt. „Ma ei tea, mida nad ise selle kohta ütlevad.“

Sarap laskis selle küsimuse oma kõrvust mööda. Ta

mõte töötas ühes suunas. Kosenkraniumise versioon ei tundunud talle tõenäolisena.

„Millega oli Saare püss laetud?“

Kosenkraniumise kehitas õlgu:

„Nagu ikka, haavlitega.“

Sarap laskis Kosenkraniumise ära viia ja jäi mõttesse. Siis võttis ta telefonitoru ja palus miilitsaorganitelt, et need saadaksid talle lõpetamata toimiku Miti talu röövimise ja pererahva tapmise kohta.

Selles toimikus leidis palju huvitavaid fakte. Kapten Sarap süvenes kuritööpaiga kirjeldusse. Tõele tuli anda — dokument oli koostatud miilitsatöötajate poolt väga üksikasjaliselt, asjatundlikult. Kõik oli peaaegu nõnda, nagu Kosenkraniumise tunnistas. Välja arvatud üks asjaolu. Endel Mitt ei olnud tapetud haavilanguga. Kätsi valmistatud kuul oli lõpetanud peremehe eluküünlal. Sarap tõmbas sellele faktile joone alla ja jäi mõttesse. Siis võttis ta miilitsast saadetud kuuli ja hakkas seda sõrmede vahel keerutama.

Ta tõsis, avas raudkapi ja võttis sealt kaks täpselt samasugust kuuli. Need olid mähitud märkidega paberisse. Üks neist oli võetud muldonnist, teine Kosenkraniumise padrunitaskust viimase tabamise hetkel. Sarap aetas nende kõrvale kolmanda, mis oli võetud Endel Miti laibast. Väliselt ei erinenud need millegagi üksteisest. Kuid see ei tähendanud veel midagi. Need võisid olla valmistatud erinevatest metallisegudest.

Hommikul pöördus Sarap Tallinna Polütehnilise Instituudi teaduslike töötajate poole palvega teha kuulide spektraalanalüüs. Ekspertiisi tulemused kinnitasid kapteni mõtet. Mitte Saar, vaid nimelt Kosenkraniumise oli tapnud Endel Miti. Saar oli ainult tõuganud püssitoruga talu peremeest, kui see püüdis aknast välja karata . . .

Kosenkraniumise laskus raskelt oma tavalisele paigale ülekuulamise ajal.

„No mis te minust veel tahate, uurija?“ küsis ta. „Rääkisin teile nangunii ära kõik nagu oli.“

Sarap tõusis:

„Kõik peale selle, et teie tapsite Endel Miti.“

Kosenkraniumise võpatas. Ta silmad jooksid ärevalt mööda kabineti seinu, sõrmed tõmbusid kramplikult rusikasse ja siis jälle sirgu, nagu sügeleksid nad.

„Seda võib kinnitada Ilmar Liivak. Seesama poisike,

kelle te unustasite tapmata, kui talust jalga lasksite. Tahate selles ise veenduda?"

Kosenkranius lõi käega ja kostis ükskõikselt:

„Pole vaja. Mina tapsin Endel Miti.“

Kabinetti sigines vaikus. Sarap andis kurjategijale mahti hinge tagasi tõmmata. Siis aga astus tema juurde:

„Aga siiski ei ütelnud te veel kõike, Kosenkranius.“

Kurjategija kergitas pead. Ta silmist paistis hukkumistunne. See oli püüsisesse sattunud hundi pilk.

„Te ei nimetanud neid isikuid, kes teid abistasid.“

„Nüüd on kõik ükskama. Pange kirja.“

KASILASED

Lõuna paiku tuli Linda Muhu tallu möödakäija. Too oli keskmist kasvu tugevate õlgade, mustade juustega tõmmu mees. Linda märkas endamisi, et võõras oli võrdlemisi sümpaatne. Niisugused mehed olid tema maitse. Möödakäija palus vett, kummutas klaasi ja istus pingile. Ta silmitses mõnda aega perenaist ja märkas, et kuigi too pole veel kolmekümnenegi, on ta nägu ometi kaetud peenikeste kortsukestega ja silmaalused kottis.

„Teile paluti terviseid edasi anda,“ tähendas võõras.

„Aitäh!“ naeratas Linda.

Võõras muheles:

„Miks te ei küsi, kellelt?“

„Noh, kellelt siis?“

„Kolmelt mehelt korraga — Oldelt, Saarelt ja Kosenkraniuselt...“

Linda kahvatas. Kapten Saare (see oli tema) pilgule ei jäänud nähtamatuks värisevad sõrmed, mis põlle näppisid. Laskmata perenaisel toibuda, jätkas võõras:

„Me teame nii mõndagi, kodanik Muhu. Arvan, et teil pole mõtet tagasi ajada. Ühesõnaga pange lauale kõik need asjad, mis bandiidid teile „kinkisid“. Või me leiame need ise üles. Teie võtsite osa Hilda ja Endel Miti tapmisest.“

Linda kattis näo kätega ja hakkas nutma. Sarap ootas kannatlikult sigaretti suitsetades. Viimaks võttis Muhu käed silme eest ja lausus:

„Ma räägin kõik...“

Ja Muhu rääkiski.

Neli aastat tagasi oli Julius Strandberg oma perekonna maha jätnud ja hakanud elama Linda Muhuga. Ta oli teinud seda avalikult, midagi varjamata. Strandberg ei hoolinud suuremat teiste külaelanike arvamusest. Umbes samal ajal tõi ta Linda juurde tallu kaks meest, need olid Viktor Olde ja Ervin Saar. Mõlemad olid relvastatud ja nagu Strandberg ütles, varjasid ennast nõukogude võimu eest. Nad elasid kartulikeldris. Väljas käisid nad väga harva. Aga kui nad ära käisid, siis olid mõlemad mitu päeva kadunud ning pärast seda liikusid talust tallu kohutavad kuuldused: kord oli röövitud üht, siis teist. Aeg-ajalt oli ka veelgi hirmsamaid kuuldusi. Kord läksid Olde ja Saar jälle välja ja olid ära kaks päeva. Tagasi tulid nad kolmekesi. Kolmas oli pikk, sünge näoga mees.

Õhtul aga ilmus Strandberg koju nagu alati, lõbusas tujus. Ta ronis keldrisse, jättis luugi lahti ja hüüdis, et Linda tooks neile midagi peale hammustada. Linda andis neile kurki, kuumi kartuleid ja leiba ning istus ise luugi servale, jalad rippu. Pärast esimest klaasi oli Strandberg ütelnud:

„Metsavahi poega haavati. Ega see ometi teie tegu olnud?“

Olde noogutas pead ning pikk sünge mees lisas:

„Teeme igauhega niiviisi...“

„Metsavahi poja nimi on Ulo Kukk?“ päris kapten vahele.

„Jah.“

„Millal see oli?“

„Vist 1953. aasta detsembris...“

Linda oli tundnud kogu aeg hirmu. Aga kord tegid mehed talle kingituse — see oli ilus villane tekk. Pärastpoole anti talle ka teisi asju. Lindale see meeldis ja enam ta ei kartnud.

S siis lahkusid mehed majast. Kaua nad ära ei olnud. Tulid jälle tagasi. Nii nad tulid ja läksid. Ja alati jäeti Lindale „mälestuseks“ mingi asi.

Viimast korda olid nad tulnud möödunud aasta septembris. Siis nad küsisid Strandbergi käest, kust võiks head saaki saada. Too oli vastanud:

„Minge Miti tallu. Sealt leiateg palju raha.“

Mehed olid joonud viina ja läinud. Hommikul aga kõneles kogu ümbruskond, et bandiidid olid tapnud Hilda ja Endel Miti...

„Mis meist nüüd saab?“ hädaldas Linda.

Kapten Sarap tõusis.

„Kuhu te asjad peitsite?“

Pool tundi hiljem olid laual kõik säilinud esemed. Samal hetkel astus sisse Julius Strandberg. Ta oli olnud tööl. Tema järel oli käinud Sarapi abiline. Märgates laual asju, heitis Strandberg Lindale kurja pilgu. Taibates, et nüüd on juba raske keerutama hakata, rääkis Strandberg ka ise kõik ära.

Nii pandi punkt Albert Kosenkraniume süüasjale. Püünis oli sulgunud, viimane hunt oli sattunud lõksu.

KARISTUS

Kohtu eesistuja lõpetab otsuse lugemise.

„... mõistab Albert Kosenkraniume kõrgema karistusmäära — mahalaskmise.“

Mõni hetk valitseb kohtusaalis vaikus. Siis aga pääseb valla kiiduavalduste torm. Kolhoosnikud, lihtsad nõukogude inimesed kiidavad kohtuotsuse heaks. Paljud nendest olid ise oma nahal tunda saanud paadunud bandiitide hundikihvasid.

Kohtu eesistuja jätkab:

„Julius Strandberg — seitse aastat vabaduse kaotust...“

Võttes arvesse, et Linda Muhul oli väike laps, otsustati jätta ta kohtulikule vastutusele võtmata.



JÄTIS



BITAL

JATIS

Mets virgus. Seni elutult vaikinud tihnik mähkus kuldsetest päikesekiirtest valgustatud noore lehekatte rohelisse ämblikuvõrku. Algas värske selge hommik. Kuid see inimene, kes metsa all astus, ei märganud looduse ilu. Aeg-ajalt ta peatus, kuulatas. Veendunud, et ümberingi oli kõik vaikne, tõmbas ta sügavasti hinge, peitis püstoli pruuni presentkuue hõlma alla ja astus edasi.

Mõtteisse vajunult jätkas mees oma teekonda. Üksteise järel kerkisid ta vaimusilme ette pildikesed minevikust, läbielatud hetked.

„Käma-Mihkli“ jõukas talu Võrumaal. Rammus kari, masinad. Jah, majapidamine oli heal järjel. Ja see kõik kuulus temale — tema oli peremees. Hommikuti ilmus ta lävele, andis sulastele käsud kätte ja võttis korralikult käsile need, kes tema meelest polnud küllalt usinad. Pahatihti juhtus sedagi, et tal tuli kasutada oma puudaseid rusikaid — seda sel puhul, kui mõni tööori juhtus tema poole kõõrdi vaatama. Ants Aunveri tillukesed silmad märkasid kõike. Tema, „Käma-Mihkli“ peremees, oli vali isand ega hellitanud kedagi.

Elu läks nõnda, nagu ta tema arvates pidigi minema. Kuid neljakümnenda aasta mälestusväärusel juulipäeval muutus äkki kõik. Asi algas kuuldustega ja lõppes sellega, et pikk kondine noorsulane rapsas löögilt Aunveri rusika ja ütles teravalt kähiseval häälel:

„Nüüd on küllalt, peremees!“

Ja Aunver tõmbus kohe tagasi.

Varsti järgnesid uued maksud, maavalduse kärpimine, siis... Siis algasid uued ebameeldivused ning „Käma-Mihkli“ peremees jäi üpris vaikseks, peitis enese oma kambrinurka. Kui sakslasest naaber „Vaterlandi“ rändas, ostis Aunver temalt uue läikivast terasest „Walteri“.

„Mis sa sellega peale hakkad?“ oli sakslane küsinud, ise sealjuures paljutähendavalt naeratades, nagu teaks ta vastust juba ette.

„Küllap see kunagi marjaks ära kulub,“ kostis Aunver püstolit õlisesse riidetükki mähkides.

Kuni 1941. aasta juunini elas ta vaikselt ega äratanud vähematki tähelepanu. Siis aga algas sõda...

*

Aunver seisatas, kuulatas tähelepanelikult...

1945. aasta aprillikuu oli lõppemas, lõppemas oli ka sõda. Seda võis kõigest märgata. Ent Aunveri vaimusilmees oli praegu sõja algus.

SOBING

1941. aasta juulis toimus Võrumaal sündmus, millele toif äreval ajal keegi tähelepanu ei pööranud. Kadus „Käma-Mihkli“ peremees Ants Aunver. Paar nädalat hiljem nähti teda naabertalus, mille peremeheks oli Johannes Heska.

Väikese tuhmi aknaga hämaras toas istuvad kolm meest. Aunver, peremees ise — suur, sünge, kandiliste näojoontega — ja August Suvi, Aunveri kauge sugulane. Suvi ja Heska kuulavad vaikselt Aunveri juttu.

Küünarnukke tumedale logisevale lauale toetades räägib Aunver, et nüüd on kõige parajam aeg bolševikkudega arveid õiendada. Ta toon on terav ja sõnad kurjad. Suvi naeratab tummalt. „Pole midagi öelda, sel mehel on nappu,“ mõtleb ta. „Poleks paha seda venda Saarnale tutvustada. Heskast pole asja — ta kardab. Ega ta muidu nii hirmunult kogu aja akna poole sihiks.“

Suvi tõuseb ja astub laua juurde. Välisluure resident otsustab oma sugulast aidata.

„Ma arvan, et Aunveril on õigus,“ sõnab ta pärast vaikimist. „Meil tuleb sakslaste usaldus ära teenida. On tarvis asja juurde asuda!“

Kuna Heska endiselt vaikib, siis pöördub ta Aunveri poole:

„Anna see paber siia.“

Suvi paneb prillid ninale ja hakkab nimekirja uurima. Aeg-ajalt loeb ta valjusti:

„Kommunist... Aktivist... Kommunistlik noor... Mh... Tubli... Tähendab, et kokku on kümme inimest... Vähevõitu... Tuleks täiendada.“

Suvi haarab pliatsi. Aunver silmitseb paberilehte üle tema õla.

„See mees ei ole ju kommunist!“ sõnab ta üllatunult.

„Pole vigä,“ muigab Suvi. „Selle eest tuleb nimekiri vägevam... Kuradi tosin.“ Ja resident vingub naerda.

Samas aga muutub ta äkki tõsiseks ja nähvab käsivalt:

„Ja nüüd kirjutame sellele dokumendile alla. Selge?“

Üldine vaikus. Suvi kritseldab esimesena oma nime paberile ja nihutab selle Heska ette. Too on kahevahel.

„Las Aunver kirjutab enne,“ pomiseb ta ebalevalt. Kuid samas kohtab ta Suve pilku ja kummardub nimekirja kohale.

Suvi haarab laualt paberi, pistab selle rahataskusse ja lausub:

„See dokument jääb minu kätte. Et keegi pärast taganema ei hakkaks. Kas sul, Aunver, jäid kõik need nimed meelde?“

Aunver noogutab.

„Tubli. Tähendab, et kõik kolmteist tuleb käsile võtta. Niipea kui sakslased Võrru jõuavad, annate need isikud üle uutele võimudele. Nüüd aga on juba aeg laiali minna. Mina lähen esimesena... Head nägemist.“

KAHE ISANDA TEENER

Rohkem kui aasta on möödunud päevast, millal toimus kolme mehe nõupidamine Johannes Heska talus. Uued peremehed, okupandid, on vääriliselt hinnanud Aunveri teeneid. Talle on tagasi antud „Käma-Mihkli“ talu maad ja peale selle on ta pandud soojale kohale — Võru vangla valvuriks.

Aunver on nobe oma uute peremeeste soosingut kasutama. Nüüd veab ta ilma vähemagi kartuseta oma tallu areteerituid ja sõjavange. „Käma-Mihkli“ talutöödel pole ju otsa ega äärt.

Nüüd on Aunver rahul oma eluga ja oma peremees-tega.

Ühel õhtul istus Aunver trellitatud akendega valve-

ruumis. Äkki avanes uks ja tupp aastas keskmiist kasvu mees. Tulija poleks millegi poolest silma hakanud, kui tal poleks olnud madalat nagu kokkulitsutud laupa ja tihedaid kareid juukseid, mis algasid otse kulmude kohalt. Võõras aastas laua juurde, mille taga istus vanem-valvur, ja võttis ilma pakkumist ootamata istet. Aunverile see ei meeldinud.

„Minu nimi on Saarna,“ lausus võõras ja aetas kitsa nigela käe lauale.

„Mis siis sellest?“ kostis selle peale Aunver võrdlemisi vaenulikult.

„Mind saatis teie juurde Suvi...“

„Ja mis teil vaja on?“ muutus Aunver äkki valvsamaks. Ta teadis, et Saarna-nimeline isik oli üheks tähtsamaks tegelaseks „omakaitse“ maakonnastaabis.

„Kas te alati oma külalisi nii lahkesti vastu võtate?“ tähendas Saarna, vastamata Aunveri küsimusele.

„See on minu asi...“

Võõras aga nõjatas ennast vahepeal tooli seljatoele ja lausus:

„Igatahes te peaksite olema mõistlik mees. Vähemalt Suvi on teist niisugusel arvamisel. Teda te ju ometi usaldate? Mina samuti.“

Saarna kõneles energiliselt, pausideta, andmata Aunverile võimalust vahele rääkida. Ta esitas küsimusi ja vastas kohe nendele ise. Aunver taipas, et mingisugused nähtamatud kombitsad sirutuvad tema poole. Ta tahtis midagi ütelda, kuid Saarna ei andnud talle selleks mahti:

„Praegu kõnelen mina. Saate aru? Väga hea. Mulle meeldib, kui mind kuulatakse. Saite aru? Väga hea.“

Saarna tõusis, tuli ümber laua ja jäi Aunveri kõrvale seisma. Nüüd kõlas ta hääl juba peaaegu hellitavalt.

„Ma saan teist väga hästi aru, kulla Aunver. Te olete kolmekümne kahe aastane. Selles eas igatseb inimene juba sooja ja vaikse nurgakese järele. Neis aastais on tarvis head perekonda, hoolitsevat naist. Kuid praegu pole õige aeg sellest unistada.“

„Miks?“ küsis Aunver kõlatult.

Saarna ajas end sirgu.

„Ma ootasin seda küsimust. Püüan selgitada.“ Ta süütas paberossi.

„Ajalehti te muidugi loete?“

Aunver noogutas.

„Ja mis te neist välja olete lugenud?“

„Sakslased vallutavad varsti Stalingradi, Moskva ja Leningradi.“

„Vabandust, aga kas te Nõukogude raadiot ka olete juhtunud vahest kuulama? Võtke siis teatavaks,“ lausus ta jälle teravas ja käskivas toonis. „Sakslased kannavad Stalingradi all tohutuid kaotusi. Nad on kotis. Moskva alt on nad juba ammu tagasi löödud. Leningrad ei alistu neile kunagi. Varem või hiljem jõuavad siia tagasi Nõukogude väed. Kas te nüüd taipate, Aunver, millised ebameeldivused võivad teid sel juhul oodata?“

„Ometi on inimesi,“ jätkas Saarna pärast hetkelist vaikust, „kes mõtlevad selle üle, et teil poleks vaja karta neid ebameeldivusi. Sakslastega meil ühist teed ei ole. Nemad on ajutised liitlased. Venelastest ja Nõukogudest ei saa juttugi olla. Tuleb leida hoopis kindlamaid pere-mehi.“

Saarna jäi vait nagu kontrollides, millist mõju avaldavad tema sõnad vestluskaaslasele.

„Sakslased lähevad siit minema,“ jätkas ta viivu pärast. „Selle eest hoolitsevad juba Nõukogude väed. Meie aga peame hoolitsema selle eest, et Nõukogude väed siia ei tuleks. Et siia tuleksid need, keda meie vajame... Selle peale mõtleb ja selle heaks töötab „Rahvuskomitee“. See komitee teeb kõik selleks, et Eestimaa randa ilmuks võimalikult kiiremini vabaduse „valge laev“. Sina tuled koos meiega, Aunver! Teist teed sul ei ole! Anna oma käsi,“ ja Saarna sirutas talle kitsa külma peo. Aunver võttis selle vastu.

Mõni päev hiljem sõitis Võrust välja saan, mille ette oli rakendatud kaks kõrbi. Heintega täidetud saani paras lebas poolistikil Aunver. Johannes Heska juhtis hobuseid.

„Mina arvan, Ants, et Uhtjärvi ongi see paik, mida meil vaja on,“ lausus Heska pärast pikemat vaikimist.

„Eks me näe,“ nähvas Aunver. Tal polnud jutu tuju.

Heska jäi solvunult vait. Sõit kestis päeva läbi. Ulesanne oli tähtis. Tuli otsida maandumispaik välismaiste dessantvägede vastuvõtuks.

Valik langes Uhtjärvele. See oli kõrvaline koht. Kaua aega liikusid mehed mööda lumme tuisanud järvejääd ja mõõtsid maandumispaika.

„Kõlbab,“ tähendas Aunver ja kirjutas midagi paberilehele.

Pärast seda valiti välja veel üks maandumispaik Linnamäe vallas, Pulli küla lähedal.

Nii sai Ants Aunverist kahe isanda teener. Uhel pool okupandid ja teisel pool kodanlikud natsionalistid, kes olid tihedalt seotud niinimetatud „ühe välisriigi“ luurega.

„SURM SEISAB SU SELJA TAGA...“

Saarna ennustus läks täide ainult pooles ulatuses. Nõukogude vägede löökide all veeresid okupandid ülepeakaela läände. 1944. aasta oli lõpukorral. Viimast korda kohtas Aunver Saarnat augustikuus. Resident tormas mööda tuba nagu midagi otsides. Tema väikesed silmad põrnitsesid toanurki, lauda, toole, kogu segipaisatud ja pikemat aega koristamata jäetud ruumi.

Siis ta kadus. Peagi kadus ka Suvi. Heska jäi oma tallu konutama. Enne lahkumist jõudis Saarna veel öelda:

„Oota. Ma teatan sulle, mis teha tuleb.“

Aunver ootas, kuid ei jõudnud Saarna korraldusi ära oodata.

Hilisõhtul lahkus ta Võrust. Tema selja taga sähvisid lähedase suurtükitlee leegid. Aunver kohendas vanglast kaasa võetud kahe saksa karabiini õlarihmu ja hakkas mööda maanteed edasi sammuma. Hommiku eel koputas ta Johannes Heska kambriuksele.

Pärast uinakut küsis temalt Heska:

„Mis me nüüd peale hakkame?“

„Kust mina tean?“ vastas Aunver tigidalt. „Tuleb mõelda... Aga oma talu ma niisama lihtsalt käest ära ei anna.“

Vihmasele sügisele järgnes lumevaene talv.

Aunver kükitas nagu mutt Heska talus. Uudiseid tõi talle Johannese naine. Tema suust kuuliski Aunver esimest korda Linnamäe valla täitevkomitee esimehe August Tiituse nime.

*

August Tiitus oli tööga äärmiselt üle koormatud. Koidust koiduni liikus ta mööda talusid, hommikust õhtuni jutustas ta sellest, mida oli näinud kaugel idas, Uraali maal. Talle vastati:

„Need on ju venelased...“

Tema aga rääkis ja rääkis. Taolistel õhtutel loitis valgus talu akendes kuni hilise ööni. Ja iga kord tundis August pärast taolisi vestlusi, kuidas sulab umbusu jää talumeeste südames.

Tiitus jõudis koju hilja õhtul. Naine ulatas talle vaikides peotäie võidunud ümbrikke. Tiitus teadis, mida need sisaldavad. Laua taha istudes ütles ta:

„Vaatame järele, mida „meie korrespondendid“ kirjutavad.“

Lugedes tõmbus Tiituse nägu pilve ja ta naine heitis ühtepuhku hirmunud pilke tumedate akende poole...

Too õhtu ei erinenud millegagi teistest taolistest. Tiitus tuli nagu alati koju väsinuna ja erutatuna. Seekord ei olnud järjekordset ümbrikku. Tiitus sõi õhtust ja võttis raamatu, et enne uinumist pisut lugeda. Südaööl koputati uksele. Naine vaatas ärevalt ja küsivalt mehele otsa. August naeratas ja noogutas julgustavalt. Tupp astusid neli meest.

„Tere õhtust, esimees,“ sõnas kõige ees sissetulnud pikk laiade lāngus õlgadega võõras. „Kas ei oodanud nii hili-seid külalisi?“ Ta pöördus ringi ja sõnas kaaslastele:

„Astuge sisse, seltsimehed.“

Pikk mees istus Tiituse kõrvale ja kummardas usalduslikult tema poole:

„Me oleme julgeolekust... Tuleb ühes talus ära käia. Poleks halb, kui võimu esindaja kaasas oleks.“

Tiitus heitis vatikuue sõduripluusile ja pistis püstoli tasku. Ta heitis pilgu naisele, kes oli kahvatuks ja surus käsi vastu lõuga, ning sõnas naeratades:

„Olen varsti tagasi.“

Maja ees ootas neid kerge saani ette rakendatud norus peaga hobune. Tiitus tõstis juba jala, et saani istuda, kui äkki tema selja taga kõndinud mehed ta õlgadest kinni haarasid. Kellegi käsi libises tema taskusse ja tõmbas püstoli välja.

„Stop, esimees!“ kuulis ta kähisevat sosinat. Kuklal tundis ta külma püstolirauda.

Nüüd taipas Tiitus, kellega tal tegemist on.

Poole tunni pärast peatus saan Johannes Heska talu ees.

„Roni maha, seltsimees esimees, oleme kohal,“ lausus Aunver kahjurõõmsalt.

Madal kelder oli vaate täis. Uhele neist aetas Heska laterna. Aunver istus ja aetas püstoli enda ette.

„Nõndaks, nüüd ajame pisut juttu.“

Tiitus laskis pilgul libiseda üle keldri hallitanud seinte ja lae. Ah siis siin asubki bandiitide pesa.

„Paistab, et esimehel pole jutu tuju?“

Tiitus vaatas rahulikult Aunveri, püstolit vaadil ja vastas külmavereliselt:

„Miks mitte rääkida? Seda võib. Aga kas sest kasu ka peaks olema? See, kes juba bandiidiks on hakanud, sel-lena ka kärvab.“

Aunveri põsesarnad tuksatasid.

„Sina kärvad kõigepealt.“

Tiitus puhkes vaikselt ja rahulikult naerma.

„Mis sa naerad?“ käratas Aunver. „Keda sa naerad?“

„Vaata ometi ringi. Kas sa ei näe, et surm seisab su selja taga? Vaata ometi!“ Tiituse hääl kõlas käskivalt. Aunver võpatas ja vaatas ringi. Tema selja taga seisis värelevas laternavalguses Johannes Heska. Viimane hingas raskelt, ta silmad olid hirmust pärani.

Tiitus naeris.

„Lõid kartma, bandiit. Seal ta on, sinu abimees. Aga sa ei usalda teda. Tead väga hästi, et ta sinust otsustaval hetkel lahti ütleb. Sa jääd üksi. Ja see on veelgi kohutavam.“

„Ants, tee talle lõpp peale,“ kostis Aunveri selja tagant Heska palavikuline sosin.

„Ei,“ lausus Aunver, püüdes värinat oma hääles maha suruda. „Me kõneleme veel. Mulle meeldib see kena jutuaamine.“

„Rohkem ma sinuga ei räägi.“

„Küll räägid!“ Aunver tõusis püsti ja lõi Tiitusele näkku. „Räägid!“

Tiitus vaikis. Aunver hakkas teda jalgadega tallama. Tiitus vaikis.

Läbipekstud, verine, katkirebitud sõduripluusiga täitevkomitee esimees lohistati keldrist välja. Hobune pööras ehmunult pead ja kuuvalguses läikisid looma suured ümmargused silmad...

Eesti Kaardiväe Laskurkorpuse võitlejat ei olnud tabanud kuulid Velikije Luki all, Narva lahingus... Kuid siin, sünnimaal...

Tiitus tõstis pead. Laiali hajunud pilvede vahelt vilkusid eredad tähed.

„Kas räägid?“

Tiituse purustatud verine suu tõmbus jälle naerule.

„Lase, Aunver, lase ometi!“ hüüdis Heska.

Ja Aunver tulistas Tiituse verisesse näkku. Kusagil kaugel kordas lasku kaja...

„Miks ta naeris?“ küsis Heska kartlikult ringi vaadates.

Aunver ei vastanud. Ta kõrvus helises ikka veel: „Surm seisab su selja taga.“

*

Päike oli juba seniidis, kui Aunver istus ja toetas selja vastu sammaldunud puutüve. Ta asetas püstoli enda kõrvale maha ja võttis taskust leivatüki ning peki. Süües tundis ta, et lõualuud liiguvad kuidagi raskelt. Toidul polnud mingit maitset. Silme ette kerkisid uued episoodid.

SUVI NARVITSEB

1945. aasta kevad oli kaunis. Lumi sulas kiiresti, kevadise päikese kiirtes aurav maa kuivas ruttu. Hommikuti kerkisid taeva poole tihedad kastepilved. Nendele, kes kündsid, külvasid, nendele, kes tundsid rõõmu karja juurdekasvust, algasid kibedad tööpäevad.

Ent Audla sovhoosi direktor väljus neil päevil oma kabineti seinte vahelt alati vastumeelselt. Üksnes õhtuhämaruses liikus ta vahetevahel ümbruskonnas ringi. Neile jalutuskäikudele võttis direktor tavaliselt kaasa hiljaaegu sovhoosi tulnud brigadiri.

Kõrvalises kohas võttis direktor kohvrast raadiosaatejaama ja seadis selle töökorda. Seejuures tähendas ta oma kaaslasele napolisõnaliselt:

„Sa pea seni ümbrust silmas, Aunver.“

„Hea küll, Suvi,“ vastas bigadir, puges lähedal asuvasse põõsasse ja hakkas tähelepanelikult ümbrust silmitsema. Ta ei võtnud vaevaks pead murda selle üle, mida Suvi teeb ja milleks see vajalik on. Aunver teadis

ainult üht: Suvi on tema mõttekaaslane ja et tal pole vähematki pistmist sellega, kes residendile käske annab.

Nii kordus see juba pidevalt pärast seda, kui Aunveril tuli Johannes Heska talu maha jätta. Kõik oli läinud hästi. Suvi ja Aunver olid rahulikud...

Kuid mõne aja pärast hakkas Suvi närviliseks muutuma. Aunver pani tähele, et tihti jutuaajamise vältel direktor äkki võpatas, vaatas ringi, nagu seisaks keegi tema selja taga. Enne majast väljumist seisis ta kaua akna all ja silmitses ümbrust; pärast väljumist läks ta algul vastupidises suunas, siis aga pöördus äkki nagu midagi meenutades ringi. Direktor kontrollis, kas teda keegi ei jälita.

„Nagu hunt,“ käis Aunveril äkki läbi pea.

Ja Suvi ise tunnistas ka viimaks:

„Mul on tunne, et varsti tuleb siit jalga lasta. Ma ei saa aru, kes segama on hakanud.“

Möödusid päevad. Aunver hakkas juba endamisi Suve hirmu üle naerma. Ent äkki...

Aunver jõudis õigeaegselt nurga taha tõmbuda. Ta nägi, kuidas Suvi väljus oma majast kahe erariides mehe saatel. Aunver taipas, et ka temal on viimane aeg jalga lasta...

*

Aunver tõusis ja rapsis riidetelt mulluseid lehti. Jälle pistis ta püstoli hõlma alla. Tema teekond jätkus läbi metsa. Jalad tundusid rasketena.

Oõ hakul koputas ta oma kauge sugulase, rikka talupoja Jaan Lukksepa uksele. 1945. aasta kevadel tuli Aunver tagasi Võrumaale.

UUSMAASAAJA JOHANNES MURUOJA

Täna on laupäev. Seepärast lõpetab uusmaasaaja Johannes Muruoja pere põllutöö pisut varem kui tavaliselt. Vanem tütar — kaheksateistkümne aastane Vilma — on juba sauna ära kütnud. Kõigepealt pesevad ennast mehed — Johannes ise ja tema kasupoeg Leo.

Johannes istub voodiserval, kissitab mõnutundes silmi ja hõõrub peopesaga laia kondist rinda. Poole tunni eest

oli ta saunast tulles käskinud poega raiuda paar teivast. Lagunenud kuuri sein vajab tuge. Endine peremees oli lasknud kõik käest ära minna.

Endine peremees... Kui Muruoja oli „Käma-Mihkli“ tallu kolinud, olid naabrid talle ütelnud:

„Ega sul seal elu ole. Ants Aunver on ju saatan ise...“

Kuueteistkümne aastane Leo kõnnib metsa vahel ja mõtleb, et emal on nüüd kergem. Tal pole vaja ennast enam põllutööga tappa. Majas on ikkagi kaks mees-hinge — isa ja tema.

Nooruk ei märkagi, et tema ees tulevad põõsast välja kaks meest ja sulevad talle tee.

„Mis su nimi on?“ küsib längus õlgadega ja väikeste ekslevate silmadega mees käsutavalt.

„Leo Lukspuu.“

Hetkeks süttinud silmanöökikesed tuhmuvad taas.

„Mis, oled sa Muruoja kasupoeg?“

Leo solvub:

„Muruoja on minu isa!“

„Kuhu lähed?“

„Isa saatis teibaid raiuma,“ vastab Leo.

„Lähme, me aitame sind.“

Mõlemad mehed ei lausu enam midagi, pöörduvad ringi ja lähevad võssa. Leo järgneb nendele.

Mehekõrgusel asuva tugeva mäni oksa all peatutakse. Väikeste silmadega mees haarab Leolt nõöri. Ta heidab selle üle oksa ja teeb silmuse. Teine mees seisab kõrval ja vaatab osavõtmatult mujale. Leo jälgib toimuvat pärani silmi. Tema pilgus ei ole kartuse varjugi. Ta ei taipa veel midagi. Ta ei tee isegi katset end lahti rebida, kui tunneb oma kaela ümber karedat nõöri.

„Küllap hirmutavad ja lasevad lahti,“ mõtleb ta.

Järsu ja tugeva jalalöögiga virutab Aunver poisi rip-puma. Leo silme ees löövad kõikuma männid, kuused; need nagu langetaksid tema peale, ning siis hakkavad ujuma noormehe silme ees mustjaspunased rõngad...

„Osavasti tehtud, Aunver, pole midagi öelda. On näha, et oled hea kooli saanud,“ tähendab Heska kähiseval häälel.

Aunver naeratab rahulolevalt.

*

Johannes Murooja istub voodiserval ja mõtleb elust, maast, perekonnast. Mõtleb sellest, et Leo peaks varsti juba tagasi olema. Ilm muutub juba hämaraks. Tuleb vist poisile vastu minna. Johannes juba tõusebki, kuid samal hetkel paisatakse üks lahti. Aknast langeb valgus sisseastunud mehele. Too ütleb midagi ja tõmbab käe taskust. Murooja ei kuule midagi. Aga kui ta silme ette kerkib värisev tuhm püstolisuue, taipab vana Johannes, et too võõras on tulnud temalt ära võtma maja, maad, perekonda, õnne, elu — kõike, mille nimel Johannes Murooja on vaeva näinud ja kannatanud. Ja nagu püüdes seda takistada, teeb ta paar sammu ettepoole, avades laia rinna, et varjata sellega kõige kallimat, mis tal on maailmas. Johannes ei kuule pauku. Ta näeb vaid, kuidas kaks korda sähvab silmipimestav valgus, ja tunneb, et miski rapsab teda tugevasti. Pikakasvuline ja laiaõlgne Murooja surub käed vastu rinda, pöördub ringi ja variseb sirgena puhtasse voodisse.

„Nüüd said oma maa kätte, kurat!“ kähiseb Aunver. Heska rebib sauna ukse lahti.

„Kes on perenaine? Tule välja!“

Vilma surub särgi rinnale. Ta süda hakkab rahutult peksma. Kes on see härja moodi kühmus mees? Tütarlaps vaatab emale otsa ja märkab, kuidas viimase huuled värisevad. Vana Ida tardub võõrast nähes soolasambaks. Vilma tõmbab kähku särgi selga ja astub julgelt ettepoole.

„Perenaine ei tule kuskile.“

Heska puhkeb naerma. Ta lükkab tütarlapse nagu udu-
sule kõrvale, haarab püstoli ja käratab:

„Tule välja!“ ja tulistab kaks korda lakke.

Kajana vastavad sellele paugud majast. Ida Lukspuu sööstab ukse poole. Heska tormab talle kallale ja haarab oma karukäpaga naise raskest elust hõrenenud juuksed pihku. Ida takerdub ja kisendab valust. Vilma rapsab väiksemad lapsed käekõrvale ja tormab võsa poole särgi-
väel, nagu on. Ta ei näe, et Aunver ilmub trepile. Siis kuuleb ta jälle paukusid.

Augustikuul läheb ruttu pimedaks. Niipea kui päike on silmapiiri taha vajunud, ongi öö juba käes. Öhtujahe-
duses värisedes kükitab Vilma särgi sisse tõmbunult põõsastes ja surub enda vastu hirmust värisevaid lapsi.

Pimedas lähevad neist mööda kaks meest. Üks ütleb:

„Sa ei oska puhast tööd teha, Heska. Kuhu plika lip-
pas?“

„Aitab sulle kolmestki täna õhtul, Aunver,“ nähvab
teine.

EDASI JUTUSTAB KAPTEN SELGE

Kapten Selge valmistas ülemusele ettekannet. Ta kogus dokumendid kausta ja mõtles, kui üllatavalt kiiresti on toimunud sündmused. Tema puhkus oli lõppenud alles viieteistkümne päeva eest. Aga eks ole alati nii, kui uuesti töösse süveneda.

Praegune ülesanne köitis Selget juba algusest peale. Kõik sai alguse väikesest paberilehest. Sellele oli koh-
maka käekirjaga tähendatud, et Maanteede Valitsuse Kose saeveski tööline (edasi järgnes nimi) on tegelikult Ants Aunver.

See paberileht pani Selge viieteistkümne augustikuu päeva jooksul unustama, et maailmas eksisteerib päike. Ta süvenes arhiivitoimikutesse, kogus ja süstematiseeris hoolikalt kõike, mis nii või teisiti oli seotud Aunveri nimega. Ja nüüd oli viimaks saabunud otsustav ja võib-
olla ka kõige vastutusrikkam periood selles töös.

Ta köitis korralikult kokku kuldse presskirjaga varus-
tatud sinised kaustad ja läks ülemale ette kandma. Vii-
mane juba ootas teda. Ta seisis kabineti laia akna all ning vaatas üksisilmi teravaviilulisi punaste kividega kaetud vana Tallinna katuseid, mis läikisid äsjasest vih-
mast.

„Istuge, kapten,“ lausus ta viimaks akna alt eemaldu-
des, „jätkame tööd...“

Selge viivitas mõne hetke nagu mõtteid kogudes ja alustas:

„Reast süüasjadest, mille juurdlus mõne aasta eest lõpetati, kerkib jälle päevavalgele Sangaste valla partorgi Jaan Talviku roimarlik tapmine. Ma leidsin selle juures viibinud ja lausa ime läbi pääsenud endise valla täitev-
komitee esimehe Arnold Sireli kirjaliku tunnistuse ja võrdlesin seda Robert Heska tunnistusega. Ja näete, mis-
sugune pilt selgus...“

*

Rohkem kui kümme aastat tagasi, kahekümne kuue-
dal juunil 1948. aastal, pidasid Jaan Talvik ja Arnold
Sirel Tagula külanõukogus talurahva koosolekut. See
asus Jaan Lukksepa talu lähedal, kus varjas ennast Aun-
ver. Koosolek venis pikale. Seepärast tuli koosolekust
osavõtjail koju minna pärast südaööd, millal pimedus on
kõige suurem. Kakulaane küla lähedal ütles Sirel:

„Tead, Jaan. Aja nüüd silmad hästi pärani ja pea keel
hammaste taga. See paik mulle ei meeldi.“

Vanker jõudis põõsaste kohale. Ja äkki kargas kaks
varju teele.

„Seis!“

Hobune jäi seisma. Keegi pikk mees haaras tal tuge-
vasti suistest kinni ja ütles:

„Roni maha, partorg. Oiendame arveid,“ ja võõra kätte
ilmus püstol.

Talvik viivitas mõne sekundi, siis aga äigas vankrilt
saapaninaga ja lõi püstoli bandiidi käest.

Too mõirgas:

„Lase, Aunver!“

Oöpimedusest lajatasid kaks püstolipauku ning vank-
rile püsti tõusnud Talvik varises silmili heintele.

Sirel kargas paigast, hüppas ühe ropsuga üle vankri
ja kadus põõsastesse. Talle lajatas järele hilinenud lask.

Robert Heska, Johannese vend, kes oli niisama pikk ja
kohmakas, astus laisa ja ara sammuga põõsastesse. Ham-
baid kokku pigistades, et valu pärast mitte oiata, lamas
Sirel läbilastud jalaga vana männi juurte all. Kaks korda
käis Heska vandesõnu pomisedes temast mööda, kuid ei
leidnud täitevkomitee esimeest.

Sirel lebas veel kaua oma peidukohas ja kuulatas öö-
vaikust. Viimaks vaikisid bandiitide hääled ja siis kostis
vankrirataste kolinat...

Juba koitis, kui Jaan Talviku naine tuli välja lehma
lüpsma. Päike tõusis metsa tagant. Maja ees seisis pea
norus rakkes hobune.

„Mis Jaaniga on juhtunud?“ mõtles kohkunud naine.
Ta astus lähemale.

„Jaan, kuule Jaan! Tõuse juba...“

Talvik ei liigutanud ennast. Ta suunurgast nirises peen
tume hüübinud vereniit...

*

Mõni aeg valitses kabinetis vaikus. Esimesena katkestas selle osakonna ülem.

„Umbes samasse perioodi kuulub ka Aunveri kohtumine Heljustega?“

„Just nii,“ vastas Selge, lehitses paberites ja leidis vajaliku kausta. „See juhtus nõnda...“

*

Heljuste sirutas käe ja keeras petrooleumilambi tahti. Tuba muutus pimedamaks, kuid selle eest ei nilpsanud mustjaspunane leegikeel lambiklaasi. Pagan võtaks, kuidas võivad mehed kogu eluaja vastu pidada niisugustes idiootlikes tingimustes? Enne oma elu lõppu tuli ka temal asuda sellesse urgu ja hingata petrooleumilambi suitsu. Heljuste võttis laualt paberilehe. „Härra major,“ luges ta ja muigas. Jah, kunagi nimetati teda tõepoolest nõnda, teda — Kaitseliidu malevkonna pealikut... Heljuste vaatas kirja lõppu. „Aunver“? See on ju „Käma-Mihkli“ talu peremees? Tugev ja võimas mehevolask, ümmarguste nagu maalitud silmadega. See mees ei või rumal olla. Ta palub luba kokkusaamiseks.

Selle kirja oli talle toonud eile tütar koolist. Talle oli selle üle andnud keegi poisike.

Heljuste kummardus laua kohale ja kritseldas kirja teisele poolele mõned sõnad. Siis kutsus tütre.

„Anna see homme samale poisile, kes sulle eile kirja tõi...“

Mõne päeva pärast nad kohtusid. Heljuste takseeris oma külalisi.

„Härra Heljuste,“ ütles Aunver lauale toetudes, „meie (ta heitis pilgu oma kaaslasele)... See on Johannes Heska. Meie, see tähendab mina, Heska ja veel mõned inimesed, teeme seda, mida te meile kunagi õpetasite.“

Heljuste nihutas end toolil.

„Kas teie likvideerisite Talviku?“ küsis ta.

Heska muigas.

„Meie.“

Kiire pilk, mille Heljuste Heska poole heitis, sundis Aunveri valvsamaks muutuma.

„Kas te pole rahul, härra Heljuste?“ päris ta ettevaatlikult.

„See pole õige sõna, lugupeetud Aunver.“

Heljuste sulges silmad ja nõjatus väsinult vana tooli seljatoele.

„Mulle kirjutatakse sealt,“ lausus Heljuste, rõhutades eriliselt viimast sõna. Aunver ja Heska vahetasid pilke.

„Nüüd tuleb kasutada teist taktikat,“ ajas Heljuste ennast sirgu. „Tuleb koguda jõudu, valmistuda tasapisi ette. Oodata... Koguda meie ideele ustavaid inimesi. Tuleb diskrediteerida kohalikke juhtivaid tegelasi, õõnestada nende autoriteeti.“

Heljuste toetus jälle toolile:

„Kas saite aru, härra Aunver?“

„Sain aru, härra Heljuste. Tänaest päevast peale hakame tegutsema nii, nagu teie soovitate.“

Heljuste kihistas naerda:

„Minu juurde tulles tahtsite vist uhkustada, et koristasite ära Talviku, et tegite vagaseks selle uusmaasaaja, et röövisite ära postivaguni? Kas polnud nii, härra Aunver?“

„Oli küll, härra Heljuste.“

„Muide, ma vajan raha ja toiduaineid.“

„Just nii, härra Heljuste,“ sõnas Aunver kähku ja pistis käe oma presentjopi põuetaskusse.

Lugedes käsku Aunveri pilgust, väljus Heska toast. Peagi oli ta tagasi kahe kasti võiga.

„Täna väga. Nüüd aga minge...“

*

Kapten Selge sulges kausta.

„Ja see oligi põhiliselt kõik.“

„Aga muu?“

„Muu sai teatavaks pealtnägijate küsitlemise tulemusel.“

*

Tibutas pimeduses nähtamatut sügisest uduvihma. See sahistas leherüü kaotanud puude paljastel okstel, Aunveri presentjopil ja täitis metsa salapärase sahinaga. Raske ja porise kartulikoti all küürutades astus Aunver üksnes temale tuntud rada.

Ta oli harjunud selle metsaga ja teadis, et peale tema ei käi siin keegi. Närune ilm ja raske kott tekitasid temas süngeid mõtteid. Kes ta on? Mida ta on elust saanud? Mitte midagi. Ta on jäänud üksi. Juba ammugi ei ole

enam teisi, kadunud on Hõbe, Visnapuu, Jäger. Kuritöö pealt tabati Suvi ja Heljuste. Temal läks korda jälgi segada ja põgeneda nagu tagaaetud hunt sohu, metsapadrikusse. Mis talle on jäänud? Ei midagi. Ainult Aino oma hullumeelse rahuldamata kirega.

Aino istus pidevalt niiskes muldonnis. Aunver käis väljas öösiti. Salamahti hulkus ta mööda aedu, varjas ennast nagu mutt, kaapis kartuleid paljaste kätega. Kui kott sai täis, hiilis ta jälle oma urguga tagasi.

Kord õhtu eel kohtas ta metsarajal vana taati. Ta pidas vanamehe kinni ja otsis selle läbi. Leidis passi. Vanamehele otsa vaadates märkas Aunver, et too ei kardagi. Pistnud passi oma tasku, patsutas ta vanamehele õlale.

„Mine nüüd pealegi. Kui lobised, siis otsin sind kas või teisest ilmast üles.“

Nüüd oli tal uus tegevus. Tattnina valgel kraapis ta ettevaatlikult habemenoaga tähti, maalis õhukese sulega uusi asemele...

Nii ilmus päevavalgele Reinhold Kariste, sündinud 1895. aastal. Eavahe teda ei kohutanud. Hundielu aastad olid Aunveri enneaegselt raugaks muutnud. Selle järel sooritati analoogiline operatsioon ka Aino Reinumäe passiga. Tema muutus Anna Kaljumäeks...

„Ei, enam ma ei suuda,“ nuttis Aino. „Tuleb välja minna. Ma tahan inimese moodi elada...“

Aunver vaikis süngelt. Kuhu minna? Kus ennast varjata? Ta ju kartis inimesi. Ei, ta ei või kunagi sellest metsaonnist lahkuda.

Öösiti aga sosistas Aino teda emmates ja nuttes:

„Lähme Kosele... See on siit kaugel... Seal on mul sugulane, teemeister. Tema aitab... Meil on ju nüüd dokumendid. Lähme.“

Ja Aunver ei pidanud vastu. Ta andis järele.

*

„Kõik,“ lausus osakonna ülem ja asetas oma laia kämbla nagu kokkuvõtet tehes kaustadele. Siis tõusis ta laua tagant, kõndis mööda kabinetti ja seisatas.

„Mis te arvate, kapten, kas sellest materjalist jätkub prokurörile, et ta annaks sanktsiooni areteerimiseks?“

„Täielikult,“ vastas Selge.

„Hea küll,“ lausus major istet võttes. „Niisiis — terrorist Ants Aunveri süüasi. Kurjategija isik on kindlaks

tehtud. Me oleme veendunud, et Reinhold Kariste ja Ants Aunver, keda Eesti NSV julgeolekuorganid taga otsivad, on üks ja seesama isik."

"Üks hetk, seltsimees major. Enne areteerimist tuleb tingimata kontrollida üht detaili..."

"Missugust?"

"Ants Aunveril puudub vasakul käel nimetissõrm."

"Valmistuge areteerimiseks."

*

Augustikuu oli sel aastal vihmane. Vahetpidamatult kallaskas taevast vett alla ja näis, et maa kohal ujuvad pilved ei lõpeta iialgi oma liikumist. Siis aga äkki hakkas puhuma värske tuul, pilved rebenesid, nende vahelt hakkas paistma helesinine taevaskas ja siis söötsid maa peal kuldseid päikesekiirte vihud.

Ühel taolisel päeval peatus auto endises Kose rajoonis väikese saeveski juures, mis asus otse tee serval. Sellest väljunud isikud astusid saeveskisse. Nad jäid seisma tööliste Reinhold Kariste selja taha. Too nagu aimas halba ja pöördus ümber, kuid, märgates naeratusi ja külaliste ehtsat uudishimu, muutus rahulikumaks.

"Tervist," ütlesid külalised. "Tulime teie saeveskit vaatama."

Võõrad rääkisid tööst ja palkadest. Viimaks ütles üks nendest:

"Aga kinnastega varustatakse teid küll, kui otsekohele öelda, kehvasti. Need peavad vastu vast ehk päeva paar ja siis on läbi?"

"Mis tõsi, see tõsi," kostis tööline, tõmbas kindad käest ja hakkas neid silitama. "Meie eest hoolitsetakse vähe..."

Samas märkasid kõik, et tööliste vasakul käel puudus nimetissõrm. Samal hetkel haarasid tugevad käed tööliste randmetest.

"Tasa, Aunver!"

"Vaadake, ta seljakott on jalgrattal," järgnes käsklus.

Seljakotist leiti vahetus pesu, toiduaaineid ja pass Reinhold Kariste nimele. Koti põhjast aga leiti püstol "Walter".

"Ärge mõtelgegi vastu hakata, Aunver," öeldi talle, kui grupp teiste tööliste arusaamatute pilkude saatel saeveskist väljus.

Aunver ei pannudki vastu. Ta taipas, et see oli lõpp.



TAGASI ELLU

TAGASI ELLU

Juba terve tund istub ta Võidu väljakul pingil. Jalge ees kudrutab tuviparv. Heldelt oma võileibu tükeldades toidavad poisikesed linde. Tema aga silmitseb hajameelselt mööduvaid inimesi. Igaühel on omad asjad, omad mured, ja keegi ei pühenda talle vähematki tähelepanu. Ta heidab pilgu kellale. Üheksa läbi. Nüüd on paras aeg.

Ta tõuseb raskelt ja ületab väljaku. Tuvid lendavad tiibu laksutades laiali.

Ta on lüheldast kasvu, laiaõlgne, pisut vimmas, kübar silmadele tõmmatud. Nüüd möödub ta kinoteatrist „Sõprus“ ja suundub Raekoja platsi poole.

Lõpuks peatub ukse ees, millel ilutseb silt „Riikliku Julgeoleku Komitee esimehe vastuvõturuum“.

Saades võitu viimasest kõhklusest, lükkab ta ukse lahti ja astub sisse. Kohmetunult võtab ta kohe kübara peast, paljastades juba hõredaks muutunud üle pea kammitud hallirohked juuksed.

„Tervist,“ alustab ta, „minu nimi on Lehtla. August Lehtla.“ Ja lisab kibestunult huuli kõverdades: „Kunagine professor . . .“

Korrapidaja helistab kuhugi. Lehtla juhatatakse suure valgusküllasesse ruumi.

„Tervist, Lehtla!“ lausub laua tagant tõusnud mees. „Me ootame teid juba ammugi . . . Võtke istet . . . Jutustage.“

See juhtus Tallinnas 21. aprillil 1956. aastal.

Üksteist aastat varem, 20. aprillil 1945. aastal toimusid Tartus hoopis teistsugused sündmused.

Professor August Lehtla jõudis hilja koju. Korter oli tühi: tema abikaasa Erika ja tütar Oili olid sõitnud Põltsamaale. Kabineti nurkades valitses valgete ööde hall poolhämärus.

Professor istus kirjutuslaua taha, võttis kirjataskust väikese paberilehe ja laskis pilgul libiseda üle selle, mis sinna kirja oli pandud. Professor August Lehtlat paluti ilmuda nii- ja niisugusel aadressil Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaati.

Julgeolekusse? Milleks? Ja kerge hirmujudin jooksis tal üle selja. Lehtla pingutas mälu ja see manas sõna-kuulelikult tema silme ette üksteise järel episoodide möödunust.

Üliõpilasena kuulus ta Tartus „Eesti Üliõpilaste Seltsi“. Hiljem oli ta taimearetuse kabinetis nooremaks assistendiks, kiindus oma töösse ja pühendas sellele kogu oma aja. Neil aastail külastas Lehtla Šveitsi, Austriat, Itaaliat, Rootsit ja Soomet. „On viibinud välismaal!“ vilksatas mõte. Lehtla ohkas ja pühkis rätikuga laupa.

Mällu kerkisid üha uued episoodid. Ta oli Jäneda põllumajanduskooli direktoriks. Astus „Isamaaliitu“. Talle tehti ülesandeks hakata oma koolis selle partei organisaatoriks. Kuid Lehtla innukusest hoolimata ei tahtnud õppejõud sellesse parteisse astuda. Viimaks leidis ta väljapääsu: kandis partei nimekirja kõik ja liikmemakse nende eest... maksis ise. Polnud midagi parata! Igatahes partei liidrid olid temaga rahul. Võib-olla selle pärast ta valitigi „Isamaaliidu“ kandidaadina kodanliku riigikogu liikmeks. Nüüd oli selge, miks teda välja kutsutakse... Ja veel... Õhtuti kuulas Lehtla raadio lühilainetel välismaisi saateid. Veel kestis sõda fašistliku Saksamaa vastu, kuid need, kes mainitud saateid koostasid, polnud kitsid laimu poolest nõukogude võimu aadressil. Välisraadios kõneldi bolševike kohutavast terrorist, massilistest mahalaskmistest, Baltimaade põliselanike väljasaatmisest.

Nii mõnigi kord tuli ülikoolis üks või teine tema juurde, piilus kartlikult ringi ja sosistas usaldavalt:

„See ja see areteeriti täna öösel... Olge ettevaatlik...“ Siis pigistati tuima kätt ja eemalduti kähku.

Need salapärased ja paljutähendavad sõnad või ütle-
matajätmised mürgitasid Lehtla enesetunnet. Mõne päeva
pärast selgus küll, et „see ja see“ polnudki areteeritud,
vaid pidas rahulikult oma loenguid edasi. Ent ärev mee-
olu ei kadunud.

Ja nüüd see kutse. Lehtla tõmbas peopesaga üle hooli-
kalt raseeritud lõua, nagu tahaks ta eemaldada nähtamatut
ämblikuvõrku. Ja äkki tärkas kuskil sügaval, peaaegu
alateadvuses mõte — põgeneda.

Ja-jaa — põgeneda, oodata, varjata end kuskil kõrva-
lises kohas, oodata ära need päevad, millal võib-olla tuleb
tagasi vana võim, nagu välisraadio töötab.

Tärganud mõte tugevnes ja ta ei suutnud enam sellest
vabaneda. See sundis professorit tegema sammu, mida ta
hiljem kibedasti kahetses.

Järgmisel päeval istus Lehtla rongi ega lausunud sel-
lest kellelegi sõnagi.

2

Rong saabus Tallinna varahommikul. Reisijate summas
jõudis Lehtla vaksaliesisele väljakule. Kui tugevasti oli
linn sõja aastate jooksul muutunud! Nukralt vaatasid
tema poole varemete surnud aknasilmad.

Lehtla kõndis aeglaselt ja soris mälus nende inimeste
nimesid, kes võisid talle peavarju anda.

Meenus Erna Kukk — tema naise kauge sugulane.
Kunagi olid Lehtlad teda külastanud. Hiljem oli Lehtla
Kuke juures peatunud kohe pärast 1940. aasta juulisünd-
musi. Ta mäletas hästi, et tol korral oli vana Erna lausu-
nud üsna teravaid sõnu uue võimu kohta. Kukk oli õpe-
taja. Ta elas üksikuna väikeses Õpetajate tänavas.

Lehtla astus puutrepist üles, koputas. Ootas pisut ja
koputas veel kord. Vaikus. Viimaks oli ukse taga kuulda
lohisevaid samme. Värisev rahutu hääl päris:

„Kes seal on?“

Lehtla lausus tasa oma nime. Teisel pool ust korراتi
küsimust. Siis klõpsusid arvukad riivid, lukud ning uks
avanes kriiksudes.

„Tere, kallid Erna,“ sõnas Lehtla ja astus esikusse.

„Ega teil siin kõrvalisi isikuid ole?“ uuris Lehtla.

„Ei, ärge kartke — mehi mul juba ammu enam ei
käi,“ kihistas vanaproua naerda.

Lehtlal hakkas kõhe. Sedamaid torkasid talle silma Erna kasimata hommikukuub ja räti alt välja rippuvad hallid juuksesalgud. Tuba, kuhu nad astusid, oli kolu täis kuhjatud, katted laiade akende ees olid alla lastud. Tuba oli ilmselt juba pikemat aega tuulutamata. Lehtla tahtis juba lahkuda, kuid ta surus endas selle soovi maha.

Erna hakkas askeldama. Ta kattis laua, keetis kohvi. Kohvi joodi mustalt, halvasti pestud kleepuvatest tassidest. Laua taga jutustas Lehtla Ernale, miks ta siia oli tulnud. Vanaproua vaikis ja tähendas siis:

„Elage seni siin, August. Loodan, et kui kunagi tulevad paremad ajad, siis te mind ei unusta...“

„No muidugi, ilmtingimata,“ tõttas Lehtla kinnitama. „Ja pealegi ei kavatse ma, kallid Erna, teie juurde kauaks jääda.“

Vanaproua võttis asjalikuma tooni:

„Ma nimetan teid, August, oma sugulaseks, kui keegi peaks küsima. Sisse möllima ma teid ei hakka, see oleks liiga riskantne. Pealegi tuleb soetada uus pass.“

Akna taga tibutas vihma. Öhtu eel, kui vihm lakkas, kostis koputus uksele. Lehtla võpatas, ent vana Erna surus huuled kindlameelselt kokku ja läks toatuhvleid taga lohistades avama. Jälle klõpsusid lukud, riivid, uks avanes ja esikusse tungis värske tuulehoona rõõmus, nooruslikult vallatu tütarlapse hääl:

„Küll aga sadas, te ei oska seda ette kujutadaagi...“

„Aga kuidas pidu läks?“ küsis Erna. „Ma tundsin ennast halvasti ja pealegi tuli mulle külaline, nii et ei saanudki tulla.“

„Pidu oli tore. Kõige tähtsam on see, et poisid jäid täiesti rahule. Kujutage ette — vihma sajab, aga neil polnud sellest midagi. „Ega's me taignast ole... Mis see tilk vett meile ikka ära teeb!“ Ja oligi kõik... Pidul oli suurejooneline,“ vadistas tütarlaps.

Lehtla kuulas seda jutuajamist segaste tunnetega. Uhelt poolt meeldis talle väga helisev ja kuidagi väga mahlakas tütarlapse hääl. Teiselt poolt oli aga see, millest tütarlaps rääkis, talle vastuvõtmatu. See oli teine elu, millest tema oli ennast lahti rebinud.

„Tule tuppa, Asta,“ kutsus Erna.

„Ei, ei,“ keeldus tütarlaps tõtakalt. „Ma jooksen koju. Olen ju läbimärg. Tahtsin vaid küsida, kas Arno siin ei käinud.“

„Käis kolm päeva tagasi. Ütles, et tuleb varsti.“

„Noh, siis on kõik korras. Ma lippan edasi. Kõike head...“

Uks sulgus. Erna astus tuppa.

„See oli mu noor sõbratar Asta Koidu. Töötame temaga ühes koolis,“ selgitas vanaproua.

„Ja kes see Arno on?“ päris Lehtla.

„On keegi noormees. Tulevane muusikamees, Asta sõber,“ teatas Erna kuhugi kõrvale vaadates. „Teil oleks kasulik nendega tuttavaks saada.“

*

Aeg läks. Lehtla magas, sõi, vaatas läbi akna välja ja jälgis, kuidas elu temast päevast päeva mööda veereb. Ja ta kadestas tahtmatult neid, kes viibisid seal, teisel pool seina. Nemad töötasid, elasid ja tundsid rõõmu. Tema aga oli kõigest sellest ilma jätud.

Ühel päeval ütles ta Ernale:

„Ma ei või enam ilma tööta olla.“

„Oodake veel vähe aega.“

Lehtla aga ei suutnud oodata.

„Olen valmis puid lõhkuma, turvast lõikama, tegema ükskõik mida,“ paiskas ta üle huulte.

Erna muigas:

„Kui ootamine on ära tüüdanud, kui te enam vabastamisesse ei usu, eks siis minge ja teatage sellest tšekistidele. Siis võite õige varsti teha kõike seda, mida te nii kirglikult ihaldate. Võite puid lõhkuda, turvast lõigata... Ainult kõike seda Siberis. Kas see meeldib teile?“

„Ma saan aru,“ jätkas ta, „et te olete harjunud töötama... Noh, mis siis ikka — minge keldrisse. Seal on minu puukuur. Seal on rohkem kui küllalt puid, mida tuleb saagida ja lõhkuda. Saag ja kirves on sealsamas.“

3

Puid oli tõepoolest palju. Ruumikas kuur oli laeni meetripikkusi halgusid täis tuubitud. Lehtla võttis halu. Asetas selle pukile ja hakkas suurima mõnuga saagi tõmbama. Hästi teritatud hambad lõikasid puitu suurepäraselt...

Peagi ta väsis. Istus puhkama . . .

Nii möödus päev, teine, kolmas. Ja Lehtla lakkas neid viimaks lugemast. Hommikuti läks ta juba päikesetõusul kuuri.

Niisama märkamatult möödus päev, millal lõppes sõda fašismi vastu — võidupäev. Selle sõnumi tõi Erna korteriturgu Asta. Ta tormas korterisse nagu värske maituul ja hakkas rõõmsalt esikus sädistama.

„Mõtelge, nüüd ei ole enam pommitamisi, ei ole tarvis enam hooneid maskeerida . . .“

Varsti pärast seda sigines Lehtlale uus tuttav.

*

Helises saag, kollaste sädemetena lendas saepuru . . .

„Poleks kunagi uskunud, et professor võib nii osavasti puulõhkumisega toime tulla,“ kostis äkki ootamatult Lehtla selja tagant irooniline hüüatus.

Saag Lehtla käes võpatas. Professor pöördus ringi. Tema ees seisis ülbelt muiates pikk noormees, käed püksitaskutes. Ta silmitses jultunult professori vimmas kogu.

„Tulin teiega tuttavaks saama. Oleme ju ikkagi õnnetusekaaslased. Kas pole tõsi, professor?“ ütles noormees.

„Ma ei saa aru.“

„Pole viga, tuleb aeg, millal aru saate,“ ja noormees võttis halgudel istet.

Ka Lehtla istus ning silmitses tähelepanelikult ootamatut vestluskaaslast. Välimuse järgi võis noormees olla 26—27-aastane. Heledad hõredad juuksed olid hoolsasti lahku kammitud. Silmad teravad, pilk luurav. Endast rääkis noormees napolisõnaliselt. Ta nimi olevat Heino. 1941. aastal, kui Nõukogude väed Eestist taganesid, deserteerus ta Punaarmee. Pärast astus vabatahtlikuna Saksa armeesse. Seal olevat ta — nagu ta ise ütles — ennast leidnud. Elanud lahedat elu. Selle peale lisas ta: „Tulistasin hästi. Seda kunsti pole ma praegugi veel unustanud.“

Lehtlal hakkas kõhe. Ta tahtis tõusta, et sellega juttu lõpetada, kuid Heino haaras tal käest.

„Aga mida teie, professor, kavatsete teha vabastamise heaks? Või eelistate kükitada siin nagu hiir urus? Oodata, kuni Tallinna reidile ilmub „valge laev“? Ausalt üteldes — mul on teile asjalik ettepanek.“

Lehtla tõmbas käe ära.

„Mind teie ettepanekud ei huvita.“

„Kahju...“ Heino süütas uue paberossi.

„Selgub, et te olete mõtleja, filosoof... Aga jätkem juba norimised.“ Noormees tõusis püsti.

4

Möödus aasta, algas teine. Lehtla aga elas ikka veel samas Tallinna väikeses tänavas. Õhtuti lülitas ta sisse raadio ja otsis üles tuttava laine pikkuse. Ta kuulas ookeanitagust häält seletamas: oodake, oodake, peagi on käes õige tund. Õhtuti ta uskus seda. Ent niipea kui algas päev, hakkasid illusioonid hajuma, kokku varisema. Siis tuli Asta... Tütarlaps naeris kõlavalt ja vallatult, abistas vana Ernat kodustel töödel, käis turul ning rääkis uudist, et elektriraudtee on jälle käiku lastud.

„See on tore,“ seletas ta õhinal ja tõsiselt, „Nõmmel ja Pääskülas elab ju nii palju inimesi...“

Kord läks jutt teatrile. Asta mainis Lehtlale tuntud näitlejaid, kes olid jälle lavale ilmunud.

See oli uus elu. See tungis koputamata Lehtla hinge. Tema aga püüdis nagu suutis selle eest sulgeda nähtamatuid uksi.

Ühel õhtul ulatas Erna Lehtlale ümbriku.

„Tänasest päevast peale ei ole te enam August Lehtla, vaid Aleksander Leppmets,“ ütles vanaproua.

Ta võttis ümbrikust vana võidunud servadega passi. Pilti selles ei olnud. Pass oli kuulunud kunagi Jõgevalt pärit isikule Aleksander Leppmetsale. Dokumendi endine ja uus omanik olid ühe aasta mehed.

Nagu muuseas tähendas Erna, et ta oli maksnud passi eest kolmsada rubla. Sõna lausumata ulatas Lehtla talle kolm sajalist paberraha. Vanaproua silmad löid ahnelt sirama, kuivetonud kortsunud sõrmed võpatasid krabisevaid rahatähti haarates.

Möödus veel pool aastat, kui Erna Kukk suri. See juhtus siis, kui Lehtla polnud kodus. Uue passi omanikuna sõandas ta juba tänavatele ilmuda. Laupäeva õhtul sõitis ta oma tuttava Oskar Koha tallu, et head sauna saada. Kui ta esmaspäeval tagasi jõudis, tuli talle trepikojas vastu Olga Suvi, kes oli ka õpetaja ja elas alumisel korrusel, ning teatas kurba uudist.

Erna Kuke matused korraldas kool, kus ta oli õpetajaks olnud. Lehtla tundis vanaproua vaateid, teadis, mida ta taotles, mida ihaldas, — teadis, kuidas ta vihkas uut korda. Nüüd aga asetasiid punaste kaelarättidega poisid ja tüdrukud Erna Kuke hauale arvukaid pärgi. Kooli direktor — kommunist, reservohvitser, kellel oli kolm rida ordenilindikesi paguniteta vormikuue rinnal — pidas liigutava kõne. Paljudel olid pisarad silmis.

Pärast Erna Kuke matuseid asus Lehtla elama Olga Suve korterisse.

5

Viimasel ajal kiindus Lehtla ajalehtedesse. Ta rõõmustas, kui luges, et kulakud osutavad maal nõukogude võimule vastupanu. Neis nägi professor oma liitlasi, mõttekaaslasi ning unustas hetkeks oma üksinduse.

Ameeriklased taastavad Saksa armeed oma okupatsioonitsoonis. Nad maandavad merejalaväe pataljoni Malta saarele. Nad ehitavad sõjalisi baase. Kuid baasid, Ameerika merejalaväe pataljonid ja Saksa armee esimesed väekoondised — need kõik on väga kaugel. Siin aga, Eestimaa pinnal, taastatakse Kreenholmi ja Balti Manufaktuuri, luuakse esimesi uusi sovhoose. Ja mingi salapärane jõud nagu kiskus teda selle ülesehitava elu poole.

Lehtla pidas kaua sisemist võitlust. Ühel päeval palus ta Olgalt lehe paberit ja kirjutas oma endisele õpilasele agronoom Kalju Sinilepale kirja. Sinilepp töötas nüüd, nagu Lehtla juhuslikult kuulda sai, Põllumajanduse Ministeeriumi ühes osakonnas. Lehtla palus teda kaasa võtta mõned vajalikud raamatud ja tulla aadressil, mille annab selle kirja tooja. See oli 1948. aastal.

Olga Suvi täitis meeleldi oma kaasüürilise palve. Ilmselt tundis perenaine Lehtla vastu sümpaatiat, oli tema vastu väga lahke ning vaatas talle sageli otsa küllaltki otsekohese pilguga.

Kalju Sinilepp jõudis kohale õhtu eel. Tuppa astudes tõmbas ta peopesaga üle oma heledate juuste.

Lehtla palus külalist istet võtta ja vaatas talle karmi pilguga otsa, nagu oleks tegemist ikka veel õpilasega. Viimaks sõnas ta nagu väljakutsuvalt:

„Ma varjan ennast nõukogude võimu eest ja tahan, et te mind abistaksite.“

Kalju naeratas nukralt.

„Ega te seda ometi tõsiselt mõtle, professor?“

„Jah, täiesti tõsiselt...“

„Te olete ju ometi arukas ja tähelepanelik inimene. Kas te ei näe, mis te ümber sünnib? Kas te ei taipa, et teed tagasi enam ei ole? Kas te ei suuda mõista, et Eesti on asunud uuele teele ja et rahvas sellelt teelt enam ära ei pöördu?“

„Rahvas? Mida te selle all mõtlete? Kas seda käputäit inimesi, kes on asunud kommunistidega koos töötama?“

„Ei,“ lausus Kalju vaikselt, „meid on palju... Te ei suuda kujutada kui palju. Aga teid... teid on väga vähe. Ja asjatult loodate „valgele laevale“. See ei heida kunagi ankrut Tallinna lahte. Eesti rahvas seda ei soovi... ega luba.“

Kalju tõusis. Ta pilk oli karm ja hukkamõistev.

„Mul on väga kahju, professor, et meil kummalgi on erinevad vaated elule. Te olete vajalik meile, rahvale. Kuid... Te ise ei taipa seda.“

Ka Lehtla tõusis ja küsis hinge kinni pidades:

„Kas annate mu üles?“

„Ei. Varem või hiljem saate ise kõigest aru... Olen selles veendunud. Teist teed teil ei ole... Head aega.“

Lehtla jäi üksi. Ja äkki meenus talle, et kõige tähtsamat ta ei jõudnudki ütelda. Juba lapsepõlves oli Lehtla kiindunud maasse, seda armastama hakanud. Kogu oma elu oli ta pühendanud maa õitsengule ja viljakusele. Aga nüüd, tema elu kõige raskemal perioodil, selgus äkki, et ta on maa küljest lahti kistud. Kuidas tema juurde tagasi pääseda?

6

Kehra sovhoosi agronoom Sulg oli üllatunud ja pahane. Tema ees seisis professor August Lehtla, seesama, kes kunagi oli olnud selle põllumajanduskooli direktoriks, kus Sulg õppis. Ent millisena seisis tema ees nüüd endine õpetaja! Habe ajamata, määrdunud särgikrae kortsus, juuksed kahlus. Pealegi oli tal taskus võõras pass.

Sulg vaatas hämmeldunult oma külalisele otsa.

„Mis teha?“

„Võtke mind siia tööliseks.“

„Ja, aga...“

Kuigi Sulg oma endist õpetajat väga hästi mäletas, tegi ta ometi südame kõvaks ja võttis Aleksander Leppmetsa sovhoosi tööliste hulka.

Paar nädalat pärast seda jooksis Kehra sovhoosi Pika-veski osakonna tööline Jakob Sinilepp erutatult koju.

Jakob sulges hoolikalt ukse, piilus aknast välja ja lausus naisele vilistava sosinaga:

„Kas tead, keda ma praegu nägin?“

„Keda sa ikka näha võisid,“ kostis naine halvustavalt, „küllap oled juba hommikul vara nosu täis võtnud?“

„Nägin Lehtlat. Professorit. Mäletad, seda, kellest Kalju rääkis, kui ta Tallinnast siia sõitis?“

Nüüd tuli ka naisele kõik meelde.

„Ta ju varjab ennast...“

„Just nimelt... Mis teha? Oleme ju Augustiga ühekandi mehed. Olime isegi koolivennad. Küllap vist nelikümmend aastat on sellest möödunud, kui me viimati teineteist nägime.“

„No ja mis sellest?“ nähvas naine ähvardavalt. „Ära mõtlegi temaga uuesti sõprust sobitada. Ma ju tunnen sind. Näita sulle ainult pudelit ja...“

„Aga kui ta ise tuleb?“ poetas Jakob argliku küsimuse.

„Ole mees.“

„Oh kui raske...“

Naine vaatas põlglikult mehele otsa...

Ja Lehtla tuli tõepoolest. Ta avas tasa ukse ja teretas vaikselt häälel. Naine heitis Jakobile ähvardava, kurjakuulutava pilgu ja väljus. Jakob aga hakkas kaval-dama.

„See olen ju mina, Lehtla, August,“ kinnitas tulija.

Jakob kortsutas laupa ja sügas kukalt:

„Missugune Lehtla? Kas see, kes jõe ääres elas?“

„Käisime sinuga koos koolis. Kas sa tõepoolest ei mäleta?“

„Kust sa kõike ikka mäletad!“

„Sinu poeg ütles, et sa mäletad mind, ja soovitas sinu poole pöörduda,“ valetas Lehtla ja tundis samas põlastust enda vastu. „Miks ma küll valetan?“

„Minu poega ära puutu,“ ägestus vanamees. „Minu poeg on korralik inimene, tema ei võinud niisugust juttu rääkida!“

„Tuleb välja, et mina ei ole korralik inimene?“ tähendas Lehtla kibestunult.

Märkamatuult tупpa ilmunud naine segas end jutu vahele:

„Kas korralikud inimesed varjavad ennast seadusliku võimu eest? Aitab teile juba võõras nahas mööda kodumaad ringi hulkumisest... Minge ja andke ennast üles. Keegi teile paha tegema ei hakka.“

„Jah, sa, August, võiksid tõepoolest ennast üles anda,“ lisas Jakob kähku ja hingas kergendunult.

Lehtla lahkus ilma hüvasti jätmata.

7

Nende aastate jooksul oli palju muutunud. Eneselegi märkamata ei igatsenud Lehtla enam nii väga „vabastamise“ järele. Illusioonide võrk oli rebenenud ning selle tagant hakkas üha selgemini paistma teda ümbritsev elu. Sovhoos, kus ta töötas, läks ülesmäge. Inimeste elujärg paranes. Raske oli silmapaari vahele jätta sovhoositöölise ja kolhoosnikute kodudes uut mööblit, raadioaparaate, jalg- ja mootorrattaid. Kord sõidutas teda oma isiklikul „Pobedal“ noor kolhoosnik...

Lehtla vaatas peeglisse. Sealt vaatas talle vastu väsinud ja tuhmunud silmadega elatanud inimene. Ja kõigest — nii silmadest, kortsudest, suujoontest kui ka kulmupuhmastest võis lugeda midagi abitut, valvsat, ootavat.

Niisugusena pühitses August Lehtla oma kuuekümmendat sünnipäeva. Ta tahtis seda väärikalt teha. Ent kuidas ja kellega? Ta ei sõandanud minna inimeste juurde, kelle keskel ta elas. Seepärast läks ta nende, „oma“ inimeste juurde.

Sünnipäeva korraldamise võttis enda peale Oskar Koha, kelle talu asus Kehra sovhoosi lähedal, hõreda männimetsa keskel.

Oskar Kohaga oli Lehtla vana tuttav. Kunagi kavatseti põllumajanduskoolis ehitada abihooneid. Kümnikuks palgati Oskar Koha. Raske öelda, millega see kaval kümnik Lehtla poolehoiu võitis. Koha oskas ka ise kirve pihku võtta ning puuseppade kõrvale asuda, kuigi ta samal ajal ei jätnud silmapaari vahele vähematki võimalust neile peapesu teha.

Nüüd viis saatus Lehtla jällegi kokku oma endise kümnikuga.

„Kallis August, võid täiesti rahulik olla. Meie eidega korraldame selle asja ilusasti ära,“ lubas Koha.

Lehtla oli tema sõnadest liigutatud nagu väike laps, kellele on lubatud ilus mänguasi, ning ootas kannatamatult töötatud päeva.

Viimaks oli see päev saabunud. Tallu hakkasid saabuma külalised. Esimesena jõudis kohale Heino koos lüheldast kasvu noormehega, kellel olid läbitungiva pilguga hallid silmad. See oli Arno, kellest Lehtla oli kuulnud juba Erna Kuke juures elades. Heino tutvustas teda kui Asta peigmeest. Heino ise oli sünge, vähese jutuga.

Pärast seda jõudis kohale Rudolf Känd oma naisega, kellega Lehtla oli tutvunud Suvi korteris.

Enne lauda istumist jäid mehed omavahele. Jutulõnga võttis enda kätte Känd.

„Propaganda, puha propaganda!“ seletas ta kiledal häälel. „Tööstuse arendamise plaan on ainult propaganda; eestlaste autasustamine ordenitega on samuti propaganda. Kas te arvate, et rahvas usub seda kõike? Mitte põrmugi! Kogu sellele propagandale peame aktiivse tegevusega vastu seisma. Mul tuleb meelde, et sakslaste laagris Kloogal, kus ma töötasin arstina . . .“

Nüüd puhkes Heino äkki naerma:

„Sel ajal, doktor, tegime me üht ja sama tööd.“

„Mis te sellega öelda tahate?“ tõmbas Känd kulmu kortsu.

Lehtla võpatas. Ta vaimusilme ette kerkis puukuur, esimene kohtumine Heinoga ja viimase sõnad: „Tookord ma tulistasin hästi . . .“ „Tulistas“ — tähendab tappis inimesi. Tegi üht ja sama tööd? Tähendab, et arst Känd tappis samuti inimesi?

Lehtla tundis äkki, et peab nende inimeste juurest lahkuma. Ta vaid ei teadnud veel — kuhu. Kogu eelnev õhtu kaotas tema meelest mõtte, pidutuju oli nagu käega pühitud. Ta jõudis suuri vaevu ära oodata, millal külalised lahkuma hakkasid. Hajameelselt ja tuimalt ulatas ta neile käe.

Vaaruv Känd tõukas ühe käega oma naise eemale ja haaras teisega Lehtla hõlmast kinni.

„Kui teil, kallis professor, peaks tarvis olema varju-paika, siis olge lahked — minu korter on teie käsutuses. Eks mina ju ka . . . palun seda meeles pidada.“

Hommikul, kui Lehtla virgus, tuli tema juurde Oskar

Koha. Lehtla pilku vältides ulatas ta eilsele sünnipäevalapsele paberilehe. „Sealiha“ — kõrval seisis arv, „viin“ — kõrval arv, „kartulid“ — kõrval arv. Lehtla isegi ei lugenud kõike, ta heitis vaid pilgu pika loetelu lõppu: „kokku viissada kolmkümmend neli rubla kolmkümmend üheksa kopikat“.

„Maksad siis, kui tulevad paremad päevad,“ tähendas Koha.

Enam ei läinud Lehtla kunagi Koha tallu.

8

Oli 1951. aasta oktoobrikuu. Ühel õhtul astus Lehtla tule peale sovhoosi kontorisse sisse. Asjaajaja kõneles telefoniga.

„Hea küll, panen kirja,“ hüüdis ta torru. „Annan direktorile edasi,“ ja vaatas paljutähendavalt Lehtlale otsa.

See episood millegipärast häiris professorit. „Mind otsitakse,“ sähvas tal läbi pea. „Tuleb lahkuda!“

Ta väljus tähelepandamatult kontorist. Oli tuulevaikne öö. Tibutas peent, tihedat, nagu läbi sõela valatud vihma.

Väike raudteejaam võttis teda vastu jahedalt. Kell oli viis hommikul. Väikeses ooteruumis koristati. Kategooriline naine käskis napolisõnaliselt reisijatel ruumist lahkuda. Kui ta pilk Lehtlale langes, muutus ta pisut pehmemaks. Ta silmis võis märgata midagi kaastunde taolist.

„Sina võid jääda,“ lausus ta hoolimatult.

Lehtla surus end pinginurka, tõmbas jalad konksu, püüdes võimalikult vähem ruumi võtta. Samas tundis ta, et vajub magusasse ja sügavasse unne.

Möödus tund. Ooteruum hakkas pikkamisi reisijatest täituma. Lehtla kõrvale istus silmadele tõmmatud sonimütsiga noormees. Ta silmitses üllatunult magajat.

„Ärgake juba üles, kurat võtaks!“ tõukas ta hoolimatult professorit.

Lehtla võpatas ja avas silmad. Tema kõrval oli Arno.

„Tervist.“

„Tere hommikust, professor,“ muigas Arno. „Te istute nii rahulikult raudteejaamas, et võiks arvata, nagu tšekistid teid enam ei otsiksi.“

„Jätke juba oma lobisemine.“

„Kuidas teil läheb, professor?“

„Elu on ikka veel sees.“

„Ootate ja loodate?“

„Kui te oleksite esitanud mulle selle küsimuse aasta või poolteist tagasi, siis oleksin vastanud: Jah, ootan ja loodan... Nüüd aga olen juba kaotanud igasuguse usu nendesse „häältesse“. Mul on jäänud järele ainult üks — hirm... kartus.“

Arno vaikis. Tema pilk eksles kuskil kaugel. See oli tühi, tulukeseta, mõttetu.

„Aga kus Heino on?“ küsis Lehtla.

Arno lõi käega.

„Ta tahtis loomalauta põlema süüdata. Inimesed märkasid... Ta hakkas paugutama. Siis kõmmutati ta maha...“ tähendas Arno ükskõikselt.

„Kes?“ päris Lehtla ja külmavärin jooksis tal üle ihu.

Arno kehtitas õlgu:

„Inimesed...“

„Ma kõnelesin hiljuti ühe talunaisega,“ lausus Lehtla mõtlikult. „Ta on nüüd kolhoosis. See naine rääkis, et ta on oma eluga väga rahul.“

Lehtla mõtles pisut ja tegi siis midagi kokkuvõtte taolist:

„Heino tahtis teda vana elu juurde tagasi viia.“

„On juba aeg „harutama“ hakata,“ tähendas Arno.

Lehtla ei taibanud.

„„Harutama“ tähendab lõpetada, ennast üles anda,“ muigas Arno nukralt.

„Hirm on,“ ohkas Lehtla. „Aga õnnelik on see, kes hirmust võitu saab.“

Arno tõusis, kuid Lehtla pidas teda veel ühe küsimusega kinni:

„Kuhu Asta jäi?“

„Tema ei taha tegemist teha bandiidiga,“ lausus Arno virilalt. „Hüvasti, professor, mul on aeg minna.“ Ja ta läks. Tund aega hiljem ostis Lehtla kassast pileti ja sõitis Kilingi-Nõmmele.

Lehtla sai uue töökoha Tõlla sovhoosi. Ka siin esines ta endiselt Aleksander Leppmetsa nime all. Elama paigutati ta teise töölise Johannes Kõrtsu juurde. Viimane oli

viiekümne aastane suur ja raske kondiga mees. Ta rääkis vähe, kuid tegi palju. Sovhoosis teda hinnati. Kõrtsu portree oli juba mitmel korral ilutsenud sovhoosi autahvilil. Kõrts ise tundis selle üle alati suurt rõõmu.

Nii elasid nad kõrvuti kogu aasta — vaikselt ja rahu-likult, teadmata teineteisest peaaegu mitte midagi.

Vahetevahel külastas Kõrtsu tema tütar Helgi. Sel puhul lahkus Lehtla kodunt, et lasta isal ja tütrele segamatult kõnelda... Kord jõudis Lehtla tagasi varem kui tavaliselt, jäi ukse taha seisma ja tahtmatult kuulutama toast kostvaid sõnu. Oli kuulda Helgi erutatud häält:

„Ma ei saa aru, isa, mis sunnib sind nõnda käituma? Sa polnud ju milleski süüdi. Kõik on juba ammugi selgitatud. Kas sa tõesti pole tüdinenud elamast võõrast elu?“

Kõrtsu hääl kostis kumedit.

„Aga kui küsitakse, miks ma ennast varjasin, mis ma siis kosten? Ei, enne kui otsustada, tuleb kõige üle rahu-likult järele mõelda. Ma pole ju enam laps, ammugi üle viiekümne...“

Nüüd kostis nuuksumist:

„Sa vedasid Rudolfi ka endaga kaasa...“

„Hea küll, ära nutsa, ma mõtlen järele,“ lausus Kõrts.

Lehtla tõukas ukse lahti ja astus tuppa. Helgi pühkis kiiresti pisarad silmist.

„Kas sa kuulsid?“ küsis Kõrts.

„Kuulsin.“

Helgi kogus end kiiresti. Kui ta lahkunud oli, istus Kõrts Lehtla kõrvale.

„Anna nõu, mida teha?“

Lehtla laskis pea norgu.

„Oh, kui keegi saaks ka minule niisugust nõu anda.“

Kõrts vaatas talle üllatunult otsa.

„Tähendab, et sina ka?“

„Mina ka... Juba mitu aastat,“ lausus Lehtla kibeda ironiaga.

Kolmandal päeval pärast Helgi lahkumist ütles Kõrts:

„August, ma olen otsustanud.“

„Soovin sulle õnne ja edu,“ sõnas Lehtla. Rohkem ta ei suutnud lisada... Ka Kõrts oli otsustanud.

Hommikul Kõrts tööle ei läinud. Lõuna vaheajal läks Lehtla kontorisse ja palus direktorilt luba lahkuda. Õhtul sõitis ta juba Apja.

Mooste sovhoosi Penuoja osakonna laohoidja Peeter Soo silmitses uustulnukat tähelepanelikult.

„Mis sa teha oskad?“

„Kõike, mis vaja.“

„Hakkad luudasid tegema. Kas tead, kuidas neid tehakse? Suurepärane. Elama paigutame Richard Kala talu.“

Kala talu asetses väikese künka otsas, metsa keskel. Richard Kala oli morn sõnakehv tugev vanamees. Välimuse järgi võis talle anda seitsekümmend aastat. Ta võttis Lehtla vastu ebasõbralikult. Ta silmitses tulnukat tähelepanelikult ja kaua ning sõnas siis ükskõikselt:

„Noh, eks elage siis pealegi. Mis mul sellest, kui ülemused käsivad.“

Hommikul varus Lehtla materjali ja õhtupoolikul valmistas luudasid. Töö oli lihtne. Esialgu see isegi meeldis talle, kuid hiljem hakkas ta seda tegema juba mehaaniliselt. Tuli Soo ja tõi raha.

Mõnikord istus ka Richard Kala tema juurde. Peremees jälgis tähelepanelikult Lehtla liigutusi ja vaikis. Kui Lehtla püüdis temaga juttu teha, vaatas vanamees talle võõrastavalt otsa, tõusis sõnagi lausumata ja läks majja või metsa.

Ühel õhtul Lehtia kõrval istudes hakkas ta oma kaasüürilise imestuseks äkki kõnelema:

„Te olete kirjaoskaja inimene. Lugege mulle ette.“ Ja ta ulatas professorile korralikult kokkumurtud ajalehe.

„NLKP Keskkomitee otsus...“ luges Lehtla. Ta lausa neelas rida rea järel. Aeg-ajalt Richard peatas teda:

„Lugege valjusti.“

Lehtla aga kiindus teksti, ta silmad tõttasid ette ning keel ei suutnud nendega sammu pidada.

Ta süda hakkas peksma. Ajalehes kõneldi sellest, millele ta oli pühendanud nii palju aastaid oma elust — põllumajanduse arendamise abinõudest.

See oli NLKP Keskkomitee septembripleenumi otsus. Järgmisel päeval istus Richard jälle tema kõrvale ja sõnas pärast lühikest pausi:

„Tulevad.“

„Kes?“

„Agronoomid, loomaarstid, insenerid. Linnast tullakse maale.“ Ja äkki vapustas ta Lehtlat küsimusega:

„Kas teil häbi ei ole?“

„Miks mul peaks häbi olema? Igatahes varastatud leiba ma küll ei söö.“

„Ega ma sellest räägi... Kõik tahavad teha praegu midagi kasulikku... Te olete haritud inimene, aga teete niisugust tööd...“ Ja vanamees tõukas saapaninaga põlastavalt valmisluudade hunnikut.

Sel hetkel oli Lehtlal tõepoolest väga häbi...

Mõni päev hiljem otsis Kõrts ta üles. Kõrts oli rõõmus, erutatud ja pidulikult riides.

„August, ma käisin ära,“ lausus ta erutatult. „Rääkisin nendega... Kui sa teaksid, kuidas mind vastu võeti! Näe, mulle anti juba uus pass“. Ja ta ulatas Lehtlale värsket halli raamatukese. Lehtla avas selle. „Tähtajata,“ luges ta. Siis aga märkas perekonnanime ja vaatas üllatunult Johannesele otsa.

„Maasepp?“

Johannes naeratas õnnelikult.

„See on mu õige nimi.“

„Maasepp,“ kordas Lehtla. „Maa sepistaja.“

„Me läksime koos Rudolfiga, väimehega,“ jutustas Maasepp naerdes. „Kui sa teaksid, kuidas see noormees värises. Nüüd ta on aga rahulik. Ei lahku Helgist. Neil on nüüd nagu mesinädalad kohe. Mine ka sina, August,“ lausus ta vaikselt ja veenvalt.

Maasepp lahkus, viies endaga kaasa oma õnne.

Õhtul enne pimeduse tulekut lahkus ka August Lehtla Richard Kala talust. Ta oli otsustanud.

Nüüd on ta jälle Tallinnas. Möödunud aastate jooksul on linn tundmatuseni muutunud. Raske on leida veel varemeid. See-eest kohtad igal sammul uusehitusi. Neid on palju, need paistavad silma oma fassaadide ereduse ja värskusega, akende rõõmsa läikega. Tänavatel on elav autode liiklemine. Inimesed on lõbusad, kauplused on kõige mitmesugusemat kaupa tulvil. Lehtla muheleb. Kuidas ta oli tookord eksinud, kui arvas, et Eestimaal ei ole inimest, kes ei ootaks ookeanitaguseid vabastajaid. Nüüd

varisesid ta kunagised illusioonid lõplikult kokku. Talle meenub Jakob Sinilepa energiline naine: „Kas te pole juba tüdinenud võõrana mööda sünnimaad ringi hulku- mast?“ Talle meenub ka see kolhoosinaine, kes jutustas oma elust. Samuti ei saa unustada Richard Kala küsimust: „Kas teil häbi ei ole?“ Samas naeratab talle Johannes Maasepa särav nägu, kes sai võitu oma hirmust... Tao- lisi inimesi on palju ja nad tunnevad rõõmu uue elu üle. Illusioone enam ei ole. Elu ise on need purustanud.

Kuhu minna? Kus ööbida? Kui pimedaks läks, meenu- sid talle doktor Kännu sõnad: „Kui teil on varjupaika tarvis, siis olge lahked...“

Helistamise peale avas ukse doktor Känd ise, särgiväel, mille peale olid tõmmatud traksid. Hilist külalist nähes oli Känd lausa nõutu.

„Teate mis,“ lalises Känd trakse venitades, „täna minu juurde tulla ei saa. Pealegi oleks teil parem elada maal...“

Lehtla pöördus tänavale tagasi. Ilm oli tuuline ja vih- mane. Tema südames oli umbes samasugune pilt. Ent äkki meenus talle: Asta! Tema oli olnud professorile kõigi vii- maste aastate jooksul helgeks majakaks.

12

Asta tundis ta otsekohe ära. Midagi pärimata sundis ta Lehtlat üleriided ära võtma. Samas soojendas ta vett, pani valmis seebi, habemenoa, aetas lauale traadist jalaga peegli ja väljus. Lehtla ei küsinud kuhu, kuna oli rahu- lik — hirm teda enam ei vaevanud.

Korrastanud ennast, heitis Lehtla diivanile ja magas esmakordselt pärast pikki aastaid rahulikku und. Asta jõudis tagasi alles siis, kui juba pimenes. Valgust süüta- mata pistis ta oma külalise pea alla pehme padja ja kattis magaja tekiga. Lehtla avastas selle alles hommikul, kui virgus.

„Asta, ma nüüd lähen,“ lausus ta valjusti ja erutatult.

Asta naeratas.

„Ma teadsin, et te lõppude lõpuks siiski nii toimite. Õigesti teete...“

Nad jõid koos teed. Asta abistas Lehtlat riietumisel, harjas mantli puhtaks ja ulatas kübara. Nad väljusid

koos. Paistis soe kevadine hellitav päike. Ilm tundus erakordselt valgusrikkana. Asta saatis oma külalist.

„Õnn kaasa!“ sõnas ta lahkudes.

13

Major Ernst Vabamets nõjatus tooli seljatoele. Ta silmitses enda ees istuvat inimest kissis silmi, millest välgatas kavaldav pilk.

„Kas teate, seltsimees Lehtla,“ ütles major, „et tookord, üheteistkümne aasta eest, me ei kavatsenudki teid areteerida...“

„Miks te mind siis välja kutsusite?“ päris Lehtla arglikult.

„Tundsime lihtsalt huvi teie töö vastu. Nüüd aga on kõik möödas. Loodan, et te nende aastate jooksul õppisite nii mõnestki asjast aru saama. Mõistsite, et eesti rahvas liigub õiget rada ja et ükski jõud ei saa teda sellelt väärata...“

Major naeratas:

„Kas pole tõsi?“

Lehtla noogutas:

„See on tõsi.“

Peagi anti talle pass. Uus hall raamatuke tema õigele nimele.

See toimus 1956. aasta aprillikuus Tallinnas. Professor August Lehtla tuli tagasi ellu.

LÖPPSÕNA ASEMELE

Külastasime hiljuti seltsimees August Lehtlat. Oli palav päev. Selge pilvitu taevas rippus sinise kuplina maa kohal. Puulehed olid liikumatult paigal ja kuumad päikesekiired nagu küpsetasid neid. Meid võttis vastu lüheldane, laiaõlgne ning pisut vimmas mees. Ta surus oma päevitunud kondiste sõrmedega tugevasti meie käsi. Erutatult rääkis ta oma uuest elust.

Pärast passi saamist sõitis ta Tartusse. Esialgul töötas kohalikus maaparanduse valitsuses. Käis tihti Tartu-lähedastes rajoonidēs. Tööd oli palju, kuid ta tegi seda suurima rõõmuga. Ta leidis üles ka oma perekonna — naise

ja tütre. Pärast pikki aastaid lahusolekut võisid nad lõpuks emmata ellu tagasi pöördunud meest ja isa.

Nüüd töötab Lehtla ülikoolis. Ta võtab prillid ninalt ja hõõrub silmi.

„Väga kahju on kaotatud ajast,“ lausub ta vaikselt. „Nii palju eluaastaid on juba raske tagasi võita, kuid tuleb püüda teha kõike võimalikult rohkem ja paremini.“

Oma jutu lõpetab ta sõnadega:

„Mind võeti hästi vastu. Mitte keegi ei lausunud ühtegi etteheitesõna... Ja ma olen selle eest inimestele väga tänulik.“

Mõni hetk valitses vaikus. Igaüks meist heietas oma mõtteid.

„Ma ei tea,“ katkestas Lehtla viimaks vaikuse, „võib-olla leidub veel inimesi, kes praegugi viibivad illusioonide ja hirmu köidikuis. Seepärast tahaksin öelda neile: ärge kartke, tulge päevavalgele. Kui te südametunnistus on puhas, siis ei juhtu teiega midagi halba. Te võite ausalt töötada.“

Jätame seltsimees Lehtlaga hüvasti, soovime talle kõike paremat ausal ja viljakal tööpõllul.



TAGASANTUD
NIMI

TAGASIAN TUD NIMI

Külastaja erutus. Ta käed ei teadnud, mida kübaraga peale hakata. Major Lavrov jälgis tähelepanelikult enda ees istuvat inimest ega kiirustanud jutuajamise algusega.

„Ma ei tea, kas see, mida ma jutustan, vääribaldi teie tähelepanu. Aga ma tulin siiski.“

„Ma kuulan.“

„Õppisin 1943. aastal Tallinna raudteekoolis. Minuga koos õppis ka Jüri Ruusalu. Tundsin teda hästi. Pärastpoole kadus ta kuhugi. Räägiti, et ta olevat mobiliseeritud Saksa armeesse. Hiljem nägin teda mitmel korral Tallinnas Saksa sõjaväe mundris. Siis ta aga kadus.“

Külaline ohkas, võttis laualt kübara ja asetask selle oma põlvedele.

„Ja hiljaaegu nägin jälle Ruusalu. See juhtus kitsarööpmelises rongis. Sõitsin Tallinnast Sakku. Minuga samas vagunis oli ka Jüri Ruusalu. Tahtsin tema juurde minna, kuid inimesed, kes teda ümbritsesid, nimetasid teda millegipärast teisiti. Ja ma ei läinudki... Siis jõudis rong minu jaama ja ma lahkusin rongilt. Nemad sõitsid edasi.“

„Kas te võiksite kirjeldada, kuidas nägi välja see isik, keda te Ruusaluks pidasite?“ küsis Lavrov.

„Tal oli seljas õlist määrdunud vattkuub...“

Rohkem ei suutnud külaline midagi lisada.

Juba poolteist aastakümnet oli major Jefim Nikolajevitš Lavrov töötanud riikliku julgeoleku organites. Nende aastate jooksul oli ta juba nii mõndagi näinud. Ent alati, kui tal oli õnnestunud tõestada inimese süütust, tõestada seda, et inimene ei olnud kuritööst osa võtnud, tundis ta suurt rahuldust. Aastate jooksul oli tal välja kujunenud harjumus — enne, kui öelda lõplik seisukoht, kaaluda asja kõiki külgi. Tšekist ei tohi eksida.

Ka nüüd analüüsis ta hoolikalt kõike, mida külastaja oli talle teatanud. Ta teadis kogemuste põhjal, et see oli suure ja hoolika töö algus. Tulemus võib olla kahe-sugune: emb-kumb — kas on tegemist välismaise luure poolt meie territooriumile paisatud spiooniga või eksiteele sattunud inimesega. Nii ühel kui teisel juhul on tarvis kummutamatuid asitõendeid. Kui leiab kinnitust esimene oletus, siis tuleb agent isoleerida, kui aga peaks õigeks osutama teine variant, siis tuleb kasutusele võtta kõik abinõud, et abistada inimest vabaneda vanade vigade koormast ning juhtida ta õigele ja ausale teele.

Ulesanne oli võrdlemisi keeruline. Lavrov kirjutas eraldi paberilehele: „Jüri Ruusalu, teenis Saksa armees, raudteekool, kitsarööpmeline raudtee, Saku jaam, vattkuub“. Siis tõmbas ta sellele joone alla ja kirjutas: „Perekonnanimi“, ning asetas suure küsimusmärgi.

Jah, andmeid oli väga vähe. Ometi tuli hakata otsima.

Lavrov alustas sellest, et hakkas uurima Raudteekooli nr. 1. Ta selgitas välja, kes seal 1943. aastal õppisid. Nimekirjast leidis ta hõlpsasti Jüri Ruusalu nime. Peale selle sai üht-teist teada otsitava sugulastest. Jefim Nikolajevitš kuulis, et Jüri isa Vitali Ruusalu oli töötanud pikemat aega raudteel. Sõja algul oli ta evakueerunud Nõukogude Liidu tagalasse, töötanud seal, siis aga võidelnud Saksa fašistlike vallutajate vastu Nõukogude armee ridades. Pärast sõda oli ta tulnud tagasi Eesti Raudteele. Ta oli töötanud hästi ning seltsimehed pidasid temast väga lugu. Oma dokumentides märkis Vitali Ruusalu, et tema ainuke poeg Jüri oli Saksamaale viidud. Vitali Ruusalu suri 1949. aastal. Aga kuhu jäi Jüri Ruusalu õde? Mida tema võiks jutustada oma vennast? Jefim Nikolajevitšil kulus paar päeva Jüri õe leidmiseks. Majoril oli õnne. Ta sai teada, et Liia Ruusalu, praegune Ruleva, töötab Balti Manufaktuuris. Tal on kaks last. Selle noore naistöölise pilt on juba mitmel korral kaunistanud rajooni autahvliit.

Liia oli kodus, kui keegi võõras ta uksele koputas. Tulija oli lüheldast kasvu, laiaõlgne ja tugeva kondiga. Liia oli pisut hämmeldunud. Kuid võõras naeratas ning laiade kulmude alla peituvad väikesed silmad kadusid lõbusatesse kurdudesse. Liia tundis tulija vastu kohe teatud lugupidamist. Ta sai oma kohmetusest võitu, palus

külalise tuppa, vabandas, et korter on koristamata, kuna ta oli just äsja töölt saabunud. Liia pakkus külalisele tooli, istus ise tema vastu, silmitses vaikides külalist ja ootas, mida too ütleb. Ta märkas, et kuigi võõral olid tihedad tumedad juuksed, leidus neis ometi juba ohtralt halli, nagu oleks neid näpistanud esimene öökülm.

Külaline võttis aeglaselt taskust punase töötõendi ja teatas naeratades, et ta on Riikliku Julgeoleku Komitee töötaja. Tema nimi on Lavrov.

„Tulin teile järgmise küsimusega,“ alustas külaline. „Kas te isa töötas raudteel?“

„Ja.“

„Kas ta suri 1949. aastal?“

„Ja.“

„Teate, milline lugu. Hiljaaegu käis seal, kus ta töötas, keegi isik ja küsis teda. Ma mõtlesin, et teie ehk teate, kes see võis olla . . . Ega teil venda ei olnud?“

Lavrov kõneles kergel toonil. Tema madal, pisut kähi-sev hääl kõlas usaldavalt, koduselt.

Liia ohkas äkki ja surus käed vastu rinda. Ta silmad läksid pärani ja jäid ainiti Lavrovi vaatama.

„Oh, see on tema, minu vend . . . Jüri!“ ohkas ta.

„Palun jutustage.“

„1943. aastal mobiliseeriti ta Saksa armeesse. Pärast läks ta nendega ära . . . sinna . . .“

„Näete nüüd, milline lugu,“ lausus Lavrov pärast vaikimist. „Aga miks te arvate, et see oli tema?“

„Mu süda millegipärast võpatas,“ naeratas Liia süüdlaslikult, „ma enam ei oodanudki teda, aga ometi tundub, nagu viibiks ta kuskil siinsamas lähedal.“ Liia naeratas jälle. „Ta on minust aasta vanem. Saime temaga väga hästi läbi.“

Liia tõusis.

„Tahate, ma näitan teile tema fotot?“

„Ei maksa,“ puikles Lavrov. „Ma teda ju nagunii ei tunne. Milleks siis veel foto.“

„Ei-ei,“ nõudis Liia. „Siiski vaadake. Näidake nendele, kes seda inimest nägid. Kõik võib ju olla . . .“

Liia tõi suure perekonnaalbumi, lehitses seda kiiresti ja võttis sealt aja jooksul kolletama löönud ülesvõtte.

„Siin see on.“

Lavrovile vaatas vastu aval noormees. Ta tihedad juuksed olid üle pea kammitud, poisikeselikult karm pilk

vaatas kaugusse. Pintsak, valge särk, kaelaside, pisut pruntis huuled, suunurgad natuke allapoole.

„Ei, see pilt ei ütle mulle midagi,“ ohkas Lavrov löödult ja nihutas foto kõrvale.

„Ei-ei, võtke see endale,“ protestis Liia. „Võtke. Võib-olla läheb tarvis... Ma ootan teda ju nii väga,“ lisas ta vaikselt ja Lavrov luges ta silmist tumma palvet.

„No hea küll,“ ütles ta lühidalt. „Võtan ta kaasa ja näitan neile, kelle juures too võõras käis.“

„Tänan teid!“ Need sõnad olid lausunud nõnda, et major Lavrov tundis kergelt südametunnistuse piina oma tahtmatu, kuid vajaliku manöövri pärast. Ta oli tulnud Liia juurde just selleks, et saada Jüri Ruusalu ülesvõtet.

*

„Mis nime sa nüüd kannad, noormees?“ mõtles ta tänaval kõndides. „Kust sind otsida, Jüri Ruusalu?“

Major Lavrov ei uskunud kunagi juhustesse. Ta oli kindlalt veendunud, et edu on suure ja pingsa töö liitlane. Ta vaatas veel kord läbi oma märkused. Ja, Ruusalu tuleb otsida nendest tööstusettevõtetest, mis asuvad kitsarööpmelise raudtee lähedal. Esimene taoline jaam on Saku. Siin asub õlletehas. Siit ehk tulekski alustada. Siin aga ootas Lavrovi ebaedu. Ta sõitis edasi. Kiisal tööstusettevõtteid ei olnud. Ja alles Kohilas...

Paberivabriku kaadriosakonna ülem, elatanud naine, võttis Lavrovi lahkelt vastu. Ta oli kohe valmis majorit tema otsingutel abistama. Jüri Ruusalu pilti vaadates kehitas ta ebamääraselt õlgu.

„Ma nagu ei mäletaks, et niisugune inimene oleks kunagi meie vabrikus töötanud.“

Major pani foto ära ja tahtis juba edasi minna, kuid siiski küsis:

„Võib-olla teab mõni vanem töötaja paremini?“

Kaadriosakonna ülem jäi hetkeks mõttesse.

„Kui prooviksite pöörduda meie peainseneri poole. Ta töötab siin juba pikka aega ja tunneb paljusid.“

Peainsener keerutas fotot kaua aega silme ees ja lausus siis mitte just päris kindlalt:

„Mulle näib, et see noormees sarnaneb väga Mais-tele... Huuled on sarnased... Ainult Maiste on tunduvalt vanem.“

„Aga kus Maiste praegu on?” küsis Lavrov äkki tekkinud erutust maha surudes.

„Kui ma ei eksi, siis töötab ta praegu Kohila sovhoosis autojuhina. Pöörduge sovhoosi direktori poole, tema aitab teid.”

Nii avastati niidike, mis viis probleemi lahendamisele. Saadeti järelpärimisi mitmetesse ettevõttesse. Sealtsaadi vastuseid. Lavrov sai kokku kümnete inimestega ja järkjärgult avanes tema ees Jüri Ruusalu, palju eksinud inimese lugu.

Tõepoolest oli ta 1943. aastal õppinud Tallinna Raudteekoolis. Samal ajal elas Tallinnas ka tema noorem õde Liia. Isa viibis Nõukogude armee ridades. Jüri Ruusalu mobiliseeriti Saksa armeesse, talle anti must munder ning ta suunati Saksa 127. luurelennuväegruppi. Motorist Ruusalu teenis aerodroomidel. Ta teenindas neid lennukeid, mis sooritasid retki Narva rindelõigu kohale.

Ta oli siis veel noor ega osanud järele mõelda selle üle, mida teeb. Kui Nõukogude väed läksid pealetungile ja hakkasid Eesti NSV territooriumi vabastama, taandus Jüri Ruusalu koos Saksa okupantidega läände. Vahepeal peatus ta Liepajas. Siis jõudis Saksamaale, Frankfurti Oderi ääres. Siin saadeti 127. lennuluuregrupp laiali.

Kuidas kulges pärast seda Jüri Ruusalu elutee? Koos teistega saadeti ta Taani, Esbergi linna. See fakt pani Lavrovi mõtlema: Esbergis asus sakslaste spiooni-diversioonikool. Ja Ruusalu sattus just sinna kooli, mida ametlikult nimetati langevarjurite õppeasutuseks. Kuid õppida Jüri seal ei jõudnud. Koolis veedetud poolteisest kuust oli Jüri üle kolme nädala haige. Ta polnud veel täiesti tervenunud, kui ta lähetati Dortmundi, kus asus suurtükiväe kool. 1945. aasta kevadel oli ta Kotbuse linnas ja teenis õhutõrje suurtükiväes.

Hoogsa pealetungiga vallutasid Nõukogude väed 1945. aasta kevadel Kotbuse linna. Jüri Ruusalu andis end vangi. Tol ajal polnud ta veel kaheksateistkümne aastane. Kuid ta oli erakordselt suure kasvu ja tugeva jõuga poiss.

Vangide kontrollpunktis öeldi talle:

„Olete eestlane. Sõidate Eestisse ja hakkate töötama vabrikus...”

Alles Eesti territooriumil toimus see, mis sundis Jüri Ruusalu oma nime vahetama. Ehitusel töötades tutvus ta

tütarlapsega, kes elas Vana Kurdi talu lähedal. Tütarlapse nimi oli Meida Nei. Ta meeldis Jürile. Jüri sai puhkust väga harva. Kuid ta tahtis Meidaga sagedamini kokku saada. Nii hakkas Jüri omavoliliselt ära käima. Kord oli ta kadunud koguni kuus päeva. Teda otsiti taga. Ta teadis seda ega läinud enam ehitusele tagasi. Nii algas tema hulkurielu. Esialgu elas ta Meida juures, viibis tema venna Elmari juures Järvakandis, töötas taludes, Tootsi turbarabas ja Sindi vabrikus. Kauaks ei jäänud ta kuhugi. Järjest vähenes nende inimeste arv, kes olid nõus ilma passita inimesele peavarju andma.

1949. aastal sattus Ruusalu Liiva jaamas militsionääri kätte.

„Teie dokumendid?“

„Mul ei ole dokumente.“

„Kus te töötate, kus elate?“

„Ei kuskil.“

„Teie nimi?“

„Maiste, Armas...“

Jüri ei nimetanud seda nime juhuslikult. Tal oli olnud kunagi lapsepõlves sõber. Nad olid elanud ühes majas Nõmmel. Ruusalu tundis Maiste perekonda väga hästi. Ta teadis ka seda, et tema sõbra ema oli töötanud okupatsiooni aastatel Todt'i organisatsioonis ning pärast põgenenud koos pojaga Kanaadasse...

Passirežiimi rikkumise ja hulkuri elu pärast mõistis Tallinna Linna Keskrajooni Rahvakohus Armas Teofiili poeg Maiste, sündinud 9. märtsil 1929. aastal, üheks aastaks vangi. Nii lõppes Jüri Ruusalu eksisteerimine ja ilmus päevavalgele Armas Maiste.

Aasta möödus ruttu. Maiste vabastati pärast tähtaja lõppemist. Kolooniast antud õiendi põhjal sai ta kõik dokumendid. Kohilasse asus ta autojuhina tööle Armas Maiste nime all.

Kuigi tal olid nüüd ehtsad dokumendid ning ta võis rahulik olla, ei saanud ta ometi kuskil asu. Tihti tundus talle, et keegi teda kahtlaselt silmitseb, ning hirmujudinad jooksid tal üle selja. Oli juhtumeid, et Tallinnas pidasid teda tänaval kinni vanad sõbrad ja kutsusid endise, õige nimega, tema aga põgenes nende eest trammivagunisse, ja tegi näo, et sõbrad eksivad. Pärast seda oli ta alati kaua aega ärevil.

Ta arvas, et kuskil Tallinnas elavad tema isa ja õde. Ta

oleks tahtnud kangesti nendega kokku saada, kuid see-sama hirm ei lubanud seda. Kord nägi ta tuttavat nägu. Autahvlilt vaatasid talle vastu tema noorema õe Liia silmad. Tookord seisis ta kaua selle pildi ees...

Peagi selgus, et Raplas elab tõelise Armas Maiste isa. Ja ta sõitis selle juurde. Ta pidi sõitma. Vana Maiste kuulas ta ära ja ütles:

„Sa pole enam laps. Oled täiskasvanud inimene. Otsusta ise. Ja mida kiiremini, seda parem...“

Tal oli tuttav tütarlaps Tallinnas. Nad tundsid teineteist juba lapsepõlvest. Jüri rääkis sellele oma loo ära.

„Jüri, mine ja räägi ära kõik, seal kus vaja. Sind usutakse.“

Kuid hirm ei möödunud. See tunne ei lubanud tal ka täie jõuga töötada. Kuidas ta oleks tahtnud end vabana tunda, töötada nii, et selg ragiseks, nõnda, et ka tema pilt satuks autahvlile. Nüüdsel ajal olid tööeesrindlased kõigile tuntud inimesed.

Nii elas ta hirmus, et iga hetk võidakse paljastada tema tõeline nimi. Aja jooksul kujunes tal välja harjumus kõike karta. Kõikjal, kuhu ta ilmus, heitis ta välkkiire pilgu ümberringi — kas ei ole ehk tuttavaid...

Samal ajal aga uuris major Lavrov hoolikalt Jüri Ruusalu elu. Ta oli teda eemalt juba mitmel korral näinud. Major teadis, kellega Jüri töötab, kellega elab, kellega puhkab, kellega sõbrustab ja keda ta väldib. Ja mida rohkem Lavrov oma hoolealust tundma õppis, seda kindlamaks kujunes tal mõte, et Ruusalu ei ole sooritanud midagi niisugust, mille eest teda tuleks vastutusele võtta. Jefim Nikolajevitš jagas oma mõtteid ka Riikliku Julgeoleku Komitee juhtkonnaga ja teatas nendele, millise otsuse ta oli teinud.

Talle öeldi:

„Sul on õigus. Tegutse, major!“

*

Autojuht Maiste sõitis Tallinna. Ta pidi toimetama paki põllumajandusministeeriumi. Sõit läks kiiresti. Ka paki üleandmine ei nõudnud mingit vaeva. Maiste haaras juba autoukse käepidemest, et kabiini istuda, kui tema kõrvale kerkis keegi võõras. See oli lüheldast kasvu laia-

õlgne mees. Mustade laiade kulmude alt vaatasid talle otsa lõbusad kavalad väikesed silmad. Silmanurkades mänglesid peened kurrud.

„Kas teie olete selle auto juht?“

„Ja.“

„Olen autoinspektor. Oleks tarvis pisut juttu ajada.“

Nad sõitsid ühe hoone ette, väljusid masinast, läksid trepist üles ja astusid kabinetti. Istusid teineteise vastu. Neid lahutas ainult kirjutuslaud, millel asetses lamp, telefon ja garnituur. Maiste tõstis silmad. Tema vastas istuv mees hakkas hääletult naerma.

„Noh, tere kah, Jüri!“ Ja Jüri nägi üle laua tema poole sirutatud laia, tugevat kätt ning kuulis madalat, pisut kähisevat ja koduselt kõlavat häält.

Raske on öelda, mida Jüri Ruusalu sel hetkel tundis. Küllap vist temas heitlesid hirm ja suur kergendustunne. Ta võttis oma varakult halliks läinud pea metallist ja õlist tumenenud käte vahele ja lausus tuhmilt:

„Seda ma ootasingi.“

„Noh, kui te ootasite, eks siis jutustage.“

Major Jefim Nikolajevitš Lavrov kõneles Jüri Ruusaluga üle kahe tunni. Kirja ei pannud major midagi. Jüri jutustus langes täiesti ühte sellega, mida major temast juba teadis. Ja see rõõmustas Jefim Nikolajevitši. Soe laine valgus talle südamesse.

Kui Jüri oli lõpetanud oma raske jutu, toetus ta toolile ja ta käsi jäi lõdvalt rippu:

„See on kõik . . . Kuhu nüüd?“

Lavrov tegi näo, nagu poleks ta viimaseid sõnu kuulnud. Ta toetus rinnaga vastu lauda:

„Miks sa oma isa ja õe järele ei küsi?“

Ruusalu tõstis aralt silmad.

„Su isa on surnud, Jüri. Juba 1949. aastal,“ lausus Lavrov vaikselt.

„Aga Liia?“ küsis Ruusalu hinge kinni pidades.

„Ah Liia? Eks helista talle.“

Lavrov valis numbri ja ulatas telefonitoru üle laua.

„Liia? . . .“ Ruusalu hääel värises nagu murdudes. „See olen mina, Jüri, sinu vend . . .“

Siis kuulas ta mitte midagi mõistmata, mida õde räägib, pühkis kohmaka meheliku käeliigutusega silmadesse kerkivad pisarad ja rääkis juba ise. Tema vastas, teisel pool lauda istus elatanud mees, kelle oimukohad olid halliks

tõmbunud, ja naeratas vaikselt. Major Lavrov oli oma kohuse täitnud ning võis rahul olla. Veel üks inimene oli ellu tagasi pöördunud ja tema, Lavrov, oli abistanud seda inimest oma raskest koormast vabanemisel.

Ruusalu pani ettevaatlikult telefonitoru hargile.

„Liia kutsub mind enda juurde külla,“ lausus ta hääletult silmi tõstmata.

„Külla? See on hea . . . Mis sa siis veel istud, eks mine!“

„Seltsimees Lavrov? Aga . . .“

„Mine, Jüri, mine . . .“

Ja Jüri läks.

Esmakordselt pärast pikki aastaid kõndis ta kergelt ja vabalt.

Peagi sai ta tunda sugulase perekonna soojust. Ta nägi õde, silitas oma õelapsi. Liia aga ütles:

„Seni kuni ma lõunat valmistan, vii see pass sinna ära . . . Sa ise tead kuhu.“

Jüri tõstis küsiva pilgu ja lausus:

„Ma juba olingi seal . . . Liia . . . Enam ei ole olemas Armas Maistet. Nüüd ma olen jälle Jüri Ruusalu.“

*

Nii lõppes õnnelikult lugu, mille jutustasid nende ridade autorile riikliku julgeoleku major Jefim Nikolajevitš Lavrov ja autojuht Jüri Ruusalu. Viimane saatis toimetusse kirja:

„Sovetskaja Estonia“ toimetusele

*Ruusalult, Jüri Vitali pojalt
(Maistelt, Armas Teofiili pojalt),
Kohila sovhoosi autojuhilt.*

Lugupeetud seltsimees toimetaja! Palun avaldada minu kiri Teie ajalehes. Sündisin 1927. aastal Tallinnas. Minu vanematel oli kaks last, mina ja mu noorem õde Liia. Juba lapsepõlves kaotasime ema. Meid Liiaga kasvasid isa ja vanaema. Isa püüdis meile anda hea hariduse. 1941. aastal algas sõda. Isa läks Nõukogude armeesse ja meie Liiaga jäime vanaema juurde.

Mul on tulnud palju läbi elada ja palju üle järele mõelda. Teenisin Saksa armees ja viibisin tükk aega illegaalses olukorras. Isegi siis, kui mul õnnestus saada doku-

mendid vale nimele, ei suutnud ma kunagi rahuneda. Valus oli teada, et oled võidelnud oma isa vastu, valus oli teada, et kuskil sinu kõrval elavad sinu omaksed ja sa ei tohi neid näha. Väär hirmutunne takistas mind tõtt rääkimast.

Nii ma elasin alatises hirmus, raske kivi südamel, musta südametunnistusega. Koolivendadega juhuslikult kokku saades püüdsin ma neid vältida. Ma ei tahtnud hästi töötada, et mitte sattuda autahvlile. Minu olukord oli väga raske ja ma ei näinud oma piinade lõppu kuni 1959. aasta novembrikuuni, siis kutsuti mind julgeolekuorganis-tesse, kus mulle selgitati, et ma olen ennast seni asjatu hirmu pärast varjanud. Pärast seda võisin ma jälle kõn-
dida tänavatel ilma ringi piilumata. Minu südamelt oli võetud raske ja rusuv kivi.

Olen julgeolekuorganitele tänulik selle eest, et mind, kunagi eksinud inimest abistati õigele teele asumisel, et mulle anti tagasi Nõukogudemaa kodaniku täisvereline elu.

J. Ruusalu (A. Maiste).

3. jaanuar 1960. a.



VÕÕRA RAJA
LÕPP

VÕÕRA RAJA LÕPP

Istusime väikeses töökabinetis kolmekesi: tšekist, ajakirjanik ja endine SS-vägede rottenführer. Kapten Soosaar tõmbus tagasihoidlikult nurka, tahtmata meie vestlust segada. Ta juba teadis kõike, mida jutustas too viiekümneaastane mees. Kapten oli seda mitmel korral kuulnud. Seepärast oli kõik see, mida endine rottenführer kõneles, mulle määratud, ning ma täitsin kiiruga, püüdes mitte ühtegi sõna vahele jätta, märkmiku lehekülgi. See elulugu kuulus inimesele, kes polnud valinud sirgjoonelist ja avarat teed, vaid oli sattunud võõrale rajale, mis paiskas teda ühest raskusest ja viletsusest teise.

*

Ei saa öelda, et elu oleks Richard Ränkelit hellitanud. Oma isa ta ei teadnudki. Taluteenijast ema oli sünnitanud poja kulaku talus. Teadagi, mis elu teda ootas: viirelda kuni surmani ilma oma maata. Poiss kasvas üles, mehistus ja hakkas ise töötama. Kord kulaku juures, siis juhuslikel ehitustöödel. Kõik oli tema elus juhuslik. Ta ei võtnud üldse vaevaks sooritatud tegude üle järele mõelda. Niisama juhuslikult võttis Ränkel ka naise. Seejuures polnud tegemist kirgliku, kõikelämmatava armastusega. Juhus lihtsalt nõnda, et tütarlaps, kellega ta oli mõned korrad kohtunud, jäi rasedaks. Ja Ränkel võttis ta ära, kuigi sooje tundeid tal oma naise vastu kunagi ei olnud.

Üüriti tuba ja hakati perekonnaelu elama. Ei saa öelda, et nad oleksid õnnelikud olnud, kuid maailmarahva ette ei toodud midagi niisugust, mida kõrvalistel teada poleks vaja olnud. Hiljem läks elu pisut kergemaks. Neljakümendal aastal pärast juulit sai Ränkel maad ja hobuse.

Talle anti ka seemnevili. Teda hakati nimetama „uusmaasaaja“. Sõna oli talle eneselegi uus ning seda valjusti korraates püüdis Ränkel mõista, mis selle taga peitub. Ent ta ei jõudnudki lõplikult selgusele, oli see hea või halb. Samal ajal roomas Oonurme külakesse kuulujutt „valgest laevast“, karmist kättemaksust kõigile neile, kes olid uue võimu käest maad saanud. Ja Ränkel lõi kahtlema, külm hirmuvärin hakkas painama ta südant.

Ja kui ta neljakümne esimese aasta augustis nägi punatäheliste pilotkadega sõdureid taganemas, lipsas ta metsa. Ta lihtsalt tahtis seal varjul olla seni, kuni sõjamõll selles ümbruses vaibub. Jah, parem on siiski ära oodata. Aasta eest oli ta juba sooritanud ühe mõtlemata teo. Kes teab, kuidas see veel lõpeb? Võib-olla hakkab ühel ilusal päeval „omakaitse“ tal tutist kinni. Need osavad sellid juba pikka juttu ei tee. Neil pole mahti arutada, kellel on õigus ja kellel mitte. Võtavad kirbule — ja asi otsas. Ah sina oled ju nõukogude võimu poolehoidja! Eks see võim ju hellitanud sind, jagas maalapi kätte.

Ei, Ränkel ei võinud neil saatuslikel augustipäevadel neljakümne esimesel aastal, meie kõige raskemal aastal, aimatagi, et just siis sattus ta võõrale rajale.

Seni aga otsustas ta ära oodata. Ta tahtis näha, kes on tugevam. Tugevamaga aga tuleb sõprust otsida.

Abikaasa Ida ja viieaastane tütar Aita läksid samuti kodunt ära. Nad elasid ühes kaugemas talus, perenaise juures, keda Ida oli ühe aasta teeninud. Nüüd töötas ta seal kahe eest. Aita ei osanud veel midagi teha.

Hiljem, kui kõik oli vaiksemaks jäänud, pöördusid nad koju tagasi. Venisid päevad — üksteise sarnased nagu veetilgad. Tööd ei olnud, aga Ränkel polnud harjunud kodus logelema. Naine vaatas talle nukralt otsa, kui ta oma nokkmütsi pähe pani ja jälle välja läks. Ühel niisugusel sihitul hulkumisel sai ta kokku naabrimehe Otto Karuga. Mehed seisatasid, rääkisid maast ja ilmast ning ohkasid. Karu ütles:

„Ma lugesin kuulutust. Keegi major Sobolev, vist vene-lane, kogub mehi korralveks. Kui meie mõlemad ka ennast pakkuma läheksime? Sakslaste värk paistab edenevat. Näe, kuhu nad on juba roninud. Küllap on teised ikka tugevad. Igal juhul tuleb neile lähemale pugeda. Mis sina arvad?“

Ränkelil oli raske midagi vastata. Ta ise oli juba mit-

mendat päeva sedasama mõtelnud. Ka Sobolevi üleskutset oli ta juba korduvalt lugenud. „Küllap maksavad saksa markadega?“ mõtles Ränkel, kuid ometi ei osanud ta veel Ottole midagi vastata. Viimane aga ei kiirustanud. Ta seisis rahulikult paigal ja näris rohukõrt. Ta sai väga hästi aru, et küsimus polnud kerge ja et inimene ei saa otsekohe sellele vastata. Karu ise oli ka juba mitmendat ööd pead murdnud. Isegi naisega oli riielnud.

Ränkel aga mõtles nii kaua, et isegi Karu kannatus lõppes.

„Noh, kuidas jääb? Kas sõidame Põltsamaale?“

Ränkel uuristas saapaninaga maad.

„Kas sul pumpa on? Rattakummid tuleks täis pumbata.“

Nii nad seekord lahkusidki, et kohtuda hommikul ja otsustada oma saatus.

*

Major Sobolev ilmus Põltsamaale 1941. aasta septembri keskpaiku. Tal oli kaasas tütarlaps — asjaajaja — ning pakk kuulutusi. Ta valis välja kõige parema hoone. Uhte tupp paigutas ta lauad ja toolid. Uhe laua taha pani istuma tütarlapse, varustades teda vihikute ja pliiatsitega. Teisele lauale asetas ta Berliinis välja antud brošüürid ning illustreeritud ajakirjad. Ukse vastas asuvale seinale riputas suure Hitleri portree.

Major oli lühikest kasvu, jässakas, väikese kiilhabe-mega. Veendumustelt oli ta nõukogude võimu lepitamatu vaenlane. Ta oli juba üle viiekümne aasta vana. Rohkem kui üks aasta oli ta pidanud võitlust nõukogude võimu vastu. Ta oli sõdinud 1918. aastal Balti rindel ja 1919. aastal Ukrainas. Kui nõukogude rahvas paiskas välja oma maalt kogu kontrrevolutsioonilise rämpsuga ja selle välismaised peremehed, asus Sobolev Tartu elama. Kodanlik valitsus soosis teda ning andis talle ametikoha armees. Olgu mis tahes, kuid Sobolev oli lõpetanud omal ajal Vladimiri sõjakooli Sankt-Petersburgis ning teda tunti tubli suurtükiasjanduse spetsialistina. Ja kui kõigele lisaks arvesse võtta veel tema veendumusi, siis oli Sobolev tõeliseks aardeks Eesti endistele valitsejatele.

Kuidas ta elu edaspidi kulges, on raske öelda. Kuid 1940. aastasse, eesti rahva elus nii tähtsasse aastasse,

astus ta kodanliku armee suurtükiväebrigaadi likvideerimiskomisjoni ülemana. Raske on öelda, kuidas see nii juhtus. Neil aastatel olid inimesed ametis suurte ja tähtsate ülesannetega ega kontrollinud alati neid, kes ennast teenistusse pakkusid. Pärastpoole muidugi parandati neid vigu teatud määral. Sobolev kõrvaldati sellelt ametikohalt. Elatanud haritud mees otsustas pühendada ennast nii-öelda pedagoogilisele tegevusele. Ta valitakse ühe Tartu kooli vanemate komitee esimeheks. Kuid alati, kas vanemate koosolekul manitsevaid kõnesid pidades, tänavat pühkides või kooris lauldes, unistas ta sellest tunnist, mis pidi kord tema õnneks saabuma.

Ja see igatsetud tund saabuski 1941. aasta juunis, kui Nõukogude Liidu rahvad asusid surmaheitluse fašismi vastu.

*

Tuleb tunnistada, et Vaimastvere mehed Ränkel ja Karu ei olnud Põltsamaale minnes veel lõplikult otsustanud, kas panna oma nimed kirja või mitte. Nad tahtsid lihtsalt vaadata, rääkida tuttavatega, kui need peaksid ette juhtuma. Kuid kodanliku armee mundris ohvitseride ja Nõukogude armeesse mobilisatsioonist kõrvalehoidnute hulgas neil tuttavaid ei olnud.

Maja ees, kus toimus registreerimine, oli juba paarkümmend ümbruskonna peremeest. Nad tegid väärikalt suitsu, poetasid tühiseid sõnu, andes oma välimuse, ilme, korralike rõivaste, tellisepunaseks päevitunud nägude, massiivsete kuldsõrmustega paksude sõrmede ümber, mõista, et elu peremeesteks pole siin keegi peale nende. Just nende poole, Tartumaa rikaste taluperemeeste poole otsustaski Sobolev pöörduda, täites saksa väejuhatuse käsku ja asudes formeerima 39. politseipataljoni. Ja kõik nad muidugi lootsid, et saavad pataljonis soojale kohale. Loomulikult igatseti kõige rohkem varustusala. Sobolevil polnud midagi selle vastu. Kuid ta mõistis, et tugev peremees on vaid tuumik — peajõud on aga need, kes veel polnud värbamispunkti saanud, s. t. keskmise jõukusega inimesed, kehvikud, maata ja hobuseta külamehed. Neid oli tarvis pataljoni tõmmata.

See oligi põhjuseks, miks Richard Ränkel, kes polnud taluperemeeste seisusest, kel polnud kunagi liigset kopi-

kat taskus, määrati kohe sõjaväekaupluse müüjaks. Otto Karu oli ka rahul. Tõsi küll — ta määrati reamehena kompaniisse, kuid:

„120 marka kuus! Ja 80 perekonnale! See on vahva, kulla Ränkel!“ rõõmustas ta.

Peagi õmblesid mõlemad oma vasakule varrukale suure musta servaga vimpli, mille keskel ilutses kolm kuldset leopardi. Nii sündis 39. politseipataljon, mis tõi palju vaeva ja valu Pihkva, Velikije Luki ja Leningradi oblasti elanikele.

*

Päike oli vist tõusnud juba kõrgele. Seepärast ei lasknud akende ees kasvavad puud oma kroonidega meie kabinetti enam kuldseid kiirtevihke. Mõneks hetkeks sigines ruumi vaikus. Ränkelile näis olevat vastumeelt edasi jutustada, mul aga polnud küsimusi, mille abil oleks võimalik olnud lugu jätkata. Nagu alati, tuli mulle siin appi kapten Soosaar.

„Ränkel, jutustage, kuidas pataljon osa võttis karistus-ekspeditsioonist Pihkva partisanide vastu,“ tegi ta ettepaneku.

Ränkel vaikib.

„Milles asi seisab?“ ergutab teda kapten.

„Mina nendest osa ei võtnud,“ pomiseb Ränkel vaevu huuli liigutades.

Alles nüüd hakkab ma õieti tema nägu silmitsema. Tal on kõrge laup, mida rõhutavad eriti üle pea kammitud juuksed, suur kongus nina, mis ulatub kaugele üle kitsa ja õhukese ülahuule, tugev terav lõug. Nägu on kitsas, piklik, ajast ja päikesest pleekinud.

„Teie võib-olla küll mitte,“ jääb Soosaar oma nõudmise juurde. „Aga pataljon?“

„Me olime rindel,“ pomiseb Ränkel.

„Rindel olite hiljem... Kui te ei taha ise kõnelda, siis teen seda mina.“

*

1942. aasta märts. 39. Eesti politseipataljon saabus Velikije Luki oblastisse, Novosokolniki rajooni, Polotšanovo külla. Koos nendega saabus ka Jegor Toboinik, äraandja, bürgermeister. Tema näpunäitel süüdati kaks maja. Karistusekspeditsioonist osavõtjate poolt heideti tulle kolmekümneaastane Jevdokia Stepanovna Kuzmina ja tema kolmeteistkümne aastane poeg Nikolai. Kuzmina mees viibis partisanisalgas. Karistajad põletasid ka Anastasia Ivanovna Romanova, kelle poeg oli samuti partisan.

1942. aasta november. Tšesnokovo küla elanik Marfa Vassiljevna Dorošenkova jutustab: siin lasti Sobolevi juhatusel karistajate poolt maha ja põletati oma majas Aleksandra Fominitšna Vorobjova perekond. Vorobjova oli 30-aastane, tema lapsed: Valentin 11-aastane, Aleksander 6-aastane, Oktjabrina — ühekuine. Süü: mees oli partisanisalgas.

Need karistajad koos kohalike politseinikega lasksid maha ja põletasid inimesi, rahulikke elanikke Pihkva oblastis — Skopovo, Bolondino, Stihhonovo, Paslovo, Koševarovo, Hlõnovo, Jurjeva Gora külas...

„Aitab juba,“ lausus kapten tõustes ja astus Ränkeli juurde. „Teie õnn, et te kõigist neist operatsioonidest otsest osa ei võtnud. Ja üksnes pataljoni koosseisu kuulumise pärast nüüd (Soosaar rõhutas seda sõna) nõukogude rahvas enam ei karista... Aega on palju mööda läinud ja ega halba asja kaua mäletata... Meie rahvas viha ei pea, Ränkel! Kas mõistate seda?“

Soosaar kõndis mööda kabinetti ja lausus pärast vaiki- mist:

„Jätkake, Ränkel.“

*

1942. aasta veebruaris-märtsis saabusime Pihkvasse. Siin anti meile kõigile vintpüssid. Mulle ka. Saksa omad. Mind määrati pataljoni teise kompaniisse, mis tegeles toiduainete ja varustuse hankimisega. Kompanii ülemaks oli meil major Robinson. Ise oli ta vist Rakverest pärit.

Kui me relvad kätte saime, saadeti meid rindele. See oli Holmi all. Sakslased määrasid meile niisugused positsioonid, kuhu nad ise kartsid asuda. Need olid peamiselt metsaservad. Ja kuigi see rindelõik oli võrdlemisi vaikne, kandsime me ikkagi kaotusi. Siin Holmi all langes esimeste hulgas ka major Robinson, meie kompanii ülem.

Siis saadeti meid Neveli alla. Siin oli juba palavam. Kogu aeg tulistati meid suurtükkidest, miinipildujatest ja kuulipildujatest, nii et peadki ei olnud võimalik tõsta. Oli juba neljakümne kolmas aasta. Nõukogude väed tungisid peale ja meie sakslastega õgvendasime agarasti rindejoont. Siis ma veel ei taibanud, millisesse suppi olin sattunud. Kõik paistis väga lihtne. Sõdime ära ja läheme koju tagasi. Ma ei mõelnud sellele, et minusuguseid on vaid üksikuid, ja et kogu rahvas võitleb teisel pool rindejoont, meie vastu.

Esmakordselt hakkasin oma mõtlemata tembu üle järele mõtlema just Neveli all. Ja selle mõtte pistis mulle pähe seesama Otto Karu. Sama mees, kellega me koos pataljoni tulime. Kohtusime temaga juhuslikult. Ei mäletagi enam, kuidas see õieti juhtus. Kas mind saadeti kuhugi või tuli Otto meie kompaniisse. Ta oli habemesse kasvanud, silmad punetasid, nägu auku vajunud.

„Paistab, et oleme sinuga, kulla Richard, räbalasse olukorda sattunud,“ tähendas ta. „Peame surmani meeles seda õnnetut 20. septembrit.“

Ka mina ei saa seda päeva unustada. 20. septembril 1941. aastal astusin ma 39. politseipataljoni, ja täpselt kolme aasta pärast 20. septembril 1944 deserteerusin. Kuid sellest hiljem.

Kohtumine Karuga pani mind esmakordselt tõsiselt järele mõtlema oma tegude üle. Muidugi ei suutnud ma veel midagi otsustavat ette võtta, kuid teenistusse hakkasin nüüd suhtuma loiult.

Varsti võeti meie pataljon Neveli alt ära ja viidi kaugele tagalasse. Meid saadeti Krakovisse, Poolamaale. Seal oli paik, mida kutsuti Heidelager. Siin ootasid meid suured ümberkorraldused. Meil võeti varrukailt valged vimplid ning mundrid vahetati uhiuute SS-lastest vormirõivaste vastu. 39. politseipataljon lõpetas oma tegevuse. Selle asemel organiseeriti suurtükiväe rügement, mis arvati 20. SS-diviisi koosseisu. Viimane koosnes eestlastest. Mind ülendati rottenführeriks ja meie rügemendi ülem major Sobolev — sturmbannführeriks.

Rügement sai suurtüki, tegi läbi õppuse ja saadeti Narva alla.

Siin oli meil tõeliselt vesi ahjus. Selles rindelõigus, nagu ma hiljem kuulda sain, ründasid eesti kaardiväe

laskurkorpuse väeosad. Ja tõele tuleb au anda — poisid võitlesid mehiselt.

20. septembril 1944 oli meil eriti raske. Algas Nõukogude vägede läbimurre Tallinnale. Te ei oska ette kujutada, mis siis sündis. Raske on sellest rääkida. Seda peab ise läbi elama. Päev varem saime jälle Ottoga kokku. Ta ütles: „On viimane aeg pillid kotti panna.“

Leppisime temaga kokku, et laseme järgmisel päeval rügemendist jalga ja hiilime metsade kaudu kodupaika tagasi. Kuid 20. septembril algas meie vägedes niisugune paanika, et oli lihtsalt võimatu kedagi leida. Läksin üksi ja võtsin vintpüssi kaasa. Milleks? Ei tea. Küllap nii oli rahulikum, harjumusepärasem. See juhtus väikese Tudu küla lähedal. Hirm kihutas meie kannul. Liikusime mööda metsarada. Uhes kohas tõkestas meie teed sakslaste väike tõkestussalk. Ohvitser ja neli sõdurit. Kuid meid kannustav hirm oli tugevam tõkestusautomaatidest. Tulime sakslastega hõlpsasti toime ja läksime edasi. Minuga koos liikus meie rügemendi sõdur Kull. Ta oli Valgast pärit. Kull kutsus mind endaga kaasa. Võib-olla ma oleksingi temaga läinud? Muidugi oleksin läinud. Sest oma kodupaika ma veel ei pääsenud. Ma kartsin. Seal teadis ju igaüks, et ma olin teeninud politseipataljonis, Saksa armees. Ja samas Rakvere—Tapa vahelisel maanteel jõudsid meile järele nõukogude tankid. Kõik oli läbi. Minna polnud enam kuhugi.

*

Jah, Richard Ränkelil polnud enam kuhugi minna. Võõras rada oli teda ummikusse juhtinud. Ta tuli metsaservale ja jäi seisma. Taamal paistsid hooned. See oli Jäneda asula. Ränkel asetaski püssi männi najale, võttis vöölt rihma, mille tinasele pandlale oli pressitud gooti tähtedega „Gott mit uns“.

„Mis kuradi pihta siin jumalal pistmist on?“ pomises ta tigidalt ja viskas rihma koos padrunitaskuga põõsasse.

Ränkel jõudis kitsale külavaheteele ja sammus hoogsalt asula poole. Teda oli vallanud mingi rahulik ükskõikusus. Talle oli nüüd ükskama kõik, mis juhtub. Kui ainult lahendus kiiremini tuleks. Tal oli villand sõdimisest, hulkumisest ja inimeste eest varjamisest.

Asulas jäi ta ühe maja ees seisma. Naine pühkis ukse-
esist.

"Tere jõudu!" teretas Ränkel. "Kas peremeest majas
pole, et pead ise mehe tööd tegema?"

Ta astus lähemale ja sirutas julgelt käe luua järele:

"Anna mulle. Mul läheb see jõudsamini."

Nii kohtus Ränkel Erna Soomeriga. Nii tekkis talle uus
perekond. Oma esimese perekonna, kes oli jäänud Vai-
mastveresse, ta unustas. Kergesti, nagu poleks seda
olnudki.

*

Nüüd, praegu, pärast paljusid aastaid, kui tutvuda
Richard Ränkeli looga, paneb hämmastama: kui palju lei-
dub meil veel hooletuid inimesi, neid, kes on kaotanud
valvsusetunde.

Päise päeva ajal astus üle Erna Soomere majaläve
SS-lase mundris mees ja kellelgi polnud sellega asja.
Raske on Erna Soomeret hukka mõista. Tol ajal veel noor
naine oli lapsega üksi jäetud. Mees oli tal rongiõnnetusel
surma saanud. Naisel oli raske majapidamist juhtida ja
poja järele valvata. Ja kui majja sigines mees, kes võttis
kõik majapidamismured oma õlgadele, tänas ta vaid juma-
lat. See asjaolu, missugust mundrit tema majja tulnud
Richard Ränkel kandis, teda eriti ei huvitanud.

Kuid leidis ka teistsuguseid inimesi, kes tundsid vas-
tutust valitsuse ja rahva usalduse ees ja kes ei saanud
jääda ükskõikseks Erna Soomere kaasüürilise suhtes. Nad
hakkasid Ränkeli vastu huvi tundma.

1944. aasta detsembris kutsuti Ränkel Lehtse valla täi-
tevkomiteesse.

"Teie nimi?" päriti talt valla täitevkomitees.

"Rand, Richard Jaani poeg," ütles Ränkel kähku esi-
mese pähetulnud nime. "Olen pärit Narvast. Sündisin
1903. aastal."

Talle anti õiend, milles märgiti, et "Rand, Richard
Jaani poeg, sündinud 1903. aastal, mobiliseeritakse Tapa
raudteesõlme taastamistöödele." Paari nädala pärast anti
talle selle õiendi põhjal välja töötõend. Passi saamine ei
kujunenud nüüd enam kuigi raskeks.

Nii lakkas tervelt kuueteistkümneks pikaks aastaks ole-
mast Richard Ränkel.

Viis aastat töötas ta naise juures majapidamises. 1950. aastal sai ta Tallinna Balti jaama pagasilaadijaks. Ka praegu töötab ta samas kaalujana.

Esiailgu pesitses ta südames hirm. Vaksal on paik, kus liigub palju inimesi. Siin võib kohata igasuguseid inimesi. Ka neid, kes on teda näinud SS-lase mundris. Mõnikord tuli neid isegi teretada. Kord tuli ta juurde mees, vaatas ringi ja küsis:

„Oled sa oma aja juba ära istunud?“ Ränkel vaikis.

Kord kohtas ta Viru tänavas oma tuttavat politseipataljonist. Mõlemad ei nimetanud teineteist nimepidi. Tundus, et mõlemal polnud asi puhas. Minki õllebaari. Ränkel tellis kummalegi kannu õlut. Jutt kunagiste teenistuskaaslaste vahel ei klappinud. Tuttav ainult küsis Ränkelilt:

„Ega meie poistest keegi pole sisse kukkunud?“

Joodi kannud tühjaks ja lahkuti.

Mõne aja pärast kohtas Ränkel keskturul Põltsamaa meest Käsperit. Too istus rahulikult veoautol kastikoorma otsas. Rääkida nad ei saanudki. Umberringi oli liiga palju inimesi. Nad vaid pilgutasid teineteisele silma ja vahetasid mõned tühjad sõnad:

„Kuidas elad?“

„Pole viga. Aga sina?“

„Samuti.“

Möödusid aastad. Aja jooksul harjus Ränkel oma uue nime ja olukorraga. Ta jõudis isegi otsusele, et nii võib kogu aeg elada.

*

„Nii ta elaski,“ lausus kapten Soosaar naerdes, „kuni me ta kõrvupidi päevavalgele tirisime.“

„Aga kas seda oli tarvis teha?“

„Oli tarvis,“ vastas kapten Soosaar kindlalt. „Oli tarvis kas või sellepärast, et iga inimene peab elama normaalselt. Ta ei tohi midagi varjata ega karta. Seda esiteks. Ja teiseks — Ränkeli-taolised inimesed, kellel on seljataga palju eksimusi, kes varjavad ennast võõra nime all, on soodsaks materjaliks välisluurele. Mõtelge ise — kui taolise inimese juurde ilmub agent, kes teab tema minevikku, ja hakkab hirmutama, šantažeerima — mis siis võib juhtuda?“

Kapten vaikis ja naeratas:

„Aga kui nüüd midagi taolist peaks juhtuma, tuleb Ränkel ise meie juurde. Sellepärast, et ta on hakanud meid usaldama.“

*

„Ma palun arvesse võtta minu puhtsüdamlikku üles-
tunnistust riigi ees. Palun mind mitte minu poolt soori-
tatud kuritegude eest vastutusele võtta. Ma luban paran-
dada seda ausa suhtumisega mulle usaldatud ülesanne-
tesse.“

Nii ütles Richard Ränkel, kui ta viimati kohtus kapten Soosaarega.

Võõras rada, millel Ränkel oli peaaegu kakskümmend aastat ekselnud, oli lõppenud.

SISUKORD

Kalevi-Liiva küngaste verine saladus	5
„Hunt“ püünises	25
Jätis	53
Tagasi ellu	73
Tagasiantud nimi	95
Võõra raja lõpp	107

Гасплъ. Игорь
НЕВЫДУМАННЫЕ ИСТОРИИ
На эстонском языке
Оформление и иллюстрации
В. Тыниссона

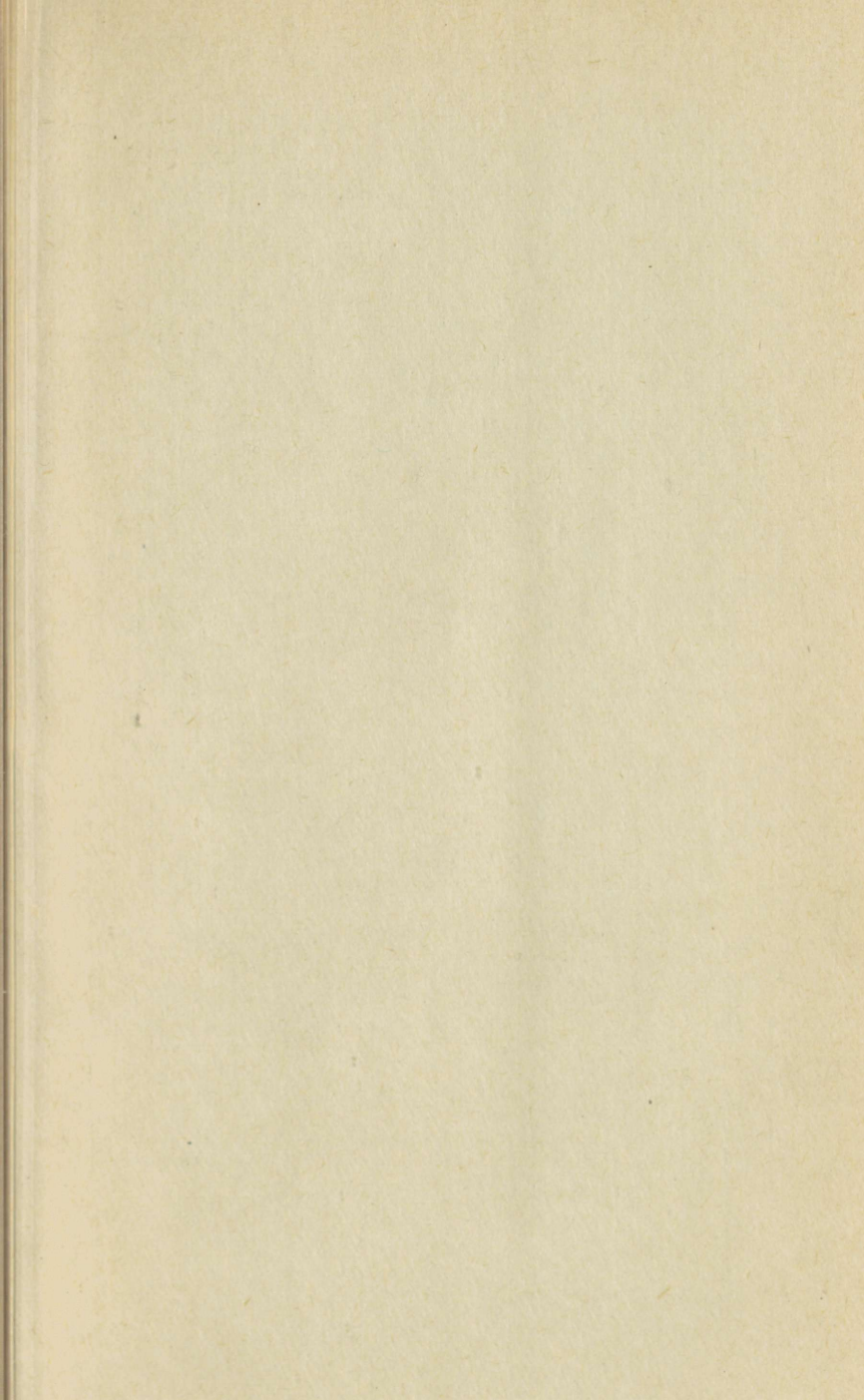
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

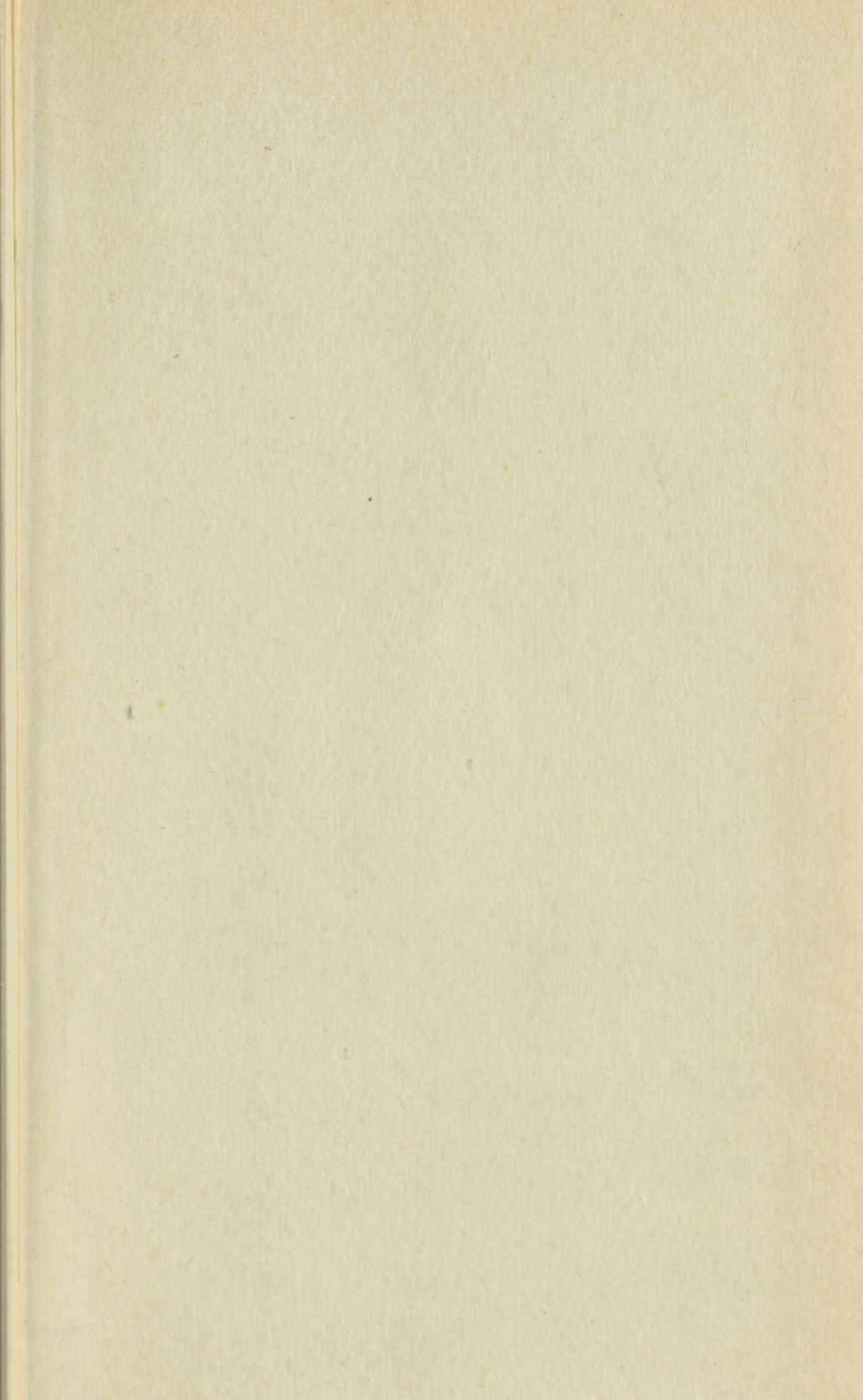
*

Toimetaja L. Riikoja
Tehniline toimetaja K. Einberg
Korrektoirid V. Leibak ja A. Nurmoja

Ladumisele antud 10. XI 1960. Trükkimisele antud 12. XII 1960. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 7,5. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 6,5. Arvutuspoognaid 5,88. Trükiarv 8000. MB-08919. Tellimise nr. 1616. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Hind rbl. 1.90
1961. a. —.19 kop.





TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00367671 7

Rbl. 1.90
1961. a. — 19 kop.

A-23510

W

